

Т

ТАЛАСОКРАТІЯ (від грец. *θάλασσα* – море та *κρατία* – влада) – тип цивілізації або форма сучасної держави, все економічне, політичне і культурне життя яких унаслідок браку земельних ресурсів або особливостей географічного положення зосереджується на діяльності, так чи інакше пов'язаній з морем, морським судноплавством і контролем морських просторів, прибережних регіонів (морська могутність, динамічний розвиток, ринкові відносини, індивідуальна ініціатива, етична гнучкість тощо).

Т. може виступати як перший етап на шляху становлення імперії (Британська, Португальська тощо). Головною відмінністю **Т.** від імперії є те, що **Т.**, як правило, не контролює критичної маси земельних (суші) просторів при віддаленні від моря вглиб континенту. **Т.** в основному будується на лінійних ланках прибережних міст-портів, у яких проживають або ж які контролюють вихідці із головного міста (метрополії). Першою зафіксованою **Т.** з чіткою таласократичною політико-економічною політикою стала держава мінойського Криту. Її діяльність переважно територіально стосувалася басейну Егейського моря, хоча існували міцно налагоджені контакти як з державами Західного, так і Східного Середземномор'я, Мінойська **Т.** припинила своє існування в середині II тисячоліття до н.е. **Т.** часто ототожнюють з концепцією атлантизму.

Літ.: *Гаджиев К. С.* Введение в геополитику : учеб. для вузов / К. С. Гаджиев. – М. : Издат. корпорация “Логос”, 1998; *Дугин А. Г.* Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея, 1997; *Зарудний С. О.* Таласократія vs. телурократія: типи культури і моделі суспільства / С. О. Зарудний. – Х. : ХНУ, 2005; *Нартов Н. А.* Геополитика : учеб. для вузов / Н. А. Нартов. – М. : ЮНИТИ, 1999; *Тихонравов Ю. В.* Геополитика : учеб. пособие / Ю. В. Тихонравов. – М. : ИНФРА-М, 2000.

Розпутенко І.В.

ТВІНІНГ (Twinning – наслідування) – вид процесів передання знань та навичок щодо функціонування політико-правового надбання Європейського Союзу (*acquis communautaire*) у сфері державної (публічної) служби, що полягає у взаємодії між системою цієї служби держави-кандидата на вступ до ЄС (чи держави-партнера ЄС) та системою державної (публічної) служби однієї чи кількох держав-членів ЄС. Як і багато інших термінів, запозичених з іноземних мов, термін “**Т.**” ще не має адекватного перекладу на українську, а тому поки що використовується в науково-практичному обігу на позначення чогось схожого, однакового (*twins* (англ.) – близнюки, двійники, парна річ; схожий, однаковий). Найбільш прийнятним видається термін “наслідування”.

Основним завданням програми **Т.** є професійний розвиток державних службовців, який передбачає не лише їх практичне навчання на робочому місці, а й проведення різних активних форм їх підготовки з метою подальшого практичного застосування ними законодавства ЄС та європейської методики аналізу політики і стратегічного планування.

Рішення про розповсюдження **Т.** на Україну було прийнято Європейською Комісією в 2005 р. Зокрема, в Плані дій Україна – ЄС, який схвалено на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС 21 лютого 2005 р., визначено, що Європейський Союз надаватиме Україні допомогу в обміні досвідом державних службовців, у тому числі через механізм **Т.** Одним з важливих заходів, спрямованих на гармонізацію, наближення й адаптацію державної служби до європейських стандартів і вимог, є запровадження в Україні Указом Президента України програми “Twinning”. Ця програма згідно з указом є особливим видом технічної допомоги ЄС та програми обміну досві-

дом між державними службовцями України і держав-членів ЄС.

Т. не є традиційною технічною допомогою. На відміну від звичайних проектів технічної допомоги, в яких допомогу надають наймані європейські експерти, в проектах **Т.** працюють європейські державні службовці. У цьому разі **Т.** можна розглядати як форму організації проектів технічної допомоги, в яких, на відміну від інших проектів, виконавцями зазвичай мають виступати органи державної влади держав-членів ЄС, а експертами – державні службовці, які працюють у цих органах.

Відповідні механізми в рамках програми **Т.** започатковано Європейською Комісією у 1998 р. для країн-кандидатів на вступ до ЄС як інструмент цілеспрямованого управлінського (адміністративного) співробітництва з метою сприяння країнам-кандидатам у зміцненні їх управлінської та юридичної спроможності реалізовувати законодавство ЄС. На відміну від звичайних проектів технічної допомоги, до реалізації яких залучаються наймані європейські експерти, у проектах **Т.** працюють європейські державні службовці. Практична реалізація першого проекту **Т.** розпочалася влітку 1999 р.

Вироблення й запровадження проектів **Т.** ґрунтується на таких основних принципах, як партнерство та обов'язкове досягнення кінцевого результату. Принцип партнерства передбачає спільне використання учасниками проекту практичного досвіду і професійної компетенції державних службовців та базується на справжній сутності партнерства. Це спільні проекти, що охоплюють процес, у якому кожний партнер бере на себе певні зобов'язання. Принцип партнерства механізму **Т.** передбачає не лише розподіл обов'язків між партнерами за проектом, а й обов'язкове спільне фінансування. Згідно з принципом обов'язкового досягнення кінцевого результату партнери за проектом **Т.** зобов'язуються досягти обов'язкового результату, а не тільки забезпечити засоби його досягнення. Цей результат має бути визначений ще до початку проекту і має бути точним та вимірюваним.

На сьогодні існують два види проектів **Т.**: класичний або стандартний ("Twinning classic") та полегшений ("Twinning Light"). Полегшений **Т.** був запроваджений у червні 2001 р. для проектів з обмеженою сферою

діяльності. Проекти полегшеного **Т.** мають досить невеликі бюджети (не більш ніж 150 тис. євро) і є короткотерміновими (6-8 місяців), не передбачають наявності чіткого спільного робочого плану та деталізованого опису проекту, що значно скорочує роботу над проектною документацією.

Ключову роль у координації проектів **Т.** відіграє Європейська Комісія. У рамках Генерального директорату Єврокомісії "Розширення" діє Відділ інституційної розбудови, до функцій якого входять питання координації механізму **Т.** у рамках програм "Phare", "Cards" та "Transition facilities". Відділ операцій **Т.** існує також у Директораті "А", що є структурним підрозділом Генерального директорату "Євродопомога" і відповідає за співробітництво з країнами Європи, Середземномор'я, Близького Сходу та щодо яких застосовується програма Європейської політики сусідства.

З 1998 р. до 2005 р. у країнах-кандидатах на вступ до ЄС через механізм **Т.** було впроваджено 1101 проект (включаючи Хорватію). Більшість проектів **Т.** була виконана за стандартними, так званими класичними процедурами **Т.** і лише 13% – за процедурами полегшеного **Т.** З 2000 р. по 2005 р. у країнах, які отримували допомогу через програму "Cards", реалізовано 65 проектів. При цьому найбільша кількість проектів впроваджувалась у таких сферах співробітництва, як: юстиція та внутрішні справи – 267 проектів (22% від загальної кількості проектів); державні фінанси та внутрішній ринок – 254 проектів (22%); сільське господарство та риболовство – 184 проекти (16%); захист навколишнього середовища – 121 проект (10%); соціальна політика – 112 проектів (10%).

Найбільш активно залучалися до механізму **Т.** такі тодішні країни-кандидати на вступ до ЄС, як Польща (185 проектів), Румунія (179 проектів), Болгарія (136 проектів) та Чехія (107 проектів).

За європейською практикою всі заходи в рамках програми **Т.**, незалежно від того, в якій галузі здійснюється конкретний проект, реалізуються винятково через систему державної служби. Можливо, завдяки такому підходу цей інструмент визнано одним з найефективніших в адміністративному реформуванні національних систем державного управління багатьох європейських країн. Проте необхідно зауважити, що адміністра-

тивна реформа – це лише один з напрямів, за яким може бути реалізований проект Т. Досвід упровадження механізму Т. в європейських країнах свідчить про його успішність і в інших сферах, зокрема таких, як економіка, право, енергетика, транспорт тощо, а у сфері адаптації законодавства країни-кандидата до законодавства ЄС він є одним з головних.

Ще однією особливістю програми Т. є професійний розвиток державних службовців, який передбачає не лише їх практичне навчання на робочому місці, а й різні активні форми підготовки: навчальні семінари, круглі столи, обмін досвідом, стажувальні поїздки тощо. Мета таких заходів – навчити державних службовців практично застосувати законодавство ЄС та дати змогу опанувати європейську методику аналізу політики і стратегічного планування.

Практична реалізація проектів у рамках програми Т. має форму активної довготермінової співпраці одного або двох експертів на чолі з керівником проекту, якими зазвичай є компетентні й досвідчені державні службовці з держав-членів ЄС разом з державними службовцями країни-партнера.

Функцію координації впровадження програми Т. у кожній державі-члені ЄС виконують так звані Національні контактні офіси, а в країні-партнері – Адміністративні офіси. Варто зауважити, що в Україні Указом Президента України створено такий офіс – Адміністративний офіс програми Т. (АОТ) для здійснення організаційного, методичного та іншого забезпечення її реалізації. Цим самим указом Головне управління державної служби України уповноважено спрямовувати та координувати діяльність з підготовки та реалізації програми Т. в Україні, яка здійснюється, зокрема, шляхом призначення та звільнення директора АОТ, визначення його повноважень та затвердження порядку підготовки і реалізації проектів у рамках програми Т.

Головними завданнями АОТ є координація та супроводження проектів Т., зокрема надання допомоги органам державної влади у підготовці проектних завдань, отримання проектних пропозицій від органів державної влади України, звернення до країн-членів ЄС з метою підбору партнера з цих країн для проекту Т., архівація всіх документів, пов'язаних із впровадженням проектів Т. тощо.

Перелік та зміст проектів Т. визначається Національними програмами дій Tacis, які погоджуються з усіма заінтересованими органами влади.

В Україні елементи механізму Т. були введені в практику з грудня 2001 р., зокрема в рамках підпрограми “Ключові інституції” Партнерської програми інституційної розбудови, що фінансувалася в рамках програми Tacis. Підпрограма “Ключові інституції” передбачала партнерське співробітництво між органами виконавчої влади України та держав-членів ЄС з метою прискорення процесу адміністративної реформи, а також розробки та впровадження державної політики. Цільовими структурами за цією підпрограмою були міністерства, національні агентства, законодавчі та регуляторні органи. Проекти, що виконувалися в рамках підпрограми “Ключові інституції”, могли включати такі компоненти, як відрядження державних службовців до інституцій країн-членів ЄС, передачу практичного та теоретичного досвіду, навчання, стажування тощо.

Запровадження Єврокомісією проектів Т. стало однією з найпомітніших ініціатив, спрямованих на сприяння країнам-кандидатам у їх прагненні стати повноправними членами ЄС. Позитивною рисою цього механізму є те, що Єврокомісія взяла на себе відповідальність за організацію процесу навчання. Водночас механізм Т. має і певні недоліки. У Спеціальному звіті Суду аудиторів № 6/2003 щодо Т. як головного інструменту підтримки інституційної розбудови в країнах-кандидатах визначено такі головні чинники, що негативно впливають на виконання проектів, як складність постановки нерéalних цілей, недостатнє залучення країни-кандидата та використання нею отриманого досвіду, недоліки управління в національних системах державного управління та в Європейській Комісії.

Літ.: Грицяк І. А. Twinning як механізм співробітництва між державними службовцями України та Європейського Союзу / І. А. Грицяк // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С.114-120; Питання забезпечення впровадження програми Twinning в Україні : Указ Президента України від 6 жовт. 2005 р. № 1424/2005 // Уряд. кур’єр. – 11 жовт. 2005 р. – № 192 (3105); Саєнко О. Запровадження механізму Twinning є суттєвим кроком країни на шляху євроінтеграції / О. Саєнко // Бюрократ: Інформ. бюл. Центру сприяння інституційного розвитку державної служби при Голов-

ному управлінні державної служби. – 15 жовт. 2005 р. – № 8-9; *European Commission. Directorate General Enlargement. Institution Building Unit. Twinning: a tested experience in a broader European Context.* – December, 2005.

Грицяк І.А.

ТЕЛУРОКРАТІЯ (грец. телурос – “суша” і “кратос” – влада, тобто “сухопутна могутність”) – тип цивілізації чи державного устрою, який пов’язаний з освоєнням материкових просторів, прагненням до анексії і колонізації широких сухопутних регіонів. Послідовним проникненням вглиб материкового простору телурократична держава має стійку орієнтацію і чітке етнічне ядро, навколо якого і відбувається подальша анексія.

Т. часто асоціюють з поняттям євразійство. В концепції **Т.** традиційно виокремлюють такі цивілізаційні характеристики: осідлий спосіб життя (хоча й не виключається переселенська колонізація), консерватизм, заостреність юридичних норм, наявність потужного бюрократичного апарату і центральної влади, сильна піхота, але слабкий флот. Традиційну **Т.** приписують євразійським державам (Китайська імперія, Імперія Великих Монголів, Золота орда, яка трансформувалася з часом в Російську імперію). На практиці заявлені характеристики не завжди повно представлені, більше того, ціла низка держав з часом еволюціонує у своєму розвитку в іншому напрямі. Скажімо, Росія часів Івана Мазепи являла собою типову телурократичну державу, а з часом у ній спостерігається поступове збільшення частки таласократичних характеристик.

Літ.: *Зарудний Є. О.* Таласократія vs. телурократія: типи культури і моделі суспільства / Є. О. Зарудний. – Х. : ХНУ, 2005; *Нартов Н. А.* Геополітика : учеб. для вузов / Н. А. Нартов. – М. : ЮНИТИ, 1999.

Розпунтенко І.В.

ТЕОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (Theories of European Integration) – теоретичні тлумачення явищ і процесів європейського будівництва та їх впливу на національні держави (процес європеїзації), які здійснюються науковцями різних галузей науки та суміжних дисциплін, зокрема політології, соціології, історії, права, філософії, міжнародних відносин, міжнародної економіки, державного управління тощо з метою аналізу й пояснення природи, сутності, швидкості

та напрямів європейської інтеграції, її окремих політик, здобутків та невдач на певних історичних етапах, інтересів та мотивів діяльності окремих учасників євроінтеграції, а також прогнозування її майбутнього розвитку.

У **Т.є.і.** існує досить багато концептуальних і теоретичних підходів до вивчення процесу європейської інтеграції та питань, пов’язаних з нею, а тому вони представлені в різний спосіб. Наприклад, їх поділяють на категорії виходячи з того, що за їх допомогою намагаються аналізувати й пояснювати. Одна з таких класифікацій розрізняє: велику теорію, яка намагається пояснювати процес інтеграції в цілому; мезотеорію (або середній ряд), яка намагається пояснювати аспекти функціонування ЄС (більшість теорій середнього ряду зосереджуються, зокрема, на процесах політики); концептуалізацію, яка намагається охопити сутність ЄС у концептуальних термінах.

Також існує думка, що наука, і, зокрема, політична, не дає єдиного теоретичного тлумачення європейського будівництва. Тривалий час основна дискусія точилася в межах теорії міжнародних відносин (між реалістами та неофункціоналістами) та була спрямована на визначення сутності, рушійних сил і, відповідно, остаточної інституційної архітектури об’єднаної Європи (міжурядової чи федеративної моделі). З кінця 80-х рр. ХХ ст. увага науковців зосереджувалася на вивченні впливу, який європейське будівництво справляє на національні держави (процес європеїзації), та розгляді інтеграційної моделі як системи “багаторівневого управління”. Для з’ясування цих питань використовують історичний метод, застосування якого дає змогу відтворити розвиток теоретичних і концептуальних дискусій та тісне поєднання їх складових частин на різних стадіях (виникнення, становлення й розвиток) та зрозуміти, що саме вплинуло на дискусії, які точилися між багатьма науковцями навколо реалій у Європейському Союзі протягом багатьох десятиліть.

Серед різноманітних проблем в **Т.є.і.** особливе місце посідають ті, що стосуються шляхів (способів, методів), за якими могла б бути узагальнена й досліджена природа процесу інтеграції. Як мету таких досліджень науковці визначають потребу в широкому розумінні чинників, покладених в ос-

нову європейської інтеграції, і подати їх у такому вигляді, щоб полегшити прогнозування перспектив розвитку інтеграції.

Становлення та розвиток європейської інтеграції ґрунтуються на концептуальних підходах, які знайшли вираження в численних і найрізноманітніших теоріях і концепціях. На сьогодні європейська інтеграція як галузь науки в західних країнах виробила такі теорії і концепції, як функціоналізм, взаємодія, нефункціоналізм, міжкурядовість, взаємозалежність, внутрішня політика, спорудження нефункціоналізму, ліберальна міжкурядовість, багаторівневе врядування (управління), порівняльна політика та підходи публічної політики, новий інституціоналізм, організація (побудова) взаємодії, мережі політики. Ці **Т.є.і.** дають змогу вивчати закономірності й особливості довготривалого і складного процесу європейської інтеграції та природи й функціонування ЄС у різноманітних сферах суспільного життя.

У процесі розвитку **Т.є.і.** протягом десятиліть наукова теорія та політична дійсність взаємно збагачували одна одну. Науковці не тільки намагалися абстрактно пояснити інтеграцію, а й трансформувати свої теорії і концепції відповідно до політичних змін, ставлячи собі за мету характеризувати ЄС у його конкретному вигляді за допомогою наукових понять. При цьому вони аналізували, систематизували й оцінювали застій і зміни, кризи й стабільність в рамках Європейської Спільноти / Європейського Союзу. З огляду на це були вироблені узагальнені концептуальні підходи до європейської інтеграції, а саме: федералістський, міжкурядовий, функціональний / нефункціональний та трансакціональний.

Теорія функціоналізму (Functionalism) (Д.Мітрані, 1950-ті рр. ХХ ст.) пояснює головні особливості процесу інтеграції в цілому. Теорія трансакціоналізму (Transactionalism) (К.Дойч, кінець 1950-1960 рр. ХХ ст.) зосереджує увагу на способі, у який поглиблювалася взаємодія між європейськими народами. Теорія нефункціоналізму (Neofunctionalism) (Е.Хаас, Л.Ліндберг, Ф.Шміттер, С.Шайнгольд, П.Тейлор, Дж.Трангольм-Міккельсен, А.Барлей, У.Маттлі, кінець 1950 – 1960 рр.) концентрується на рушійних мотивах і силах функціонального й просторового поширення європейської інтеграції. Теорія міжкурядовості (Intergovernmentalism)

(С.Хоффманн, Е.Моравчик, А.Мілворд, Г.Гарретт, Дж.Гріско, Д.Вінкотт, А.Форстер, У.Сандгольц, А.Світ 1980-90 рр.) визнає вирішальну роль національної держави та її прагматичних інтересів у регіональному інтеграційному процесі; пояснює напрям і швидкість інтеграційного процесу головним чином щодо рішень і дій, здійснюваних урядами європейських держав. Теорія взаємозалежності (Interdependence) (Дж.Най, Р.Кехоайн, К.Вебб 1970-ті рр.) розглядає як одні із центральних складових європейської інтеграції не стільки її внутрішні елементи, скільки зовнішні фактори. Теорія внутрішньої політики (Domestic Politics) (Г.Волес, К.Вебб, С.Булмер 1980-ті рр.) підкреслює важливість впливу, здійснюваного внутрішньою політикою щодо процесів ухвалення рішення й результатів рішення в межах різних держав. Теорія спорудження нефункціоналізму (Building on Neofunctionalism) (У.Сендольц, Д.Зайсман, Г.Ковлес, 1980-90 рр.) визнає важливе значення мінливої міжнародної і внутрішньої атмосфери у створенні умов для діяльності Комісії. Теорія ліберальної міжкурядовості (Liberal Intergovernmentalism) (Е.Моравчик, 1990-ті рр.) наголошує на раціональному визначенні державної поведінки та домінуванні міжкурядового характеру аналізу міждержавного співробітництва, формуванні національних інтересів, які визначаються великою мірою внутрішньополітичними силами. Теорія багаторівневого врядування (Multi-level Governance) (Г.Маркс, 1990-ті рр.) описує функціонування ЄС, ідентифікує різні сили, що роблять свій внесок у розвиток ЄС, що триває, як системи, у якій “актори” на різних рівнях – місцевому, регіональному, національному, міжнаціональному й міжнародному – залучені до процесу здійснення влади. Теорія порівняльної політики і підходів до публічної політики (Comparative Politics and Public Policy Approaches) (А.Зброджіа, Г.Волес, В.Волес, Дж.Грінвуд, С.Мазей, Дж.Річардсон, Дж.Петерсон, Д.Вайлер, Е.Штейн, Г.Гарретт, А.Барлей, У.Меттлі, Д.Вінкотт, Р.Дехоус, Б.Петерс, М.Поллак, Г.Мейджон, Л.Крам, С.Булмер, Н.Нугент, Г.Цібеліс, 1990-ті рр.) охоплює події в межах ЄС; вивчає конкретні питання, пов’язані з особливостями функціонування ЄС, зокрема розробку порядку денного, ухвалення рішень і виконання та примусове

здійснення процедур у межах процесу політики ЄС; пояснює особливості сфер політики чи ролей, які відіграють наднаціональні інституції; наголошує на досить важливому місці права й суду, деталізуючи різні шляхи, якими право й суд роблять внесок у творення ЄС; висвітлює роль Європейської Комісії в процесі вироблення й реалізації політики європейської інтеграції, зокрема в розробці порядку денного, сприянні режимові правового регулювання на рівні ЄС, забезпеченні лідерства, антрепренерстві, яке постійно домагається зростання своєї ролі й повноважень. Теорія нового інституціоналізму (New Institutionalism) (Д.Марч, Д.Олзен, К.Селен, С.Штейнмо, П.Гелл, Р.Тейлор, С.Булмер, К.Армстронг, П.Піерсон, 1980-90 рр.) пояснює функціонування ЄС і розуміння процесу європейської інтеграції; дає розуміння того, що інституції на рівні ЄС не лише забезпечують арену, у межах якої здійснюється політика ЄС, а й самі відіграють важливу роль у створенні норм, цінностей і звичаїв як “актори” (суб’єкти управління). Теорія організації взаємодії (Building on Transactionalism) (У.Сендолц, С.Свуйт, 1990-ті рр.) розвинула теорію інтеграції, пояснюючи обмін (чи взаємодію) між транснаціональними акторами, роль наднаціональних організацій, інституціоналізацію певної поведінки (вчинків) через удосконалення правових норм. Теорія мережі політики (Policy networks) (Дж.Петерсон, В.Шнайдер, 1990-ті рр.) пояснює мережі політики як “арени”, де поєднуються інтереси й ухвалення рішень; мережі політики відіграють роль посередника між відмінностями й пошуком рішень.

Літ.: Грицяк І. А. *Правова та інституційна основи Європейського Союзу* : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009; *Кривцова В. М. Теорії та стратегії європейської інтеграції* : навч. посіб. / В. М. Кривцова ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009. – (Серія “Б-ка держ. службовця місцевих органів влади у сфері європейської інтеграції”); *Antje Wiener. European Integration Theory* / Wiener Antje, Diez Tomas // Oxford University press, 2007; *Ben Rosamond. Theories of European Integration* // First published, 2000; *Mette Eilstrup-Sangiovanni. Introduction* // *Debates on European Integration: A Reader*. – Edited by Mette Eilstrup-Sangiovanni. First published, 2006.

Грицяк І.А.

ТЕРОРИЗМ (від лат. terror – страх, жах) – застосування насильства або погроза здійснення насильницьких дій з метою поширення страху, паніки серед населення країни, в органах державної влади і місцевого самоврядування та досягнення таким чином політичних цілей.

Залежно від території, на яку поширюється діяльність терористичних угруповань, можна виокремити внутрішньодержавний та міжнародний Т. Відповідно до складу організації, мотивів та цілей терористів існують такі різновиди Т.: націоналістичний (сепаратистські та національно-визвольні цілі), релігійний (боротьба між прихильниками різних релігій та конфесій, можливі спроби встановлення теократичного правління) та ідеологічний (правий і лівий). Т. становить одну із найбільших загроз як національній безпеці окремих держав, так і міжнародній безпеці в цілому.

У сучасних конфліктах одні й ті самі угруповання можуть залежно від обставин поєднувати як терористичну форму збройної боротьби, так і тактику партизанської війни. Це ускладнює ідентифікацію таких угруповань як терористичних. Терористи мають на меті не стільки досягнення військової переваги і фізичне знищення ворожих збройних формувань, скільки психологічний вплив на населення та керівництво держави шляхом застосування нелегітимного насильства з метою реалізації власних політичних інтересів. Т. став невід’ємною формою боротьби в багатьох збройних конфліктах сучасності, значною мірою сприяючи тому, що ці конфлікти неможливо розглядати лише як виключно внутрішні проблеми держав, на території яких вони відбуваються. Діяльність терористичних організацій не обмежується зоною внутрішньодержавного конфлікту, а терористичні акти нерідко здійснюються на території зарубіжних країн.

Серед дослідників Т. не існує єдиного, узгодженого підходу щодо вивчення цього складного явища. Водночас вони розрізняють вузьке (політичне) та широке (загальносоціальне, не обмежене політичною сферою суспільних відносин) розуміння поняття Т.

Прихильники широкого розуміння Т. акцентують увагу на ньому передусім як на кримінальному злочині, що не обов’язково має політичну спрямованість, а може бути здійснений також з метою досягнення ши-

рокого спектра цілей у різних сферах суспільних відносин шляхом залякування й здійснення насильницьких дій. Проте слід зауважити, що залякування і насильство властиві широкому спектру кримінальних злочинів, а тому широке розуміння Т. може призвести до того, що з ним можуть ототожнюватись будь-які злочини, пов'язані із залякуванням, шантажем та насильством залежно від інтересів суб'єкта здійснення оцінки цього злочину.

Прихильники вузького розуміння феномену Т. вважають, що він має невід'ємну політичну складову, тобто терористичні акти спрямовані передусім на досягнення політичних цілей. У цьому разі Т. розглядається як одна з форм збройної боротьби за політичну владу. Інакше кажучи, Т. є не лише проявом нелегітимного насильства, а й засобом досягнення політичних цілей шляхом поширення страху в суспільстві та залякування суб'єктів політичних відносин.

Вищезазначене дає підстави виокремити такі сутнісні ознаки Т., що відрізняють його від інших суспільно небезпечних явищ: насильство або загроза його здійснення; залякування, поширення страху серед широких верств населення; незаконність дій; політичні цілі здійснення терористичних актів. Існує взаємозв'язок між внутрішнім та міжнародним Т., що, зокрема, підтверджується взаємодією різних внутрішньодержавних та міжнародних терористичних організацій. Це явище отримало назву "інтернаціоналізації" Т. Прикладом є взаємодія баскської ЕТА з ірландською ІРА, а російське керівництво неодноразово наголошувало на причетності міжнародної терористичної організації Аль-Кайда до терактів на території Російської Федерації, здійснених чеченськими терористами. Така взаємодія зазвичай виражається в поставках озброєння, підготовці терористів, фінансовій, інформаційній та організаційній допомозі. Важливою особливістю Т. є й те, що його жертвами можуть стати громадяни будь-якої країни світу, які з тих чи інших причин опинились на території держави, в межах якої відбувається збройний конфлікт. Прикладом такого варіанта розвитку подій є один із наймасштабніших терактів сучасності, який відбувся 23-26 жовтня 2002 р. в Москві, коли чеченськими терористами був захоплений Театральний центр на Дубровці. В резуль-

таті штурму театрального комплексу загинуло 128 заручників. Серед постраждалих були й українські громадяни. Деструктивні наслідки Т. не обмежуються лише політичною сферою, а й поширюються на економічну. Особливо негативно діяльність терористів впливає на розвиток туризму, транспортних та енергетичних комунікацій.

Сучасний Т. нерозривно пов'язаний зі ЗМІ, які є основним каналом передачі вимог терористів й поширення інформації про масштаби і наслідки терактів. Завдяки цьому терористи можуть справляти вплив на формування громадської думки щодо цілей їх діяльності. Це надає їм додаткові можливості тиску на владні структури. Підтвердженням цього є велика увага, яку приділяють ЗМІ України та інших країн світу фактам здійснення терористичних актів у різних конфліктах сучасності.

У боротьбі з Т. можна виокремити жорстку (відмова від будь-яких переговорів з терористами, орієнтація на проведення антитерористичних операцій силами підрозділів сектору безпеки) та м'яку (ведення переговорів з терористичними угрупованнями, повне або часткове задоволення їх вимог) стратегії антитерористичної діяльності.

Найбільш відомими терористичними організаціями другої половини ХХ – початку ХХІ ст. стали: Аль-Каїда, ІРА, ЕТА, Аум Сінрікьо, Хізбалла, Тигри визволення Таміл-Ілама, Джемаа Ісламія, Бригади мучеників аль-Акси, Народний Фронт Визволення Палестини, Червоні Бригади.

Літ.: Закон України про боротьбу з тероризмом // Відом. Верховної Ради України. – 2003. – № 25; Ліпкан В. А. Боротьба з тероризмом / В. А. Ліпкан, Д. Й. Никифорчук, М. М. Руденко. – К. : Знання України, 2002; Хоффман Б. Тероризм – взгляд изнутри / Б. Хоффман. – М. : Ультра. Культура, 2003; *Encyclopedia of United States national security* / Richard J. Samuels, general editor. – London, New Delhi: Sage Publications, 2006; *Kempin T. Ready for Peace? The Implementation of the Good Friday Agreement in Northern Ireland 1998 – 2002* / T. Kempin. – Zürich : ETH, 2003.

Дацюк А.В.

ТЕРОРИЗМ ІНФОРМАЦІЙНИЙ (англ. information terrorism) – різновид тероризму, який здійснюється з використанням інформаційних технологій задля насильницького пропагандистського впливу на особу, суспільство і державу та маніпулювання сус-

пільною свідомістю. **T.i.** здійснюється переважно у сфері боротьби ідей та ідеологій, що охоплює політичні, філософські, правові, естетичні, релігійні та інші погляди.

T.i. спрямований проти панівного ладу в окремій країні, а отже, і проти державного апарату країни як особливої загальнонаціональної суспільно-регулятивної установи.

Цілі **T.i.** збігаються з цілями і мотивами здійснення усіх видів терористичних дій, а саме: послаблення і розхитування конституційного ладу, порушення суспільної і державної безпеки, справляння тиску на органи влади, змушування їх до прийняття вигідних для терористів рішень, дестабілізація суспільно-політичної обстановки шляхом залякування населення або посягання на особисту безпеку державного або громадського діяча, ускладнення міжнародних відносин, провокування воєнного конфлікту.

T.i. породжує у громадян жах, непевність, недовіру до влади, дестабілізує і провокує владу на прийняття неадекватних заходів. Подальше функціонування суспільства відбувається в психологічній атмосфері пригніченості, напруженості, у громадян створюється враження про бездіяльність правоохоронних органів і особисту незахищеність. Населення відчуває небезпеку, порушується нормальний ритм життєдіяльності організацій, установ, підприємств. Останнє призводить до погіршення ситуації в економіці, політиці, соціальній сфері.

Становлення **T.i.** як самостійного соціального явища пов'язано з появою і розвитком у другій половині ХХ ст. глобальної мережі інформаційно-комунікативних технологій, уразливість і ефект від найменших збоїв у функціонуванні яких, робить їх головним об'єктом терористичних акцій.

Розвиток тероризму в умовах формування інформаційного суспільства, зростання ролі інформаційно-комунікативних технологій, а також проблеми екстремізму та тероризму в контексті загальноцивілізаційних процесів, досліджують такі вчені: Д.Белл, Ж.Бодрійар, Е.Гіденс, М.Кастельс, Дж.Лалл, К.Поппер, Е.Тоффлер, Ф.Фукуяма, С.Гантінгтон та ін. Серед вітчизняних авторів, які досліджують інформаційні процеси в умовах глобалізації, слід назвати О.Зернецьку, О.Гриценко, В.Іванова, Є.Макаренко, М.Ожевана, Т.Петрива, Г.Почепцова, В.Шкляра, А.Чічанівського та ін.

T.i. розподіляється на *інформаційно-психологічний тероризм* (контроль над ЗМІ з метою поширення дезінформації, чуток, демонстрації могутності терористичних організацій) та *інформаційно-технічний тероризм* (завдання збитків окремим елементам і всьому інформаційному середовищу супротивника в цілому: руйнування елементної бази, активне придушення ліній зв'язку, штучне перезавантаження вузлів комунікації й т.ін.).

На відміну від інформаційних війн, терористичні акти одноразові і мають знищувальну силу. Частіше в таких випадках інформаційні терористи намагаються якомога швидше досягти потрібної мети і зчинити побільше галасу. Засоби здійснення **T.i.** можуть бути надзвичайно різноманітними і містити всі види сучасної інформаційної зброї. При цьому за результативністю інформаційна зброя порівнюється зі зброєю масового ураження. Так, за даними Міжнародного Інституту Антитерористичної Політики (International Policy Institute for Counter-Terrorism), терористи вже використовують такі види "кіберзброї", як комп'ютерні віруси, "хробаки", "троянські коні", "логічні бомби" та інші засоби хакерського софту. Однак на сьогодні найбільш популярним і помітним видом **T.i.** є зламування сайтів і розміщення на них гасел і закликів політичного та релігійного характеру.

Інформаційна атака на інформаційні та обчислювальні системи, апаратуру передачі даних, інші складові інформаційної інфраструктури, що здійснюється терористичними угрупованнями або окремими особами, є основною формою **T.i.** Така атака дає змогу проникати у систему, перехоплювати управління або пригнічувати засоби інформаційного обміну в мережі, справляти інші деструктивні впливи.

Від комп'ютерних злочинів **T.i.** відрізняється, насамперед, своїми цілями, що властиві тероризму в цілому, його дії завжди мають публічний характер і спрямовані на вплив відносно окремих осіб, суспільства чи влади, а від традиційного тероризму (політики залякування, пригнічення супротивників, проведенням актів насильства) – засобами здійснення, а також своєю анонімністю та знеособленістю.

T.i. оголошує цілу низку серйозних викликів громадськості. По-перше, через їх внутрішній характер комп'ютерні атаки

практично неможливо прогнозувати або прослідкувати в реальному часі. Тому атака може початися у будь-який час, у країні або за кордоном, і стояти за нею можуть молодики, які прагнуть гострих відчуттів, вороже налаштовані країни, шпигуни, терористи та інші злочинці. По-друге, через складність та суперечливість законодавства, що діє у всьому світі, збирання доказів за таких обставин, коли могли бути використані Інтернет або інші електронні засоби, а також переслідування згідно із законом, пошук, затримання і видача окремих осіб видаються проблематичними. Ці проблеми актуалізують необхідність осмислення та вироблення нових міжнародно-правових механізмів боротьби з **Т.і.**

У зв'язку з цим Генеральна Асамблея ООН прийняла в грудні 1998 р. резолюцію 53/70 про кіберзлочинність, яка закликає держави-члени інформувати Генерального секретаря ООН про свої погляди і оцінки щодо проблем інформаційної безпеки, визначення основних понять, пов'язаних з інформаційною безпекою і розвитком міжнародних принципів, що поліпшують глобальний інформаційний простір і телекомунікації і що допомагають боротися з **Т.і.** і кіберзлочинністю.

Україна потребує створення адекватної системи кібербезпеки та подолання правової і термінологічної невизначеності з цього питання у вітчизняному законодавстві.

У нормативних актах України поняття **Т.і.** не знайшло закріплення і роз'яснення. Наприклад, ст. 7 Закону України "Про основи національної безпеки України" трактує терміни "комп'ютерний тероризм" як "одну з реальних і потенційних загроз національної безпеки України", а ст. 1 Закону України "Про боротьбу з тероризмом" роз'яснює поняття "технологічний тероризм" як злочин, вчинений з терористичною метою, у тому числі із застосуванням засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем і комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, що прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням небезпеки, надзвичайної ситуації внаслідок цих дій і становлять загрозу для персоналу, населення і навколишнього середовища; створюють умови для аварій та катастроф техногенного характеру.

У "Стратегії національної безпеки України" (від 12 лютого 2007 р.) зазначається, що Україна має "розробляти та впроваджувати національні стандарти і технічні регламенти застосування інформаційно-комунікаційних технологій, гармонізованих з відповідними європейськими стандартами, у тому числі згідно з вимогами ратифікованої Верховною Радою України в 2005 р. "Конвенції про кіберзлочинність". Але згадана Конвенція більше зосереджена на прогидії карним діям (шахрайство, підробка, поширення дитячої порнографії, порушення авторських прав тощо) із використанням комп'ютерної техніки та різноманітних мереж. У ній відсутнє визначення терміна "кіберзлочинність".

Більше уваги кібербезпеці та питанням, пов'язаним з нею, приділено у "Доктрині інформаційної безпеки України", у якій згадуються "комп'ютерний тероризм", "кібератаки", однак відсутні пояснення цих термінів у преамбулі. В Законі України "Про основи національної безпеки" трапляється лише поняття "комп'ютерний тероризм" та "комп'ютерна злочинність" (також без пояснень).

Відсутність єдиного визначення поняття "інформаційний тероризм", "кібертероризм" у вітчизняному законодавстві пов'язане з тим, що дуже складно відокремити **Т.і.** від акцій інформаційної війни та інформаційної зброї, від злочинів у сфері комп'ютерної інформації. Важко також виявити специфіку цієї форми тероризму. Так, психологічний і економічний аспекти **Т.і.** тісно пов'язані, тому неможливо однозначно встановити, який з них має більше значення.

Для України з приєднанням до глобального інформаційного простору **Т.і.** стає потенційною загрозою у зв'язку з наявністю на її території об'єктів підвищеної небезпеки, пошкодження яких може призвести до катастрофічних наслідків. Основою забезпечення боротьби з **Т.і.** є створення ефективної системи заходів щодо запобігання, виявлення та протидії такому виду діяльності.

В Указі Президента України № 1119/2010 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 р. "Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році" вказується на необхідність створення єдиної загальнодержавної системи протидії кіберзлочинності та дається доручення Кабінету Міністрів України розробити спільно з Службою безпеки

України й затвердити перелік об'єктів, що мають важливе значення для забезпечення національної безпеки і оборони України та потребують першочергового захисту від кібернетичних атак.

Україна також здійснює міжнародну співпрацю з питань боротьби з **Т.і.** В Апараті РНБО України проводиться координаційна робота в межах діяльності Робочої підгрупи Спільної робочої групи Україна–НАТО високого рівня з питань кібернетичного захисту. Ця група створена в межах Спільної робочої групи з питань воєнної реформи.

Літ.: *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України : Указ Президента України № 1119/2010 від 17 листоп. 2010 року “Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році”*; *Цыганов В.* Медиа-терроризм: Терроризм и средства массовой информации / В. Цыганов. – К. : Ника-Центр, 2004.

Марутян Р.Р.

ТЕРОРИЗМ МІЖНАРОДНИЙ – скоєння, організація, сприяння здійсненню, фінансуванню чи заохоченню агентами або представниками однієї держави (недержавної / міждержавної екстремістської організації) актів проти іншої держави або спонукання їх до здійснення таких актів, які спрямовані проти осіб або власності і які за своїм характером мають на меті породження жаху в державних діячів, груп осіб або в населення взагалі, досягнення певних політичних (економічних) результатів.

Активна інтернаціоналізація **Т.м.** розпочалася у 1960–70-ті рр. ХХ ст. Це зумовили такі чинники: послаблення ролі та функцій держав у міжнародних та внутрішніх процесах, втрата (повна або часткова) монополії на насильство, зумовлені потужною глобалізацією; процеси інтернаціоналізації товарів, послуг, робочої сили, капіталу, структурна перебудова політичних і соціально-економічних систем країн, що розвиваються, зміна їх місця в системі міжнародних відносин, інтенсифікація обміну ідеями та інформацією, що призвело до вивільнення нагромадженого потенціалу соціальної енергії у країнах світової периферії з подальшим утворенням національно-визвольних рухів, у тому числі терористичного спрямування; розширення масштабів та посилення інтенсивності політичної й економічної діяльності транснаціональних компаній (ТНК), що в окре-

мих випадках спричинило організацію терористичних груп, які, крім іншого, спеціалізувалися на обслуговуванні інтересів монополій; гостра реакція окремих країн, груп та сегментів населення країн, що розвиваються, на масштабну вестернізацію культури, штучне нав'язування їм західних цінностей і стандартів життя у найширшому розумінні цього слова тощо.

Досить непросто встановити точні ознаки дефініції **Т.м.**, прогиставляючи їх ознакам, властивим регіональному тероризму. При порівняльному аналізі форм тероризму і їх впливів на більш вузьке, так зване місцеве (внутрішнє) середовище і на зовнішнє (міждержавне або глобальне), на характер взаємозв'язків і взаємодій, що існують у межах міжнародного співтовариства держав, можна дійти висновку, що деякі атрибути регіонального тероризму є водночас і атрибутами **Т.м.**

Отже, можна констатувати, що не існує абсолютно “чистої” форми **Т.м.**, оскільки в межах співтовариства держав існують розгалужені і складні взаємозв'язки, які в умовах глобалізації утворюють строкату мережу, інакше кажучи, міжнародну політичну сцену, де проявляються їх внутрішні – дво- або багатосторонні проблеми. Слід також зазначити, що для деяких країн підтримка тероризму стає інструментом для реалізації частини їх зовнішньополітичної програми або ж навіть забезпечення існування політичного режиму.

Класичним прикладом цього стала всебічна підтримка у 1980-х рр. адміністрацією Президента США Р.Рейгана Аль-Каїди у боротьбі з радянською присутністю в Афганістані. Проблемність щодо дефініції **Т.м.** можна продемонструвати і на прикладі розвитку конфліктних відносин між Іраком та Іраном, що призвело до кривавої війни 1980–1988 рр., де загинули мільйони людей. Під час взаємної конфронтації обидві країни підтримували на території противника групи і рухи, які послаблювали існуючий політичний режим.

Руйнування Світового торговельного центру та частини будівель Пентагону 11 вересня 2001 р. унаслідок використання самогубцями комерційних літаків, що призвело до загибелі близько 3 тис. осіб, виявилось найбільш масштабною та жахливою в історії людства атакою терористів. До цього найбільш катастрофічна операція терористів

була пов'язана з 380 людськими жертвами. Країни-члени НАТО були змушені вперше за час існування Північноатлантичного альянсу застосувати ст. 5 Договору, а ісламський екстремізм посів перше місце серед усіх різноманітних форм **Т.м.**

Велике значення при цьому мало те, що А.аль-Завахірі (один з лідерів Аль-Каїди) раціонально обгрунтував необхідність атаки "далекого ворога" (США, Ізраїль, інші немусульманські держави) першими. На думку багатьох фахівців, стратегія ініціації атаки далекого ворога на тлі стратегії нападу на близького ворога, яку сповідували Х. аль Банна, С.К'ютб, А.Аззам, М.Фарай, видавалася революційною.

Переваги цієї концепції полягають ось у чому: ефективнішою стає уніфікація та концентрація міжнародної підтримки мусульман; з'явилася можливість надавати притулок членам екстремістських організацій у державах, що прямо або опосередковано їх підтримують; перед мусульманським світом легше видавати себе за принципових захисників ісламу та релігійних обов'язків; розширюються можливості атаки джерел існування "злочинних режимів"; контрзаходи з боку національних сил безпеки стають більш обмеженими та менш ефективними.

Сьогодні завдання боротьби з тероризмом, насамперед **Т.м.**, стало одним з найважливіших завдань міжнародних організацій, військово-політичних блоків, провідних країн світу, що знаходять відображення в їх концептуальних документах стосовно міжнародної, регіональної та національної безпеки.

У науці з'явився окремий напрям – терологія, що досліджує причини, рушійні сили, соціальну та ідеологічну базу терористичних рухів, основні тенденції та модифікації форм тероризму. Так, сутнісні основні інструменти соціальної науки і побудова теорії соціальних і терористичних зв'язків розглядаються в працях С.Боргатті, К.Карлей, Д.Крекхарда, Дж.Ремінга, (Stephen Borgatti, Kathleen Carley, David Krackhardt, Jeffrey Reminga). Приховані соціальні зв'язки аналізують А.Басу, В.Кребс, А.Педахзур, А.Перліджер (Aparna Basu, Valdis Krebs, Ami Pedahzur, Arie Perliger). Структурні і соціологічні характеристики терористичних соціальних мереж та механізми їх взаємодії досліджують Д.Джоунс, Ш.Мішал, М.Сміт

(David Jones, Shaul Mishal, Michael Smith). Спроби побудови нових концепцій антитерористичної діяльності трапляються у розвідках М.Сейджмена та Б.Хоффмана (Marc Sageman, Bruce Hoffman).

На пострадянському просторі тероризм, у тому числі **Т.м.**, досліджують Ю.Антонян, Д.Архієрейський, О.Бажан, Т.Бикова, В.Бруз, В.Ємельянов, С.Єфіров, Є.Кожушко, В.Комісаров, Я.Кондратьєв, В.Крутов, В.Ліпкан, І.Міхєєв, Д.Никифорчук, М.Руденко, Ф.Рудич, М.Требін, О.Хлобустов, А.Яцько та ін.

Літ.: *Закон України про основи національної безпеки України; Закон України про боротьбу з тероризмом; Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 г. от 12 мая 2009 г.; Ситник Г. П.* Національна безпека України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Хмельницький ; К. : Кондор, 2007; *Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon, 19 November 2010; National Security Strategy of USA, May 2010; The National Security Strategy of the United Kingdom. A Strong Britain in an Age of Uncertainty, October 2010.*

Мандрагеля В.А.

ТИХООКЕАНСЬКА СПІЛЬНОТА (англ. Pacific Community) до 1997 р. мала назву Комісія для країн Південної частини Тихого океану (англ. South Pacific Commission, SPC) створена в 1947 р. з метою узгодження позицій країн-учасниць з політичних та економічних питань, сприяння покращенню економічних, екологічних, соціальних і культурних умов розвитку регіону, співпраці з іншими регіональними та міжнародними організаціями. До складу членів, яких налічується 26, входять Тихоокеанські країни, а також країни, яким раніше належали острови цього регіона. Членами **Т.С.** є: Австралія, Вануату, Північне Самоа, Гуам, Західне Самоа, Кірибаті, Острови Кука, Маршаллові острови, Науру, Нова Зеландія, Нова Каледонія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Піткертн, Північні Маріїнські острови, США, Сполучені Штати Мікронезії, Соломонові острови, Токелау, Тонга, Тувалу, Уолліс і Футуна, Фіджі, Франція, Французька Полінезія.

В основу діяльності **Т.С.** покладено виконання заходів і проектів, визнаних країнами-членами пріоритетними і включеними у відповідні програми: із сільського господар-

ства – захист рослинних ресурсів, тваринництво, боротьба з хворобами тварин; з рибальства – прибережне рибальство; рибальство у відкритому морі; розвитку сільських районів; надання технічної допомоги, а також з охорони здоров'я, культури та ін.

Т.С. покликана розробляти засоби і методи, що полегшують рух товарів, технологій і людей між країнами регіону.

Основним керівним органом **Т.С.** є Конференція, яка збирається раз на два роки. Кожна країна має один голос, і рішення зазвичай приймаються консенсусом. Наступним колегіальним органом є Комітет представників урядів та адміністрацій (англ. *Committee of Representatives of Governments and Administrations, CRGA*), що проводить щорічні зустрічі в роки, коли не збирається Конференція. Для забезпечення поточної діяльності **Т.С.** функціонує Секретаріат.

Літ.: *Офіційний сайт Т.С.* – Режим доступу : <http://www.spc.int>

Стрельцов В.Ю.

ТРАНС'ЄВРОПЕЙСЬКА ПРОГРАМА МОБІЛЬНОСТІ ДЛЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ СПІВПРАЦІ (TEMPUS – Trans-European Mobility Program for University Studies /ПРОГРАМА ТЕМПУС) – освітня програма ЄС, яка підтримує модернізацію системи вищої освіти і сприяє налагодженню та зміцненню співпраці у сфері вищої освіти між державами-членами ЄС та країнами-партнерами. Учасниками цієї програми зовнішньої допомоги ЄС можуть бути університети, науково-дослідні установи, організації громадянського суспільства з 27 держав-членів ЄС, 16 країн-сусідів, Російської Федерації, п'яти республік Центральної Азії, шести країн Західних Балкан, а також з Туреччини, Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії та Швейцарії.

Програма **ТЕМПУС**, заснована в 1990 р., пройшла кілька етапів у своєму розвитку; сьогодні реалізується четвертий етап програми (**ТЕМПУС IV**), розрахований на 2007–2013 рр. Сучасний етап є складовою загальних стратегій ЄС та в цій ролі зорієнтований на досягнення цілей Лісабонської стратегії і Болонського процесу (цілі Лісабонської стратегії стисло сформульовані у гаслі “зростання і робочі місця”; метою Болонського процесу є створення Єдиного європейського простору вищої освіти), а також

відповідає основним завданням освітньої програми ЄС “Навчання впродовж життя” (Lifelong Learning).

У програмі **ТЕМПУС IV** визначено три основних напрями реформування: оновлення змісту навчальних програм; удосконалення процесів управління та врядування у системі вищої освіти; посилення зв'язків між освітою та суспільством (громадянським суспільством, ринком праці тощо).

У межах цих напрямів установлено теми, які країни-партнери вибирають як пріоритетні напрями реформування власних систем вищої освіти. Програма Темпус практикує підхід “знизу – вгору”, надаючи можливість країнам-партнерам вибирати для себе пріоритетні напрями реформ та заохочуючи членів консорціуму проявляти ініціативу, шукати новітніх підходів, створювати нові освітні продукти і послуги.

Програма **ТЕМПУС** реалізується через спільні проекти, які ініціюються, розробляються та реалізуються в партнерстві, за ініціативи та участі університетів і науково-дослідних інститутів, міністерств чи незалежних агенцій із забезпечення якості освіти, студентських спілок, асоціацій ректорів, викладачів, роботодавців з держав-членів ЄС та країн-партнерів. Партнерство між університетами має форму консорціуму, кількість членів якого необмежена.

У рамках програми **ТЕМПУС IV** здійснюються два основних типи проектів: спільні проекти, що базуються на багатосторонньому партнерстві між вищими навчальними закладами ЄС та країн-партнерів; структурні заходи, спрямовані на реформування окремих вищих навчальних закладів та системи вищої освіти в цілому з метою підвищення їх якості та наближення до європейських стандартів.

Проекти можуть залучати до співробітництва одну країну-партнера (тільки Україну або Молдову, або Туніс) чи кілька країн-партнерів, об'єднаних в одному багатонаціональному проекті (наприклад Україну, Молдову, Грузію і Вірменію). Для всіх типів проектів мінімальна кількість учасників консорціуму від держав-членів ЄС – три.

Україна приєдналася до програми **ТЕМПУС** у 1993 р. На той період програма **ТЕМПУС** була спрямована на удосконалення управління закладами освіти, оновлення або розробку нових навчальних програм та підвищен-

ня кваліфікації викладачів, особливо з таких дисциплін, як економіка, іноземні мови, суспільні науки, європейські студії та право. Хоча пріоритети програми **ТЕМПУС** постійно змінювалися, вищі навчальні заклади України завжди були її активними учасниками. Українські університети продемонстрували відданість реформам та стійкий інтерес до розвитку освітньої галузі, запровадження новітніх підходів в освіті.

На третьому етапі програми **ТЕМПУС** (2000–2006) відбувся перехід до нових пріоритетів та нової предметної сфери. Участь України у програмі **ТЕМПУС** III узгоджувалася з намаганням увійти до Європейського простору вищої освіти та приєднанням до Болонського процесу, що, відповідно, позначалося на проектах. Починаючи з 2000 р., до проектів **ТЕМПУС**, крім університетів, долучаються інші партнери: підприємства, неурядові організації, органи влади. Таким чином, учасниками проектів **ТЕМПУС** в Україні стають Секретаріат Кабінету Міністрів, Міністерства освіти і науки, охорони довкілля, аграрної політики, обласні державні адміністрації та муніципалітети, спілки промисловців та слухацькі ради, аграрні підприємства, порти та науково-дослідні центри. Щодо дисциплін, то до пріоритетних напрямів, крім економіки та бізнес-менеджменту, було включено сільське господарство, інформаційно-комунікативні технології та екологію.

Унаслідок реалізації проектів **ТЕМПУС** в Україні були розроблені нові навчальні курси та програми, що відповідають сучасним потребам ринку праці. Викладачі університетів підтверджують, що кооперація з європейськими колегами дає можливість набутти нових знань, запровадити нові методи викладання та оцінювання, що, зрештою, підвищує конкурс в університетах, які були або є учасниками програми **ТЕМПУС**. Проекти **ТЕМПУС** здійснюються майже в усіх регіонах України.

Програма **ТЕМПУС** сприяє інтернаціоналізації університетів, створенню тривалого партнерства між українськими та європейськими вищими навчальними закладами, яке не припиняється й після завершення проекту, започаткуванню нових дослідницьких проектів або проектів з обміну. У багатьох випадках програма дає змогу налагодити діалог між вищими навчальними закладами та

Міністерством освіти або його регіональними підрозділами, між науково-педагогічним складом та адміністрацією закладу, між роботодавцями, викладачами та студентами.

Останнім часом пріоритети та напрями реалізації програми **ТЕМПУС** в Україні безпосередньо пов'язані з розвитком Болонського процесу. Українські університети, що успішно впроваджують реформи згідно з Болонськими положеннями, пов'язують свій прогрес з участю у проектах програми **ТЕМПУС**.

У рамках програми **ТЕМПУС** I, II, III з 1993 по 2006 р. в Україні було реалізовано близько 300 проектів **ТЕМПУС** із загальним бюджетом 53,6 млн євро. Сьогодні в Україні реалізується 29 проектів **ТЕМПУС**; учасниками консорціумів є понад 60 вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ. Бюджет одного проекту у середньому становить 900 тис. – 1 млн 200 тис. євро, який розподіляється між усіма партнерами залежно від навантаження кожного партнера та відповідно до домовленостей між партнерами консорціуму.

До квітня 2009 р. програма **ТЕМПУС** здійснювалася Європейською Комісією, її Генеральним Директоратом з питань освіти та культури; тепер відповідальність за програму перейшла до Виконавчого агентства з питань освіти, аудіовізуальних засобів та культури (The Education, Audiovisual and Culture Agency Executive Agency). В Україні програма **ТЕМПУС** реалізується за підтримки Національного Темпус-офіса.

Літ.: *Офіційний веб-сайт* Національного Темпус-офіса в Україні. – Режим доступу : www.tempus.org.ua; *Офіційний веб-сайт* Виконавчого агентства ЄС з питань освіти, аудіовізуальних засобів та культури. – Режим доступу : <http://eacea.ec.europa.eu>

Шутикова С.П.

ТРАНС'ЄВРОПЕЙСЬКІ МЕРЕЖІ (Trans-European Networks, TEN) – концепція, яка виникла наприкінці 1980-х рр. у зв'язку з програмою єдиного ринку. Щоб забезпечити функціонування внутрішнього ринку та свободу пересування товарів, капіталів, людей і послуг, потрібні добре розвинені національні й регіональні транспортні й комунікаційні мережі, пов'язані між собою сучасною та ефективною інфраструктурою. Транс'європейські мережі (**Т.Є.М.**) охоплюють три сфери: *Транс'європейські транс-*

портні мережі (TEN-T) – транспортні мережі, автомобільні та комбіновані перевезення, водні шляхи та морські порти, швидкісна європейська залізниця. До цієї самої категорії відносять інформаційні системи керування транспортом, наприклад нову супутникову систему визначення географічного положення “Галілео”; *Транс’Європейські енергетичні мережі* (TEN-E або TEN-Energy) *TEN-E* – енергетичні ТЕМ: електрогазопостачання. Головною метою в цій галузі є створення єдиного енергетичного ринку та безпека постачання; *Транс’європейські телекомунікаційні мережі* (Eten) – телекомунікаційні ТЕМ: сприяють поширенню електронних послуг на базі телекомунікаційних мереж.

Можливість створення **Т.є.м.** тісно пов’язана з регіональною політикою. Мета їх заснування полягає в наданні можливості іншим формам організації суспільного життя, ніж національна держава, повністю збагнути дух внутрішнього ринку. Загальновизнано, що інтеграція національних ринків шляхом створення внутрішнього ринку може дати бажані економічні та соціальні переваги лише за умови надання підприємцям та іншим особам, які беруть участь в економічних процесах, можливості використовувати у сферах транспорту, телекомунікації та енергетики **Т.є.м.**

Соціальні та економічні переваги, які можна буде отримати за допомогою таких **Т.є.м.**, видаються дуже значними. Вони дають змогу ЄС запроваджувати всебічні програми, спрямовані на вдосконалення транспортних, комунікаційних та енергетичних мереж, таким чином доповнюючи різноманітні напрями політики, які вже є предметом перегляду різними структурними фондами. Серед намірів представників цих політичних напрямів – підтримка інших ініціатив, які передбачають поліпшення конкуренції в ЄС за допомогою полегшення розвитку стратегічно важливих мереж та надання гарантій, що ці мережі не наражатимуться ні на які перешкоди, а це може призвести до зайвих витрат у галузі промисловості.

Створення таких мереж уможливило найбільш корисне використання різних правових документів, які регулюють діяльність внутрішнього ринку. Однак варто зазначити, що ці мережі розвиваються в протилеж-

ному від повної лібералізації напрямі, оскільки ґрунтуються на принципах співробітництва, узгодження і стандартизації. Але було б помилкою вважати, що їх метою є збільшення державних витрат, спрямованих на компенсування тимчасового зменшення витрат приватного сектору. Хоча **Т.є.м.** спричиняють збільшення державних витрат і тому приводять до підвищення попиту в економіці внаслідок широкомасштабності й довгостроковості проектів, нетривалий ефект щодо стримування спаду ділової активності в економіці надто обмежений.

Через те, що ці мережі можуть мати суттєве значення для внутрішнього ринку, автори Договору про Європейську спільноту (ДЄСП). вирішили створити правову основу для заснування таких мереж. Принциповою метою було надання громадянам, фізичним і юридичним особам, які займаються підприємницькою діяльністю, та регіональним і місцевим державним органам можливості використовувати переваги таких мереж. Зокрема, враховувалась потреба налагодити зв’язок таких територій, як острови та периферійні райони, з географічним центром Європейського Союзу. Відповідно до Договору було введено новий Розділ ХУ (ст. 154-156) про **Т.є.м.**

Для створення цих мереж згідно зі ст. 154 Договору Спільнота: розробляє низку настанов, що охоплюють цілі, пріоритети та головні напрями заходів, окреслені у сфері **Т.є.м.**; ці настанови визначають проекти спільного інтересу; вживає будь-яких заходів, що можуть виявитися потрібними, щоб забезпечити взаємодію мереж, зокрема у сфері технічного стандартизування; може підтримувати проекти спільного інтересу, що підтримують держави-члени та визначені в рамках настанов, зазначених в абзаці першому, зокрема через аналіз здійсненності, надавання гарантій позик чи відсоткових субсидій.

Спільнота також може сприяти фінансуванню окремих проектів держав-членів у сфері транспортної інфраструктури через Фонд згуртування, заснований на підставі ст. 161. Ці вимоги, на які вище робиться посилання, Рада повинна приймати, застосовуючи процедуру погодження або накладання вето, після проведення відповідних консультацій з Економічним та соціальним комітетом. Інші заходи, вказані в ст. 155, мають вжива-

тися з використанням зазначеної процедури після проведення консультацій як з Економічним та соціальним комітетом, так і з Комітетом регіонів (ст. 251 ДЄп).

Слід також додати, що інституції Європейського Союзу можуть приймати рішення про співпрацю з третіми країнами у просуванні проектів, які становлять спільний інтерес та забезпечують взаємодію мереж (ст. 155).

Транс'європейські транспортні мережі (TEN-T) включають інфраструктуру (дороги, залізниці, водні шляхи, порти, аеропорти, навігаційні засоби, інтермодальні вантажні термінали та нафтопродуктопроводи), а також послуги, необхідні для роботи цих інфраструктур. Цілі: забезпечити мобільність людей і товарів; запропонувати користувачам високу якість інфраструктури; залучити всі види транспорту; дати змогу оптимально використовувати існуючий потенціал; забезпечити можливість взаємодії всіх компонентів, покриття всієї території Європейського Союзу, забезпечити можливість для його розширення за рахунок держав-членів Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), країни Центральної та Східної Європи і країн Середземномор'я. Пріоритетні заходи стосуються: завершення об'єднання, необхідні для полегшення перевезення; оптимізації ефективності існуючої інфраструктури; досягнення сумісності мережевих компонентів; інтеграція екологічних аспектів у мережі.

TEN-E. Взаємозв'язок, взаємодія і розвиток **Т.є.м.** для транспортування електроенергії та газу мають важливе значення для *ефективного функціонування внутрішнього енергетичного ринку*, зокрема, і на внутрішньому ринку в цілому. Користувачі повинні мати доступ до більш високої якості послуг і більш широкий вибір, як у результаті диверсифікації джерел енергії, за більш конкурентоспроможними цінами. Більш тісний зв'язок має бути створений між національними ринками та ЄС у цілому. Маючи це на увазі, нові держави-члени сьогодні повністю включені до спільноти TEN-E керівних принципів. Вони також відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки та диверсифікації поставок. Взаємодія з енергетичними мережами третіх країн (країн-кандидатів та інших країн в Європі, в Середземномор'ї, басейні Чорного та Каспійського морів, на Близькому Сході та в регіоні Перської затоки) є істотною.

Доступ до TEN-E також дає змогу зменшити ізоляцію менш сприятливих регіонів, які не мають виходу до моря, що сприяє зміцненню територіальної єдності в Європейському Союзі.

TEN-E також сприяє сталому розвитку, зокрема шляхом запровадження відновлюваної енергетики та використанню більш ефективних технологій, що дає змогу знизити втрати та екологічні ризики, пов'язані з транспортуванням і передачею енергії.

Літ.: Мусис Ніколас. Все про спільні політики Європейського Союзу : пер. з англ. / Ніколас Мусис. – К. : К.І.С., 2005; Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу : навч. посіб. / В. Кернз. – К. : Знання, 2002; TEN-T Executive Agency – Biennial Report 2008-2010 Luxembourg: Publications Office of the European Union 2010; Trans-European transport network- TNT T priority axes and projects 2005 : European Commission Printed in Belgium 2005.

Овчар О.М.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА КОРПОРАЦІЯ (ТНК) (англ. Transnational Corporation, TNC) – різновид корпорацій, що переросли національні межі і здійснюють свою діяльність на світовому ринку через свої закордонні філіали та дочірні структури. **ТНК** – це, як правило, національні компанії із зарубіжними активами, тобто національні за капіталом і контролем, але міжнародні за сферою своєї діяльності. Їх доцільно відрізнити від міжнаціональних корпорацій (англ. Multinational Corporation, MNC), які утворюються в результаті злиття капіталу різного національного походження. Характерною особливістю **ТНК** є виробнича спрямованість їх господарської діяльності, вони виступають переважно у формі міжнародних трестів і концернів, які створюють розгалужену мережу підконтрольних зарубіжних підприємств. Перші **ТНК** виникли наприкінці XIX – на початку XX ст., а термін “транснаціональна корпорація” уперше використано під час підготовки Кодексу поведінки **ТНК** 1974 р., що розробляли органи ООН – Міжурядова комісія ООН з транснаціональних корпорацій (функціонувала до 1994 р.) та Інформаційно-дослідницький центр з **ТНК**. Як **ТНК** визнавалась група компаній з різною національною належністю, економічно єдиних, зі зв'язком через акції, укладення договору або через управлінський контроль.

Нині експерти ООН визначають **ТНК** за сукупністю кількісних та якісних ознак діяльності. Основними кількісними ознаками **ТНК** визнаються: перевищення річного обсягу продажів більше ніж 100 млн дол. США; наявність філій більше ніж у шести країнах; наявність певного рівня продажу товарів за межами держави походження компанії (як правило, у цьому разі звертається увага на те, що: 1/5-1/3 всього обсягу обороту компанії припадає на зовнішні операції, тобто реалізується поза межами країни базування; частка зарубіжних активів становить 25-30% у загальній вартості всіх активів компанії). Ці ознаки поєднуються з якісними ознаками: наявністю головної компанії; наявністю особливих фінансово-економічних зв'язків; контролем головної корпорації над діяльністю інших підприємств **ТНК**.

ТНК є основними структурними елементами сучасної світової економіки, рушійними силами її подальшої глобалізації. За даними ООН, нині у світі існує більш як 65 тис. **ТНК**, що контролюють понад 850 тис. афілійованих зарубіжних компаній по всьому світу. При цьому на території промислово розвинутих держав розміщується понад 80% материнських компаній і близько 33% афілійованих, у країнах, що розвиваються, – відповідно 19,5 і майже 50%, у колишніх соціалістичних державах – приблизно 0,5 і 17%. Ядро сучасної світогосподарської системи становлять 500 **ТНК**, що мають практично необмежену економічну владу. Економічна потужність великих **ТНК** порівнянна з ВВП середніх держав, їх ринкова капіталізація перевищує 500 млрд дол., а щорічні обсяги продажів становлять 150–200 млрд дол.

Сьогодні **ТНК** контролюють понад 50% світового промислового виробництва, 67% міжнародної торгівлі, більш як 80% патентів і ліцензій на нову техніку, технології та ноу-хау, майже 90% прямих зарубіжних інвестицій. Практично вся торгівля сировиною на світових ринках контролюється **ТНК**, у тому числі 90% світової торгівлі пшеницею, кавою, кукурудзою, лісоматеріалами, тютюном, залізною рудою; 85% – міддю, боксидами; 80% - оловом, чаєм; 75% – натуральним каучуком, сировою нафтою. Як правило, **ТНК** – багатогалузеві компанії, їх діяльність широко диверсифікована. Наприклад, кожна з 500 найбільших **ТНК** США має в середньому підрозділи в 11 галузях, а найпо-

тужніші охоплюють по 30-50 галузей. Сукупні валютні резерви **ТНК** у кілька разів перевищують сукупні резерви всіх центральних банків світу. Тому переміщення лише 1-2% маси грошей, що перебувають у їх володінні, цілком здатне змінити паритет національних валют.

Сумарні зарубіжні інвестиції **ТНК** нині відіграють істотнішу роль, ніж торгівля. Формами вивезення капіталу є прямі та портфельні інвестиції, а також позики і кредити. Найбільш значимі прямі інвестиції, обсяг яких нині перевищує 3 трлн дол. Близько 30% міжнародної торгівлі складається із внутрішньофірмових потоків **ТНК**. Вони створили специфічну форму переведення капіталів за допомогою трансфертних цін (спеціально занижених або завищених), що установлюють самі **ТНК**, при поставках товарів і наданні послуг своїм дочірнім компаніям та філіям у рамках внутрішньокорпоративної торгівлі.

На сьогодні **ТНК** – такі самі рівноправні учасники міжнародних економічних відносин, як і власне держави базування та приймаючі країни. Добробут країни, її участь у міжнародному поділі праці, рівень інтегрованості у світове господарство і, зрештою, її міжнародна конкурентоспроможність дедалі більше залежать від того, наскільки успішна діяльність **ТНК**, що базуються на її економіці. Крім того, капіталовкладення **ТНК** в іноземну економіку – активний спосіб стимулювання попиту на вітчизняну продукцію, доступу національних виробників до нових великих ринків. Водночас тісна взаємодія **ТНК** з державою базування у світовій політиці й економіці діалектично невіддільна від глибоких суперечностей між ними в цих галузях. Дії **ТНК** часто не відповідають стратегічним інтересам країни базування, пріоритетам її зовнішньої і внутрішньої політики. Відносини **ТНК** з приймаючими країнами також неоднозначні. Слід зазначити, що капітал, інвестований корпораціями в економіку приймаючих держав, стає складовою частиною їх відтворювального процесу. Так, частка підприємств, контрольованих іноземним капіталом, у загальному обсязі виробництва обробної промисловості Австралії, Бельгії, Ірландії та Канади нині перевищує 33%, у провідних західноєвропейських країнах – 21-28, у США – більш як 10%. Ще більшу роль іноземний капітал у формі пря-

мих інвестицій відіграє в економіці країн, що розвиваються, де на частку компаній з іноземною участю припадає до 40% промислового виробництва, а низці держав дочірні структури та філії **ТНК** випускають 50-60% виробленої продукції.

Інтегруючи робочу силу різних держав і висуваючи перед нею одні й ті ж самі вимоги, **ТНК** відіграють важливу роль у поширенні міжнародних стандартів підготовки кваліфікованих кадрів. Це приводить до якісного зростання промисловості приймаючої країни і, як наслідок, – до підвищення продуктивності праці. **ТНК** також справляють певний вплив на місцеві органи влади з метою поліпшення податкового режиму чи дебіюрократизації окремих процедур, наприклад пов'язаних з інвестуванням або приватизацією. Часто саме потужний вплив представників **ТНК** слугує каталізатором реформування бюрократичного апарату, перегляду різних законодавчих актів, що регулюють правила інвестування й оподаткування в приймаючій країні в бік їх оптимізації та лібералізації. У результаті цього підвищується прозорість економіки держави, її привабливість для іноземних інвесторів, що сприяє залученню в країну додаткових капіталовкладень.

Проте діяльність **ТНК** на території приймаючих країн створює також й багато проблем: “придушення” своєю потужністю місцевих фірм, установлення монопольних цін, порушення законів, наприклад приховування доходів від оподаткування шляхом перекачування їх з однієї країни в іншу, хижацька експлуатація природних і трудових ресурсів, забруднення довкілля, організація “відпливу м'язів” у материнську компанію, протидія реалізації економічної політики приймаючих держав. Слід зазначити, що діяльність **ТНК** у таких галузях економіки приймаючих країн, як гірничодобувна, хімічна, лісова, рибне господарство, завдає непоправної шкоди природі цих держав, спричиняє порушення екологічного балансу. Тому більшість корпорацій не проводять таких робіт на національній території, а переносять їх у країни, що розвиваються.

Протягом 70-80-х рр. ХХ ст. на рівні ООН були спроби виробити кодекс поведінки **ТНК**. Проте ці спроби наштотувалися на опір з боку керівництва цих компаній, у зв'язку з чим переговори щодо вироблення такого кодексу 1992 р. було припинено.

Міжнародно-правове регулювання діяльності **ТНК** як на регіональному, так і глобальному рівні сьогодні ще далеке від бажаного, хоча є міжнародно-правові документи, які використовуються з метою забезпечення впливу на діяльність цих господарських структур. До них, зокрема, відносять: Кодекс іноземного інвестування, прийнятий країнами-учасниками Андського пакту; Хартію економічних прав та обов'язків держав, затверджену резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, норми якої спрямовані на захист економічних прав країн, що розвиваються; регіональну Декларація про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства; “Принципи щодо контролю за обмеженням ділової практики монополій і корпорацій”, схвалені Генеральною асамблеєю ООН. До вказаних вище документів, що регулюють діяльність **ТНК**, варто додати і Конвенцію про транснаціональні корпорації, підписану Україною 6 березня 1998 р. та ратифіковану Верховною Радою 13 липня 1999 р. (із застереженнями).

Для нашої країни актуалізується завдання розробки і запровадження ефективних механізмів державного впливу на діяльність **ТНК** на національному рівні. Йдеться про формування необхідного інституційного підґрунтя для збалансування господарської активності **ТНК** та пріоритетів соціально-економічного розвитку України. Актуальності набуває й створення українських **ТНК**. Вжиття заходів у цьому напрямі дасть змогу певною мірою захистити національні економічні інтереси, сприятиме подальшому розвитку вітчизняних господарських структур, інтернаціоналізації їх виробництва й капіталу, інтеграції України у світову економіку, її участі в глобальних трансформаційних процесах.

Літ.: Закон України про ратифікацію Конвенції про транснаціональні корпорації. – Режим доступу : www.rada.gov.ua; *Рогач О. І.* Транснаціональні корпорації в світовій економіці : монографія / О. І. Рогач. – К. : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2005; *Фединяк Г. С.* Цивільно-правова природа транснаціональних корпорацій та їх договорів з приймаючою державою : монографія / Г. С. Фединяк. – К. : Атіка, 2008; *Черников Г. П.* Очень крупные транснациональные корпорации и современный мир / Г. П. Черников, Д. А. Черникова. – М. : ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2008.

Сафронова О.М.

ТРЕТІЙ СВІТ – країни, що розвиваються, сукупність країн, колишніх колоніальних і залежних країн Латинської і Центральної Америки, Азії і Африки з пануванням традиційних індустріальних і доіндустріальних виробництв, які здобули політичну незалежність і посідають особливе місце у світовій політиці і світовому господарстві. **Т.с.** – це конгломерат держав, який за своїм соціально-політичним устроєм перебуває на стадії розвитку феодального суспільства з елементами капіталізму (Африка), на феодально-капіталістичному (Південно-Східна Азія), на кримінально-капіталістичному рівні (країни Латинської Америки). У країнах **Т.с.** проживає 80% населення Землі, вони займають близько 70% її території.

Критеріями виділення країн, що розвиваються, в окрему світову підсистему є слабкорозвиненість і відсталість. Слаборозвиненість виражається в якійсь неоднорідності і системній неупорядкованості суспільства, що складається з різних економічних і неекономічних інститутів сучасного і традиційного типів, а також з перехідних проміжних інститутів. Відсталість відображає стан господарства цих країн, що характеризується низьким рівнем розвитку продуктивних сил. Історично відсталість виражається у вигляді відставання в розвитку одного типу суспільства від іншого в момент колонізації країн Азії, Африки і Латинської Америки. Відсталість країн, що розвиваються, визначає їх залежність від промислово розвинутих держав Заходу. Залежний розвиток виявляється в зовнішньоекономічних відносинах країн, що розвиваються. Відстала структура економіки, низький рівень розвитку продуктивних сил, їх традиційно аграрно-сировинна спеціалізація, колоніальне минуле зумовили зовнішньоекономічну орієнтацію країн, що розвиваються, на індустріальні держави Заходу.

Характерними рисами економічного розвитку країн **Т.с.** є: низька ефективність національної економіки, технологічна відсталість, низький рівень продуктивних сил, багатукладність та двоїстість структури економіки, залежність соціально-економічного і політичного розвитку від світового капіталістичного господарства. Ключові позиції в економіці країн, що розвиваються, займає іноземний капітал.

Ідею “трьох світів” запропонував журналіст Альфред Сові у статті “Три світи, одна пла-

нета”. Вчений Е.Гіденс поділ на суспільства розпочинає з XVIII ст. у процесі утворення країнами Заходу численних колоній у різних регіонах світу; перуанський економіст Ернандо у працях “Інша дорога: невидима революція у Третньому світі”, “Загадка капіталу: чому капіталізм торжествує на Заході і зазнає поразок в решті країн світу” звертає увагу на значення дрібних підприємців для економічного розвитку країн **Т.с.**

У класифікації країн **Т.с.** використовується широкий набір якісних і кількісних характеристик: за рівнем економічного потенціалу, спеціалізації у світовому господарстві, забезпеченості паливно-енергетичними ресурсами, залежності від розвинутих капіталістичних країн. Еквівалентом є ВВП на душу населення, класифікація за купівельною спроможністю валют, історичні й політичні умови розвитку країн. Класифікація країн враховує такі дані: експортери і неекспортери нафти, держави і території, які спеціалізуються на експорті готової продукції та три категорії країн залежно від рівня доходу на душу населення.

До першої групи входять нові індустріальні країни: Аргентина, Бразилія, Мексика, Південна Корея, Тайвань, Гонконг (з 1 червня 1997 р. – Сянган, що перейшов під юрисдикцію КНР), Сінгапур та країни створеної у 1960 р. Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК – Алжир, Еквадор, Габон, Венесуела, Індонезія, Ірак, Іран, Кувейт, Саудівська Аравія, Катар, Об'єднані Арабські Емірати). Причинами економічного зростання цих країн є: вигідне географічне положення; наявність дешевої робочої сили; великі вкладення іноземного капіталу, насамперед з боку США, Японії і ФРН; оперативний розвиток зовнішньоекономічних відносин; активна роль транснаціональних корпорацій (близько 80% усіх коштів вкладено у НІК). У країни НІК проживає 1/8 всього населення країн третього світу, що створює понад 2/5 його сукупного промислового і валового продуктів.

До другої групи входять 33 держави, дохід яких на одного жителя у 1978 р. перевищив 415 дол. США. До них належать: країни Південно-Західної, Південної і Південно-Східної Азії (Індія, Пакистан, Іран, Сирія, Ірак, Лівія та ін.). Після здобуття незалежності однією з проблем цих країн є здобуття економічної самостійності. Характерними рисами їх економічного розвитку є: розвиток інфля-

ційних процесів, скорочення допомоги від нафтовидобуваючих арабських держав і Росії. До третьої групи належать держави Центральної і Південної Африки, де ВВП на душу населення становить менше 350 дол. США, рівень освіченості – менше від 20%, частка переробної промисловості – менше ніж 10%. Серед факторів відсталості та низького рівня життя слід зазначити дуже високий приріст населення, політичну нестабільність, етнічні, міждержавні конфлікти, трайбалізм (трибус – плем'я), високу народжуваність, яка постійно випереджає темпи економічного зростання ВВП на душу населення.

Інтеграційні процеси у країнах **Т.с.** здійснюються на регіональній основі у Латинській Америці, Азії, Африці, на Близькому і Середньому Сході. Найбільшої ефективності економічного співробітництва досягла Асоціація держав Південно-Східної Азії (Індонезія, Малайзія, Таїланд, Філіппіни, Сінгапур та ін.), яка створена у 1967 р., та створений у 1991 р. Спільний ринок країн Півдня Америки (Аргентина, Бразилія, Уругвай, Парагвай). Основними видами діяльності цих об'єднань є: взаємне забезпечення товарами, сировиною, будівництво спільних підприємств, безмитна торгівля у межах цих країн. Створення інтеграційних союзів і об'єднань сприяє ліквідації економічної відсталості, військових конфліктів, створює противагу значному іноземному впливу розвинутих країн у регіонах.

Таким чином, сукупність проблем відсталості, залежності, багатокладності дає змогу дістати загальне уявлення про країни, що розвиваються. Економіка таких країн відрізняється від економіки промислово розвинутих капіталістичних країн як ступенем розвитку, так і за моделлю виробництва і розподілом матеріальних благ.

Завдання подолання відсталості і залежності значною мірою цементують зв'язок усередині світу, що розвивається, і створюють загальні напрями економічної і соціальної політики, виявляють джерела, зміст і межі їх єдності.

Літ.: Белов Д. Изменения экономических функций государства: опыт латиноамериканских стран / Д. Белов // Мировая экономика и междунар. отношения. – 1996. – № 6; Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики / Дж. Бьюкенен // Вопр. экономики. – 1994. – № 6; Ван дер Вее Г. История мировой экономики. 1945-1990 / Ван дер Вее Г. – М. : Наука, 1994; Иванов В. М. Грошово-

кредитні системи зарубіжних країн : курс лекцій / В. М. Иванов, І. Я. Софіщенко. – К. : МАУП, 2001; Лаврентьев В. Н. Новые индустриальные страны Азии: перестройка промышленной структуры / В. Н. Лаврентьев. – М. : Наука, 1990; Лукашевич М. П. Социология экономики : підручник / М. П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2005; Национализация и госсектор в развивающихся странах : реф. сб. – М. : ИНИОН, 1986; Чебанов С. Иностранные инвестиции: тенденции 90-х годов / С. Чебанов // Мировая экономика и междунар. отношения. – 1997. – № 3. – С. 19-33; Sklair L. The Transnational Capitalist Class / L. Sklair. – Oxford : Blackwell, 2001.

Красівський О.Я., Добрева Н.Ф.

ТРИПАРТИЗМ – форма соціального діалогу, принципи й практика якого побудовані на базі тристоронніх консультацій з метою вироблення компромісної тристоронньої угоди профспілок, підприємців та представників держави в особі урядових організацій. У країнах з розвинутою ринковою економікою ідеологія соціального партнерства глибоко проникла в соціально-трудові відносини, хоча його моделі в різних країнах відрізняються організаційно-правовим механізмом. Основними механізмами та інструментами європейської соціальної політики виступають: Європейський соціальний діалог (ЄСД), відкритий метод координації (ВМК) та Європейський соціальний фонд (ЄСФ). Європейський соціальний діалог – це спосіб обговорення, консультування, проведення переговорів, погодження національних інтересів між соціальними партнерами європейських країн у питаннях європейської соціальної політики. Як додаток до національних методів узгодження позицій підприємців, працівників та держави при розробці та впровадженні соціальної політики ЄСД використовується як інструмент погодження позицій соціальних партнерів при визначенні європейських соціальних стандартів і відіграє важливу роль в управлінні ЄС. На європейському рівні соціальний діалог набуває форми двостороннього (між підприємцями і профспілками) та тристороннього (між соціальними партнерами і державними структурами) діалогу, виступає головним інструментом європейської політики зайнятості та соціальної політики ЄС. Більше того, саме принцип **Т.** разом з принципами ринкового господарства та ефективності покладається в основу концепції “держави загального добробуту”.

Для існування соціального діалогу необхідні такі умови: потужні, незалежні організації трудящих та роботодавців, які мають технічні можливості та доступ до відповідної інформації для участі в соціальному діалозі; політична воля та готовність до участі у соціальному діалозі; повага до основних прав на свободу асоціації та ведення колективних переговорів; відповідна організаційна підтримка. Держава не може бути пасивним учасником цього процесу: вона несе відповідальність за створення стабільного політичного та громадського клімату, який дає змогу незалежним організаціям роботодавців і трудящих діяти вільно, не боячись репресій. Розглядають дві основні моделі державних дій у процесі соціального діалогу: “до” і “після” трудового конфлікту. На відміну від другої моделі, характерної для Великобританії, США, Канади і деяких інших країн, де традиційно втручання держави відбувається на стадії, коли конфлікт між роботодавцями та профспілками вже виник і загрожує перерости у такі дії, які можуть зруйнувати стабільність у суспільстві, перша модель характерна для країн континентальної Європи, де держава завжди рішучіше впливала на приватний сектор виробництва. За цією моделлю держава прагне запобігти небажаним подіям і заздалегідь досягти такої угоди між сторонами, яка дала б змогу забезпечити соціальний мир, принаймні, хоча б на термін дії цієї угоди. У країнах, у яких поширенішою є перша із зазначених моделей – модель Т., зокрема у Франції, Німеччині, Австрії і в багатьох інших країнах, відіграючи активну роль при проведенні колективних переговорів нарівні з роботодавцями та профспілками, держава виступає самостійною стороною в особі державних органів (як правило, це Міністерство праці, соціальної політики чи інші аналогічні органи виконавчої влади). При тристоронньому співробітництві держава на законодавчому рівні встановлює ряд мінімальних соціальних гарантій. Крім того, вона встановлює правила ведення колективних переговорів, порядок висунення представників від сторін на переговори, відповідальність за недотримання вимог колективних договорів. У багатьох країнах соціально-трудова відносина регулюються завдяки утворенню спеціальних органів – рад, комісій, комітетів. Наприклад, у Франції діє Економічна та со-

ціальна рада, у Бельгії – Національна рада з праці, у Великобританії – Національна рада економічного розвитку, в Австрії – Паритетна комісія, у Болгарії – Національна рада з тристороннього співробітництва, у Польщі – Тристороння комісія з соціально-економічних справ, у Естонії – Соціально-економічна рада. Саме завдяки діяльності тристоронніх організацій створюються умови для функціонування ефективного соціального діалогу як досконалого інструменту державної соціальної політики, що забезпечує соціальний мир та злагоду.

Принцип Т. став головною передумовою діяльності Міжнародної організації праці (МОП), яка була створена у 1919 р. Т. знайшов відображення уже в структурі МОП. Кожна держава-член має право послати на Міжнародну конференцію праці чотирьох делегатів: двох від уряду та по одному від працівників і роботодавців, які можуть виступати та голосувати незалежно один від одного. У Філадельфійській декларації 1944 р. стверджується проважливість та доречність методів, що базуються на постійних і узгоджених міжнародних зусиллях, коли представники працівників та роботодавців мають однаковий статус з представниками уряду, можуть брати участь в обговоренні і прийнятті демократичних рішень з метою сприяння загальному добробуту. У 1971 р. була прийнята важлива Резолюція про зміцнення Т. у всіх видах діяльності МОП, яка дала сильний поштовх до активізації діяльності, в результаті чого в 1976 р. було ухвалено Конвенцію № 144 та Рекомендацію № 152. Конвенція № 144 про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм передбачає необхідність проведення консультацій щодо кожного заходу стосовно міжнародних трудових норм, який необхідно вжити на національному рівні. Таким чином, у зв'язку з ратифікацією і застосуванням актів МОП держави зобов'язані здійснювати процедури, які сприяють ефективним консультаціям між представниками уряду, роботодавців та працівників. Характер і форма консультацій повинні визначатися згідно з національною практикою після проведення консультацій з представниками організацій роботодавців та працівників. Такі організації повинні вільно обирати своїх представників і бути представленими на рівних засадах у компетентному органі.

Рекомендація № 152 щодо процедури тристоронніх консультацій для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм та національних заходів, що стосуються діяльності МОП, крім положень вищезазначеної конвенції, містить інформацію, з яких питань необхідно проводити консультації. Принципи, закладені в Статуті МОП, у багатьох конвенціях і рекомендаціях, були далі розвинуті у Висновках про тристоронні консультації на національному рівні з питань економічної та соціальної політики (Міжнародна конференція праці, 1996 р.) і Резолюції про Т. та соціальний діалог (Міжнародна конференція праці, 2002 р.). Висновки про тристоронні консультації на національному рівні з питань економічної та соціальної політики, зокрема, зазначають, що: тристороннє співробітництво не закінчується само собою, це засіб вирішення різних економічних і соціальних проблем; тристороннє співробітництво не йде в розріз з ринковою економікою та демократією; тристороннє співробітництво дає змогу соціальним партнерам брати участь у процесі формулювання і прийняття рішень стосовно питань економічної та соціальної політики; тристороннє співробітництво є досить гнучким інструментом, щоб пристосуватися до найрізноманітніших ситуацій за умови, що всі сторони твердо бажають цього досягти; головним завданням тристороннього співробітництва є ефективне сприяння вирішенню проблем, що виникають у багатьох країнах із загостренням економічних труднощів та глобалізацією економіки, а також з програм структурного регулювання, спричинених цими факторами; однією з найважливіших ролей тристороннього співробітництва має бути намагання узгодження вимог соціальної справедливості з вимогами конкурентоспроможності підприємств і економічного розвитку; слід пам'ятати, що тристороннє співробітництво повинно застосовуватися не лише за несприятливих, а й за сприятливих обставин; ефективність тристороннього співробітництва зазначається певними умовами: наявністю незалежних, вільних і досить репрезентативних трьох сторін, які виконують різні функції; тісною взаємодією сторін стосовно розв'язування проблем та пошуку рішень, які є взаємно корисними як для них, так і для суспільства в цілому; застосуванням МОП усіх можливих заходів з метою сприяння тристоронньому співробітництву,

зокрема ратифікації та ефективному застосуванню конвенцій і рекомендацій та ін.

МОП заохочує Т. і в межах держав-членів, сприяючи соціальному діалогу між профспілками та роботодавцями, які беруть участь у розробці соціально-економічної політики. Крім того, про прихильність МОП Т. свідчить зміст багатьох конвенцій і рекомендацій, які містять положення про ту чи іншу форму консультацій або співробітництва між урядом та організаціями підприємців і трудящих. Участь представників роботодавців і профспілок у розробці й здійсненні державної економічної та соціальної політики – глибоко укорінена традиція МОП.

Саме Т. як форма соціального партнерства дістала поширення в посткомуністичних країнах, зокрема в Україні. У всіх країнах Центральної та Східної Європи з кінця 80-х рр. спостерігається докорінне оновлення трудового законодавства. Першими результатами цієї роботи були: Закон про страйки, зміни в законодавстві щодо профспілок (1991 р.) та поправки до Трудового кодексу (1992 р.) в Угорщині; Закон про колективні переговори (1990 р.) в колишній Чехословаччині; Закон про профспілки та вирішення трудових конфліктів (1991 р.) в Польщі; румунські закони про колективні договори, трудові конфлікти та профспілки (1991 р.); поправки до Трудового кодексу в Болгарії (1993 р.). При цьому уже самі ці закони чи зміни на стадії законопроекту були предметом тристоронніх консультацій.

Одним з перших кроків України у налагодженні тристороннього соціального діалогу між представниками органів державної влади, роботодавців та найманих працівників стало створення в лютому 1993 р. Національної ради соціального партнерства (НРСП), яка стала постійно діючим консультативно-дорадчим органом при Президентові України. Практичний досвід діяльності НРСР за 12 років засвідчив необхідність реформування та внесення назрілих коректив у Положення про НРСР, спрямованих на посилення ролі тристороннього органу, який має бути єдиною ланкою між державою, профспілками і роботодавцями. Указом Президента України від 29 грудня 2005 р. № 1871/2005 “Про розвиток соціального діалогу в Україні” утворено Національну тристоронню соціально-економічну раду, при цьому НРСР ліквідовано Відповідно до По-

ложення про Національну тристоронню соціально-економічну раду, затвердженого вищенаведеним Указом. Національна рада є консультативно-дорадчим органом при Президентові України. Згідно з цим Положенням основними завданнями Національної ради є сприяння узгодженню позицій сторін соціального діалогу щодо шляхів подальшого розвитку соціально-економічних і трудових відносин, укладанню угод з питань регулювання таких відносин; розроблення та внесення Президентові України пропозицій з питань формування та реалізації державної соціально-економічної політики.

З метою сприяння врегулюванню колективних трудових спорів (конфліктів) Указом Президента України від 17 листопада 1998 р. № 1258/98 створено Національну службу посередництва і примирення (НСПП), яка є постійно діючим державним органом. Основними завданнями НСПП є сприяння взаємодії сторін соціально-трудова відносин у процесі врегулювання колективних трудових спорів, що виникли між ними; прогнозування виникнення конфліктів та сприяння своєчасному їх розв'язанню; здійснення посередництва та примирення під час вирішення таких спорів. Оскільки відносини соціального партнерства мають колективний характер, в їх основу покладено колективний інтерес сторін, колективний характер соціального партнерства виявляється в трьох аспектах: наявності колективного інтересу усіх суб'єктів у сфері застосування найманої праці; наявності колективних відносин у цій сфері; колективній структурі сторін соціального партнерства. Нерівнозначність організаційних структур сторін соціального діалогу, нерівноправність представницьких органів роботодавців і найманих працівників, недостатні компетенції та відповідальність за виконання досягнутих домовленостей в Україні істотно знижує дієздатність діалогу, що, в свою чергу, спричиняє збільшення кількості колективно-трудова конфліктів. Фактично у посткомуністичних державах, у тому числі в Україні, соціальне партнерство впроваджується не "знизу", а "згори", за вирішальної ролі держави. Тільки подолання традицій державного патерналізму в Україні та формування реального дієвого громадянського суспільства здатне забезпечити повноцінне використання в нашій державі всіх позитивних особливостей Т.

Літ.: Головка М. Л. Соціальне партнерство (Сучасний міжнародний досвід) / М. Л. Головка, М. Л. Дубровський, В. І. Жуков. – К. : [б. в.], 1994. – 57 с.; Данилів В. Ю. Солідарність і солідаризм / В. Ю. Данилів ; пер. з нім. І. Андрущенко і Д. Павлюк. – К. : Видавн. дім "KM Academia", 2000. – 152 с.; Зарубіжний досвід соціального партнерства // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 1. – С. 38-43; Мкртчян Г. Социальное партнерство, трипартизм и генеральные соглашения / Г. Мкртчян, И. Чистяков // Общество и экономика. – 1998. – № 10-11. – С. 117-150; Тристоронні консультації : пер. з англ. / наук. ред. В. І. Костиця. – К. : Міленіум, 2002. – 108 с.; Положення про Національну службу посередництва і примирення : затв. Указом Президента України від 17 листоп. 1998 р. № 1258/98. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>; Резолюція о трипартизме и социальном диалоге, принятая 18 июня 2002 года Международной конференцией труда на её 90-й сессии (Женева, июнь, 2002 г.). – Режим доступа : <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/convdisp1.htm>; Про розвиток соціального діалогу в Україні : Указ Президента України від 29 груд. 2005 р. № 1871/2005. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>; Що таке МОП і чим вона займається? – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>

Баранцева К.К.

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В ЄС (англ. EU labour migration). Немає жодного офіційного визначення **Т.м.ЄС**. Цей термін описує процес перетину особами кордонів з метою працевлаштування та проживання і загалом стосується громадян країн, що не належать до Європейського Союзу (*далі – громадян третіх країн*), які прибувають до ЄС або переміщуються в його межах. Рух працівників, які є громадянами держав, що мають членство в ЄС, регулюється відповідно до свободи пересування осіб у межах внутрішнього ринку ЄС, в той час як **Т.м.ЄС** – одночасно на національному рівні урядами держав ЄС відповідно до внутрішнього законодавства, традицій і потреб країни, і наднаціональному рівні: згідно з принципами *спільної імміграційної політики ЄС*, що формується в межах спільної зовнішньої й безпекової політики, спрямованої на побудову простору свободи, безпеки і правосуддя без внутрішніх кордонів. Основними причинами **Т.м.ЄС** є економічні, чому сприяє розвиток комунікацій.

Т.м.ЄС відіграє важливу роль. Держави ЄС в середині ХХ ст. вели політику залучення

іноземної робочої сили на свої ринки праці. Це було пов'язано з тим, що країни Західної Європи відновлювались після Другої світової війни. Вони почали запрошувати *трудо-вих мігрантів* із сусідніх країн і колишніх колоній для заповнення робочих місць на місцях, оскільки їх економіка стрімко почала зростати в 1950-1960-ті рр. Проте вже з 1973 р. – часу першої нафтової кризи – країни Європи майже припинили запрошувати іноземних робітників. Приплив іммігрантів триває, але більшість з них були вже небажаними особами. В умовах практичної відсутності замовлень бізнесу на іноземну робочу силу та посилення етноцентричних і націоналістичних настроїв національні уряди держав-членів з кінця 70-х рр. почали шукати шляхи зменшення обсягів **Т.м.ЄС**. Однак дія адміністративних правил та імміграційного законодавства була суттєво пом'якшена рішеннями національних судових органів, які, розглядаючи судові справи щодо порушення імміграційного законодавства, стали керуватися конституційними принципами захисту фундаментальних прав людини. Отже, уряди вже більше не могли перешкоджати возз'єднанню сімей, іммігранти отримали більш надійний правовий статус, а певні категорії іноземців – захист від екстрадиції.

За статистичними даними кількість трудових мігрантів в ЄС становить близько 4% від населення Союзу. За прогнозами, кожному третьому італійцю до 2050 р. виповниться 65 років, а населення Австрії скоротиться на чверть, без позитивної трудової міграції населення ЄС знизиться на 20 млн осіб упродовж 10 років (з 2010 до 2020 р.) [4]. Результати багатьох досліджень, які проводились міжнародними організаціями, зокрема МОП або МВФ, свідчать, що трудова міграція, безперечно, позитивно впливає на ринок праці та економіку, оскільки, по-перше, збільшує трудові ресурси країни, і, по-друге, сприяє підвищенню внутрішнього попиту на товари і послуги. Вплив трудової міграції на стан державного та місцевих бюджетів залишається дуже помірним, оскільки, на відміну від місцевих робітників, іммігранти часто не отримують повного соціального пакету. Економічні та політичні прогнози свідчать, що трудова міграція в ЄС продовжуватиме зростати, що може задовольнити поточні та майбутні потреби

ринків праці ЄС. Однак зростання потоків трудової міграції є серйозним викликом для процесу інтеграції іммігрантів у нове соціально-економічне і культурне середовище і може значно посилити сегментацію суспільства. *Трудові мігранти* в ЄС сконцентровані в кількох секторах, освіті, догляді, охороні здоров'я, готельному бізнесі, сфері обслуговування, сільському господарстві, будівництві, займаючи робочі місця низької кваліфікації. **Т.м.ЄС** спричиняє значні зміни в соціальній, політичній і культурній сферах суспільного життя. Тому регулювання цього питання держави не готові віддати повністю на наднаціональний рівень. Це пояснюється великою різницею у національних політиках регулювання потоків мігрантів у зв'язку з різноманітністю ситуацій на ринку праці, інтенсивністю, складом і спрямованістю міграційних потоків, характером і ступенем міграційних проблем. Велика кількість питань трудової міграції вирішується на національному рівні: відкриття чи закриття власних ринків праці для трудових мігрантів з третіх країн, установа квот, рівень правового статусу та ін. З 1980-х рр., зважаючи на зростаючі проблеми трудової міграції, ЄС почав упроваджувати спільну політику регулювання міграційних потоків. Спільна політика ЄС спрямована на впровадження більш ефективного управління міграційними потоками, а також на забезпечення справедливого ставлення до громадян третіх країн, які перебувають законно на території ЄС. Вона також поширюється на посилення заходів боротьби з нелегальною міграцією і торгівлею людьми (зокрема жінками, дітьми). ЄС може укласти договори з третіми країнами про реадмісію, візові режими тощо. 1985 р. була підписана *Шенгенська угода*, положення якої були спрямовані на спрощення пересування громадян країн, які приєдналися до угоди. Якісно новим кроком до регулювання міграційних процесів було підписання *Договору про створення Європейського Союзу* 1992 р. Саме в *Маастрихтській угоді* імміграційна політика, зокрема питання в'їзду, працевлаштування, пересування, проживання, об'єднання сімей, запобігання несанкціонованій імміграції, була кваліфікована як така, що становить спільний інтерес і має здійснюватись на міждержавній основі.

Наступним кроком гармонізації політики європейських держав у сфері **Т.м.ЄС** було підписання 1997 р. *Амстердамської угоди*, в якій проблеми **Т.м.ЄС** розглядались в окремому розділі. Свідченням нового сприйняття питання міграції під час підписання Амстердамської угоди було те, що ці питання були перенесені зі сфери “третього стовпа” до “першого стовпа”. З 2000 р. під час формування спільної політики значна увага почала приділятися інтеграції трудових мігрантів у ринок праці і в суспільство.

Стратегічними документами розвитку політики у сфері **Т.м.ЄС** є Тамперська й Гаазька програми. Тамперська програма передбачила принципи її втілення, окреслила коло завдань тощо. Робочою групою були розроблені плани дій щодо країн найбільшого походження трудової міграції. У результаті втілення в життя Тамперської програми було створено основи єдиної політики у галузі **Т.м.ЄС**. На зміну цій програмі прийшла Гаазька, яка охопила питання поліпшення спільних можливостей Союзу і його членів. Пріоритетне значення надавалось поверненню нелегальних трудових мігрантів. На виконання цих програм було прийнято низку директив ЄС.

Відповідно до Лісабонської стратегії розвитку Європейський Союз втілює політику економіки знань, що серед іншого передбачає залучати до роботи на території європейських країн кваліфікованих і висококваліфікованих працівників з третіх країн.

Політика у сфері **Т.м.ЄС** має комплексний характер і ґрунтується на боротьбі з нелегальною трудовою міграцією та залученні легальної трудової міграції. Відповідно до стратегічних програм розвитку політики у сфері

Т.м.ЄС, передусім, приділяє увагу вжиттю таких заходів: встановленню рівноваги між боротьбою з незаконною міграцією і залученням необхідних трудових мігрантів; залученню висококваліфікованих працівників; посиленню санкцій для роботодавців, які займаються працевлаштуванням нелегальних мігрантів; посиленню зовнішніх кордонів ЄС, вдосконаленню управління кордоном, процедурою реадмісії; співпраці з третіми країнами (постачальниками трудових мігрантів і транзитними); розширенню Глобального підходу до міграції на країни-сусіди Сходу і Південного Сходу; розширенню сфери застосування спільних правил країн-членів ЄС; зваженому співробітництву із ЗМІ; проведенню політики інтеграції трудових мігрантів у європейське суспільство.

Такі держави, як: Об'єднане Королівство Великобританії, Ірландія і Данія мають особливу позицію, яка дає їм змогу залишатись поза новими положеннями про **Т.м.ЄС**. Об'єднане Королівство Великобританії ще не приєдналось до жодного суттєвого положення щодо легальної міграції чи захисту громадян третіх країн.

Літ.: Дзяд О. В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України / *Common EU Policies and Their Significance for Ukraine* : навч. посіб. / О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. : М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. М. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009; *Towards a Common European Union Immigration Policy*. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/immigration/fsj_immigration_intro_en.htm; Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. 1 / упоряд. Г. Друзенко ; за заг. ред. Т. Качки. – К. : Юстиніан, 2005; *Работаем сообща: Европейская политика соседства* / Европ. Комис. – Люксембург : Бюро офиц. публикаций ЕК. – 2006.

Чулаєвська М.Є.

У

УГОДА ЩОДО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ (agreement on regional development) – дії громадян і організацій, спрямовані на встановлення, зміну чи припинення прав або обов'язків.

У.р.р. укладається між Кабінетом Міністрів України (КМУ) та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською або Севастопольською міською радою відповідно до Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” та інших актів законодавства з метою узгодження діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері державного стимулювання розвитку регіонів.

Ініціатор укладення **У.р.р.** забезпечує розроблення її проекту згідно з вимогами, встановленими цим законом. Координація розроблення **У.р.р.**, наукове та методичне забезпечення діяльності у цій сфері органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування здійснюються центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики із залученням наукових та громадських організацій.

Рішення про необхідність укладення **У.р.р.** приймаються Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською, Севастопольською міськими радами. **У.р.р.** підписує Прем'єр-міністр України або інша особа за дорученням Кабінету Міністрів України і, відповідно, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, голова обласної, Севастопольської міської ради чи Київський міський голова. **У.р.р.** набирає чинності після її схвалення Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською, Севастопольською міськими радами. Після схвалення Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською, Севастопольською міськими радами **У.р.р.** підлягає державній реєстрації в цент-

ральному органі виконавчої влади з питань економічної політики, офіційному опублікуванню в газеті “Урядовий кур'єр”, а також оприлюдненню через регіональні засоби масової інформації.

З метою узгодження намірів та дій під час підготовки проекту **У.р.р.** Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України за участю представників інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, Київської або Севастопольської міської ради може скласти проект протоколу намірів щодо укладення цієї угоди (далі – протокол намірів).

У проекті протоколу намірів зазначається: основна мета укладення **У.р.р.**; пріоритетні напрями, за якими передбачається вжиття спільних заходів для досягнення основної мети; орієнтовний перелік спільних заходів із зазначенням орієнтовних строків їх здійснення; орієнтовні обсяги та джерела фінансування спільних заходів; орієнтовні строки підготовки проекту **У.р.р.**

Проект протоколу намірів узгоджується Міністерством регіонального розвитку та будівництва із зацікавленими центральними і місцевими органами виконавчої влади, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською або Севастопольською міською радою та подається на підпис Прем'єр-міністрові України або іншій уповноваженій Кабінетом Міністрів України особі. Протокол намірів (за наявності) та інші необхідні матеріали з питань укладення **У.р.р.** надсилаються Мінрегіонбуду зацікавленим центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування для підготовки пропозицій щодо визначення спільних заходів. Одержані протягом місяця від центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування пропозиції щодо визначення

спільних заходів узагальнюються Мінрегіонбудом та виносяться на розгляд робочої групи.

Визначені робочою групою за результатами обговорення пропозиції центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо спільних заходів надсилаються ініціаторові для врахування під час підготовки проекту **У.р.р.**

Проект **У.р.р.** готується відповідно до типової **У.р.р.** і вимог законодавства з урахуванням строків, визначених у порядку розроблення прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету. При цьому фінансування спільних заходів за рахунок коштів державного бюджету передбачається лише за умови співфінансування з місцевих бюджетів та інших джерел. Рекомендовані розміри співфінансування для об'єктів будівництва та реконструкції: для кожного з об'єктів, розташованих у м. Києві та Севастополі, містах обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення, – не менш як 50% від суми коштів, передбачених на фінансування об'єкта; для кожного з об'єктів районного значення і тих, що розташовані в містах районного значення, – не менш як 20% від суми коштів, передбачених на фінансування об'єкта. Проект **У.р.р.** Мінрегіонбудом узгоджується із зацікавленими центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та оприлюднюється протягом 10 днів у регіональних засобах масової інформації та в Інтернеті з метою проведення громадського обговорення.

Схвалена **У.р.р.** підлягає державній реєстрації в Мінрегіонбуді та офіційному опублікуванню в газеті “Урядовий кур’єр”, а також оприлюдненню у регіональних засобах масової інформації.

В Україні укладаються **У.р.р.** між Кабінетом Міністрів України та областями на різні строки та у різних сферах співпраці, які пріоритетні саме цьому регіону. Так, пріоритетними напрямками узгодженої діяльності між Кабінетом Міністрів України та обласними органами влади Вінницької області на період до 2015 р. зазначені: впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій у системі життєзабезпечення населених пунктів; розбудова та модернізація об'єктів соціальної та туристично-рекреаційної

інфраструктури; розвиток агропромислового комплексу на основі сучасних інноваційних технологій; розбудова транспортної та прикордонної інфраструктури.

Предметом **У.р.р.** між КМУ та Херсонською обласною радою є узгоджена діяльність сторін щодо здійснення протягом 2011-2013 рр. спільних заходів в таких сферах: розвиток зрошувального землеробства; модернізація транспортної інфраструктури; водопостачання сільських населених пунктів області; поліпшення житлових умов населення області. Донецька область співпрацює з КМУ у сферах розвитку та реструктуризації в регіоні вугільної галузі; надійного та ефективного функціонування всіх систем життєзабезпечення у населених пунктах; розвитку ефективної системи екологічної безпеки території; розбудови та модернізації інфраструктури. Основні напрями **У.р.р.** між Кабінетом Міністрів України та Івано-Франківщиною: реструктуризація промислового комплексу задля екологічної безпеки регіону, розбудова і модернізація транспортної та соціальної інфраструктури, упередження надзвичайних екологічних ситуацій. Загалом в **Угоді** задекларовано спільне фінансування близько 30 проектів на суму понад 1 млрд грн. Серед спільних намірів – завершення робіт з будівництва та капітального ремонту автомобільних доріг в обхід історичних міст Болехова, Рогатина та селища Заболотів, будівництво автотранспортної мережі в обхід обласного центру через ріку Бистриця, модернізація Міжнародного аеропорту “Івано-Франківськ” та ін.

Сумська область за підписаною **У.р.р.**, буде розвивати транзитний потенціал та транскордонне співробітництво, вдосконалювати системи територіального планування та розбудовувати соціальну інфраструктуру протягом 2011-2013 рр.

Усі **У.р.р.** між Кабінетом Міністрів України та областями України були укладені у 2010 р.

Літ.: Про затвердження Порядку підготовки, укладення та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 трав. 2007 р. № 751 // Уряд. кур’єр. – 2007. – 6 черв. – № 98.

Фесенко Н.С.

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ (Association Agreements) – визначений ст. 310 Договору про заснування Європейського Співтовари-

ства особливий тип рамкових угод про об'єднання (асоціацію) ЄС з країнами-партнерами, які мають зобов'язальну силу для обох сторін у сфері торговельного, економічного та соціального співробітництва, політичного діалогу та допомоги з боку ЄС.

У.а. можуть мати різне тлумачення залежно від формату відносин ЄС з конкретною країною-партнером чи партнерським інтеграційним об'єднанням. Існує три види **У.а.**, які будуються за певною регіональною схемою: **У.а.** з країнами Центральної та Східної Європи; **У.а.** з південно-середземноморськими країнами; **У.а.** з країнами Південної та Центральної Америки. Залежно від змісту **У.а.** для конкретної країни і конкретного регіону виділяють: **У.а.**, які встановлюють "відносини асоціації" (establishing an association) між ЄС та країнами-партнерами і визначають перспективи вступу цих країн до ЄС; **У.а.**, які не визначають перспектив членства в ЄС.

Правовим інструментом для набуття членства у ЄС свого часу стали Європейська угода (англ. Europe agreement) із Польщею, Угорщиною (1992), Чехією, Словаччиною, Румунією, Болгарією (1993) і Словенією (1996) та Угода про стабілізацію та асоціацію (Stabilisation and Association Agreement) з Литвою, Латвією та Естонією (1995). Цей тип **У.а.** містить для кожної країни умови, за результатами виконання яких визначаються детермінанти подання заявки на членство. **У.а.** з країнами Центральної і Східної Європи базувалися на "*Копенгагенських критеріях*" членства в ЄС і були спрямовані на розвиток тісних економічних, політичних, фінансових та культурних відносин, вільний рух товарів, послуг та капіталів; передбачали створення зони вільної торгівлі. Після виконання умов **У.а.** від цих країн прийнято заяви про вступ до ЄС: 1994 р. – від Угорщини та Польщі, 1995 р. – від Румунії, Словаччини, Латвії, Естонії, Литви і Болгарії, 1996 р. – від Чехії та Словенії. Рекомендації країнам були викладені у Білій книзі "Підготовка асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Європейського Союзу".

Перспективи тіснішої європейської інтеграції аж до майбутнього членства в ЄС містять Угоди про стабілізацію та асоціацію з країнами Балканського регіону (У.С.а.): Хорватією, колишньою Югославською Рес-

публікою Македонією (2001), Албанією (2006), Сербією, Боснією та Герцеговиною (2008) і Чорногорією (2010). Але ці У.С.а. містять пом'якшені зобов'язальні умови сторін і спрямовані на довший період трансформаційних перетворень: підтримку зусиль щодо посилення демократії та верховенства права; створення умов для забезпечення політичної, економічної та інституційної стабільності; наближення законодавства до норм права ЄС; сприяння завершенню переходу країни до ринкової економіки; поступове створення зони вільної торгівлі; сприяння регіональному розвитку. Внаслідок виконання умов У.С.а. Євросоюз прийняв заявки на вступ Македонії (2005), Албанії і Сербії (2009). Заявку Чорногорії 2008 р. відтерміновано.

Унікальним є випадок із Туреччиною, коли підписання з Євросоюзом **У.а.** ще 1963 р. не привели до прийняття від цієї країни заявки на вступ до ЄС. Результатом співробітництва Туреччини і ЄС у форматі асоціації є встановлення зони вільної торгівлі 1990 р. і укладення угоди про митний союз з ЄС 1996 р.

До **У.а.**, які не визначають перспектив членства в ЄС, належать **У.а.** з південносередземноморськими країнами і **У.а.** з країнами Латинської Америки.

Угоди про асоціацію з країнами Південного Середземномор'я розглядаються у контексті проголошеної 1992 р. Нової інтеграційної стратегії ЄС щодо країн південного Середземномор'я та започаткованого 1995 р. з ініціативи Франції Барселонського процесу. **У.а.** Євросоюзу з Тунісом (1995), Ізраїлем, Марокко (1996), Палестинською автономією (1997), а також Йорданією, Єгиптом, Алжиром, Ліваном були спрямовані на створення особливої зони впливу ЄС в цьому регіоні – Середземноморського Союзу під назвою "Союз заради Середземномор'я" (Union for the Mediterranean), до якого на установчому саміті 2008 р. ввійшли 43 держави – 27 країн-членів ЄС та 16 країн Південного Середземномор'я (лідер Лівії відмовився приїхати на організаційний саміт). Євросередземноморські угоди спрямовані на зближення законодавства середземноморських країн з правом ЄС, контроль за міграцією та підвищення рівня безпеки у відповідному регіоні, а також на сприяння торгівлі та економічним відносинам, поліпшення інвестиційного режиму, запровадження у перспективі зони вільної торгівлі.

Угоди про стратегічну асоціацію (Strategic Association) (У.С.а.) з Латиноамериканськими країнами належать до міжнародних угод, у яких визначається координація дій Європейського Союзу і країн стратегічної асоціації у сфері зміцнення демократії та верховенства закону, прав людини, боротьби з організованою злочинністю і незаконним обігом наркотиків, сталого економічного зростання, забезпечення рівних можливостей та боротьби з ізоляцією та бідністю. У.С.а. ЄС підписав з Чилі та Мексикою. Щодо інших країн Південної та Центральної Америки, то політика ЄС спрямована на укладання не двосторонніх, а міжрегіональних У.а., зокрема з Організацією південноамериканського спільного ринку (МЕРКОСУР – Бразилія, Аргентина, Уругвай, Парагвай та Венесуела), Андської спільноти (Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу) та країнами Центральної Америки (Коста-Рикою, Сальвадором, Гватемалою, Гондурасом, Нікарагуа та Панамою як спостерігачем). Міжрегіональні У.а. розглядаються як додатковий механізм розширення торговельних можливостей, стимулювання малого і середнього бізнесу, нетрадиційних секторів економіки і досягнення повної митної свободи.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС – нова посилена угода на заміну *Угоди про партнерство і співробітництво* 1994 р., назва якої попередньо узгоджена на Раді (міністрів) ЄС 22 липня 2008 р. у Брюсселі і прийнята 9 вересня 2008 р. на саміті Україна – ЄС у Парижі. Переговори про укладання У.а. розпочато 5 березня 2007 р. і до кінця 2009 р. проведено 12 раундів переговорів, але питання про можливе приєднання України до ЄС під час переговорів не піднімалося.

У.а. для України має оновити спільні інституційні рамки співпраці України та ЄС; сприяти поглибленню відносин у всіх сферах; посилити політичну асоціацію й економічну інтеграцію на основі взаємних прав та обов'язків. Вона охоплює чотири основних напрямки: 1) політичний діалог та зовнішню політику і політику безпеки; 2) питання юстиції, свободи і безпеки; 3) економічне та секторальне співробітництво; 4) створення глибокої та повномасштабної зони вільної торгівлі.

У контексті нового формату взаємовідносин Україна-ЄС обговорюються питання співробітництва в енергетичній галузі; в галузі охорони навколишнього середовища; розвитку

регіонів; можливості застосування в майбутньому для України Європейської хартії малих підприємств; східного партнерства; підготовки до проведення фінальної частини Євро-2012. Вводяться в дію угоди між Україною та сусідніми країнами ЄС щодо дотримання правил Європейської Комісії про прикордонний рух у Спільній заяві щодо У.а., схваленій на саміті Україна ЄС у Парижі.

Ексклюзивним імплементаційним інструментом майбутньої У.а. став прийнятий 24 листопада 2009 р. Порядок денний асоціації Україна-ЄС (П.д.а.), який замінив *План дій між Україною та ЄС* (термін дії – на період 2005 – 2008 рр. був подовжений на один рік до 2009 р.). Практична мета П.д.а. полягає у чіткому визначенні пріоритетів, які вимагають негайних дій ще до офіційного підписання У.а. При цьому із загального переліку пріоритетів П.д.а. щорічно визначаються ті, що мають особливе значення саме протягом визначеного року. Серед інструментів, які Європейський Союз залучатиме задля допомоги Україні в імплементації визначених в П.д.а. цілей та пріоритетів, – обмін технічними експертними оцінками і рекомендаціями; підтримка у розбудові та посиленні інституційної спроможності; консультативна допомога в процесі наближення українського законодавства до законодавства ЄС; започаткування секторальних діалогів в окремих секторах. Крім того, для імплементації П.д.а. також можуть бути залучені інструменти *Східного Партнерства*, хоча формально П.д.а. не прив'язується до Європейської політики сусідства.

На Чотирнадцятому саміті Україна-ЄС (Брюссель, 22 листопада 2010 р.) досягнуто домовленостей про прискорення переговорного процесу щодо підписання У.а. Ухвалення остаточного рішення щодо подальшого формату співробітництва України і ЄС лежить у політичній площині. Позитивну реакцію Євросоюзу на претензії України щодо асоційованого членства стримують геополітичні фактори: масштабність України в демографічному, економічному, науково-технічному вимірах, що засвідчує її спроможність суттєво вплинути на співвідношення центрів впливу в ЄС, розподіл ринків та зовнішньополітичні орієнтири Союзу; надмірна енергетична залежність Євросоюзу від Росії, яка дає змогу їй лобіювати свої інте-

реси, що інколи не збігаються з українськими; порушення балансу в узгодженості зовнішньополітичних кроків України з Євросоюзом та США.

У Брюсселі вважають, що підписанню між Україною і ЄС **У.а.** має передувати *Угода про зону вільної торгівлі*.

Літ.: Аднан Аль Хуаліні. Правовые формы сотрудничества между ЕС и странами Средиземноморья / Аль Хуаліні Аднан // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К. : [б. в.], 2000. – Вип. 17. – Ч. 1; Киричук О. Політика європейської та євроатлантичної інтеграції : навч. посіб. / О. Киричук. – Львів : Сполом, 2009; *Посилення співпраці між Україною та ЄС щодо утвердження верховенства права в Україні*. – Брюссель : Міжнародний фонд “Відродження” Ін-ту відкрит. сусп.-ва, 2006; Фомін С. Європейський дім: труднощі розширення / С. Фомін // Політика і час. – 2006.

Киричук О.С.

УГОДА ПРО ЗОНУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ – тип міжнародної угоди, якою визначаються критерії поглибленої економічної інтеграції країн-учасниць: поетапна ліквідація митних тарифів і нетарифних бар’єрів для товарів, а також кількісних обмежень у взаємній торгівлі; захист прав інтелектуальної власності; вироблення загальних правил для інвестицій; лібералізація торгівлі послугами та створення ефективного механізму для вирішення торговельних суперечок між країнами-учасницями. Однак на відміну від ще глибшої форми економічної інтеграції, яка визначається Угодою про митний союз, **У.з.в.т.** зберігає за кожною країною-учасницею право на самостійне і незалежне визначення режиму торгівлі відносно третіх країн, а також не ліквідує контроль походження товарів, які перетинають їх державні кордони країн-учасниць.

Відомо багато різносторонніх угод, які встановлюють зони вільної торгівлі: Європейська асоціація вільної торгівлі між Ліхтенштейном, Ісландією, Норвегією, Швейцарією (1960); Австралійсько-Новозеландська **У.з.в.т.** (1983); **У.з.в.т.** між Венесуелою, Колумбією, Еквадором (1992); Бангкокська угода між Бангладеш, Індією, Республікою Корея, Лаосом, Шрі-Ланкою (1993); Північноамериканська **У.з.в.т.** (НАФТА) між США, Канадою і Мексикою (1994) та інші. Створення зон вільної торгівлі передбачено і між країнами Співдружності Незалежних Держав відповідною угодою 1994 р., яку

підписали президенти Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Грузії, Казахстану, Киргизії, Молдови, Росії, Таджикистану, Узбекистану та України. Однак учасники Угоди про створення зони вільної торгівлі так і не приступили до її реального наповнення, а натомість між членами СНД продовжували діяти двосторонні **У.з.в.т.** (донедавна – близько 110 угод). У 1999 р. ті самі 11 країн підписали новий багатосторонній рамковий документ – Протокол про зміни і доповнення до **У.з.в.т.**, яку мали адаптувати до законодавства кожної держави. У наступні роки Рада глав держав СНД і Рада глав урядів СНД неодноразово приймали документи, спрямовані на розвиток **У.з.в.т.**, проте повністю режим вільної торгівлі не був введений.

Особливим типом міжнародних угод є **У.з.в.т.** з Європейським Союзом. Здебільшого підписання **У.з.в.т.** з ЄС є другим етапом європейської інтеграції країн-партнерів після підписання *Угоди про асоціацію*. Свого часу **У.з.в.т.** підписували з ЄС усі країни-члени Європейського Союзу, оскільки виконання їх умов є економічною складовою *Копенгагенських критеріїв*.

На сьогодні **У.з.в.т.** є інструментом Глобальної європейської стратегії 2006 р., усебічний та амбітний зміст якої передбачає: максимально можливий рівень лібералізації торгівлі, зокрема у сфері послуг та інвестицій; скасування кількісних імпорتنних обмежень на всі види мит, податків та обмежень на експорт; подолання нетарифних бар’єрів шляхом регуляторної конвергенції (зближення); забезпечення якісного управління у фінансовій, податковій та судовій сферах; спрощення та модернізацію правил визначення походження товарів з урахуванням реалій глобалізації; упровадження внутрішніх механізмів моніторингу.

Необхідною умовою, що передує переговорам ЄС з новою країною-партнером щодо укладання **У.з.в.т.**, є обов’язкове членство у *Світовій організації торгівлі*. Але зобов’язання урядів країн-партнерів у рамках **У.з.в.т.** є глибшими, ніж державні зобов’язання в рамках СОТ. Вони охоплюють питання: раціоналізації макроекономічних та фіскальних підходів; вдосконалення управління державними фінансами та фінансового контролю; поступового наближення національного податкового законодавства до принципів *acquis communautaire* ЄС; запро-

вадження в державному управлінні статистичних методів, які відповідають стандартам ЄС; узгодженості з ЄС положень про мораторій на діючі в країні пільги та преференції у сфері торгівлі, зокрема: а) ввізного мита (з деякими винятками) для чутливих категорій товарів; б) експортних тарифів та кількісних обмежень; в) технічних регламентів, стандартів та оцінок відповідності; санітарних та фітосанітарних заходів; лібералізації державного регулювання торгівлі послугами, правил створення підприємств (з можливими обмеженнями) та інвестицій; сприяння транскордонному наданню послуг (поступова гармонізація); поглиблення державної конкурентної політики у сфері державної підтримки (сприяння) певних промислових галузей та у сфері послуг; обов'язковості положень щодо подальшої адаптації законодавства у сфері інтелектуальної, промислової та комерційної власності.

Розділи **У.з.в.т.** охоплюють такі сфери співробітництва: транспорт, охорону довкілля, ділове середовище, сільське господарство та сільський розвиток, космічний простір, охорона здоров'я, освіта та громадянське суспільство. Робиться наголос на питаннях міграції, біженців та контролю на кордоні, а також на співробітництві в сфері боротьби з організованою злочинністю та контрабанди наркотиків. Важливе значення мають питання передачі Євросоюзом країні-партнеру необхідного досвіду для здійснення регуляторної гармонізації у сферах вільного руху товарів, енергетики, санітарних та фітосанітарних заходів, сприяння торгівлі в митній сфері, торгівлі послугами, прав інтелектуальної власності та державних закупівель. **У.з.в.т.** з ЄС визначає також інституційні механізми реалізації її положень.

Переговори ЄС з Україною про укладання **У.з.в.т.** започатковано з 2009 р. майже одночасно з набуттям Україною членства у *Світовій організації торгівлі*. Питання торговельної політики у переговорному процесі розглядається як комплекс взаємопов'язаних сфер внутрішньої та зовнішньої політики держави і виходить за межі поняття чотирьох свобод ЄС. Тому переговори ведуться за напрямками, кожен з яких, по суті, є окремим розділом надбання спільноти (*acquis communautaire*): "Політичний діалог та реформи"; "Співробітництво і конвергенція у сфері зовнішньої політики та політики без-

пеки", "Правосуддя, свобода і безпека", "Секторальне співробітництво". Значимість надбання спільноти зумовлена тим, що подальші відносини з ЄС у торговельній сфері здійснюватимуться за межами зниження тарифних ставок у торгівлі промисловими товарами і включатимуть лібералізацію різних секторів і ринків, таких як сільськогосподарська продукція, послуги, рух капіталу та робочої сили. А це, своєю чергою, пов'язано з питаннями державної допомоги та закупівель, інвестиційного клімату, транспорту, енергетичного сектору, галузей промисловості, екологічної політики, систем освіти та соціального забезпечення тощо. Але саме здатність країни до взяття на себе членських зобов'язань, про що має свідчити використання надбання спільноти, є найбільш ускладненою та вимагає багато часу для впровадження серед *Копенгагенських критеріїв*.

У разі рішучості керівництва України у здійсненні необхідних для створення зони вільної торгівлі з ЄС заходів, цілком очікувано підвищаться рівень довіри іноземних компаній до української економіки, приріст іноземних інвестицій та ступінь інтеграції національної економічної системи у світову економіку. Передбачається, що після ратифікації домовленостей 80% продукції українського виробництва матиме доступ до європейського ринку, а українці отримають можливість купувати товари з країн Євросоюзу за значно нижчими за теперішні цінами.

Літ.: *Вільні економічні зони: світовий досвід і українська практика* : навч. посіб. для вузів / за ред. І. Ю. Сіваченка. – К. : Центр навч. л-ри 2004; *Грушинська Н. М.* Проблеми функціонування вільних економічних зон в Україні та досвід країн Східної Європи / Н. М. Грушинська // Формування ринкових відносин в Україні. – Б. м. : [б. в.], 2005; *Киричук О.* Політика європейської та євроатлантичної інтеграції : навч. посіб. / О. Киричук. – Львів : Сполом, 2009; *Левченко З.* Зона вільної торгівлі з ЄС: переговори тривають / З. Левченко // Цінні папери України. – 2009. – № 45(587); *Левченко З.* Зона вільної торгівлі з ЄС: реалії та перспективи / З. Левченко // Цінні папери України. – 2009. – № 20 (562); *Онищенко О. А.* Сучасна парадигма регулювання зовнішньої торгівлі / О. А. Онищенко // Економіка та держава. – 2009. – № 8; *Редькіна В. А.* Зовнішньо-торгівельна політика держави та теорія міжнародної торгівлі / В. А. Редькіна // Економіка та держава. – 2009. – № 8.

Киричук О.С.

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА (У.ц.е.п.д.) – недержавний аналітичний центр, заснований Олександром Васильовичем Разумковим 19 серпня 1994 р. На сьогодні в У.ц.е.п.д. на постійній основі працюють 24 експерти в таких галузях, як історія, політологія, філософія, соціологія, право, міжнародні відносини, економіка, енергетика і військова безпека. У.ц.е.п.д. регулярно проводить опитування населення у всіх 27 регіонах України, яке здійснюють понад 300 інтерв'юерів.

У.ц.е.п.д. здійснює дослідження державної політики в таких сферах: внутрішня політика; державне управління; економічна політика; енергетика; земельні відносини; зовнішня політика; соціальна політика; міжнародна та регіональна безпека; національна безпека і оборона.

У.ц.е.п.д. – неприбуткова громадська організація.

Аналітичні матеріали У.ц.е.п.д.: визнають та використовують політичні сили різного спрямування; визнані науковим та експертним середовищем; представлені на сайтах уряду, окремих міністерств і відомств; використовуються як аналітичні та довідкові матеріали на парламентських слуханнях у Верховній Раді України; внесені до переліків рекомендованої літератури для вивчення студентами університетів України; мають високий індекс цитування в українських і зарубіжних ЗМІ, науковій літературі.

Соціологічним дослідженням У.ц.е.п.д. довіряють 53% українців (дані Київського міжнародного інституту соціології, лютий 2006 р. похибка 10%).

У 2007 р. за результатами опитування провідних українських соціологів інтернет-виданням “Про Ю-ей”, У.ц.е.п.д. та Київським міжнародним інститутом соціології названо соціологічними організаціями, найбільш вартими довіри.

У 2004 р. на Міжнародному економічному форумі у Криницькій Гурській (Польща) У.ц.е.п.д. визнано неурядовою організацією року Східної Європи.

У.ц.е.п.д. належить до 25 провідних дослідницьких центрів з питань державної політики Центральної та Східної Європи.

Середній річний бюджет центру становить 4,5 млн грн.

Літ.: Довідник громадських організацій України / Шурухін С. [та ін.]. – К. : Гурт, 1997; Посібник для молодіжних громадських організацій : [зб.] / Фонд підтримки молодіж. Демократ. ініціатив. – К. : [б. в.], 2003.

Скібчик Г.С.

УМОВИ ВСТУПУ ДО НАТО (англ. conditions for joining NATO) – критерії, вимоги та стандарти, яким має відповідати країна-претендент на вступ до Північноатлантичного Альянсу. Майбутні члени НАТО мають відповідати базовим принципам, втіленим у Північноатлантичному Договорі, таким як демократія, свобода особи та іншим положенням, викладеним у преамбулі до Договору.

Критерії, яким необхідно відповідати для вступу до НАТО. Майбутні члени НАТО повинні: вирішувати міжнародні суперечки мирним шляхом; демонструвати відданість принципам верховенства права та прав людини; розв'язувати мирним шляхом міжетнічні конфлікти і зовнішні територіальні суперечки, спірні питання внутрішньої юрисдикції відповідно до принципів ОБСЄ та з метою встановлення добросусідських відносин; встановлювати належний демократичний та цивільний контроль над своїми збройними силами; утримуватися від загрози силою чи застосування сили будь-яким чином, що не відповідає цілям ООН; сприяти розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин шляхом зміцнення своїх вільних інституцій та завдяки сприянню зміцнення стабільності й благополуччя; продовжувати надавати цілковиту підтримку та брати участь у роботі Ради євроатлантичного партнерства, в програмі “Партнерство заради миру” та розвитку співробітництва з країнами-партнерами, що не є членами НАТО; демонструвати відданість зміцненню стабільності та благополуччя через дотримання принципів економічної свободи, соціальної справедливості та відповідальності за охорону довкілля; робити свій внесок військового характеру в колективну оборону та у виконання нових завдань, що постають перед Альянсом, а також бути готовими взяти на себе зобов'язання щодо поступового зміцнення своєї обороноздатності; належним чином брати участь у роботі установ НАТО; прагнути до здійснення стандартизації та досягнення оперативної сумісності; створювати через національну програму

необхідну структуру з питань планування та виконання таких оборонних бюджетів, які б відповідали визначеним пріоритетам у сфері оборони та передбачали б відповідні схеми навчання для ознайомлення персоналу з існуючими в НАТО практикою та процедурами з метою підготовки до можливої в майбутньому участі в роботі структур Альянсу; знайомитися з правовими механізмами та угодами, якими керується НАТО для забезпечення співробітництва в своїй структурі та формальним юридичним процесом, що передує членству.

Після завершення належних процедур нові члени приєднуються до Північноатлантичного Договору (Вашингтон, 4 квітня 1949 р.). Крім того, процедура вступу передбачає виконання низки економічних (збігаються з основними вимогами вступу в ЄС та СОТ) та військових критеріїв.

Процедура вступу до НАТО. Згідно зі ст. 10 Північноатлантичного Договору “сторони можуть за одностайної згоди запросити будь-яку іншу європейську державу, яка спроможна втілювати в життя принципи цього Договору і робити свій внесок у безпеку північноатлантичного регіону, приєднатись до цього Договору”. Загалом можна виділити такі основні етапи:

1) консультаційний. На цьому етапі відбувається інтенсивний індивідуальний діалог із зацікавленими країнами-партнерами. Зустрічі в рамках цього діалогу дають змогу країні-партнеру вивчити деталі роботи Альянсу, а НАТО має змогу детально вивчити внутрішню ситуацію в країні-претенденті та її відносини з країнами-сусідами (зокрема на предмет відсутності між ними нерозв’язаних територіальних суперечок). Паралельно військове керівництво НАТО проводить аналіз відповідних військових факторів у зацікавленій у членстві в НАТО країні. Наприкінці цього етапу країна публічно оголошує про своє бажання стати членом НАТО (без подання будь-якої формальної заявки);

2) переговорний. Етап починається запрошенням від НАТО країні-претендента розпочати переговори про вступ до Альянсу. Після завершення переговорів країна-кандидат надсилає до НАТО листа про наміри, в якому підтверджує взяті на себе під час переговорів зобов’язання;

3) ратифікаційний. Етап розпочинається підписанням Протоколу про приєднання до

Північноатлантичного Договору та закінчується ратифікацією Протоколу у країнах-членах Альянсу та країні-кандидаті;

4) імплементаційний. Етап розпочинається з процесу передання країною-кандидатом документів про приєднання до Північноатлантичного Договору на зберігання до США. Країни-кандидати стають офіційними членами Альянсу.

Щоб допомогти країнам підготуватись до вступу в НАТО, у 1999 р. було розроблено та ухвалено План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ).

ПДЧ будується на основі інтенсивного індивідуального діалогу щодо членства. Цей діалог передбачає запровадження Програми заходів, спрямованих на сприяння країнам-претендентам в їх підготовці до можливого майбутнього вступу до НАТО як членів Альянсу. Вироблення остаточних рішень щодо запровадження заходів залишається за країнами-претендентами. У цій Програмі претендентам пропонується перелік заходів, з якого вони можуть вибрати ті, що, на їх думку, є найціннішими з погляду сприяння їх підготовці.

Будь-яке рішення щодо запрошення країни-претендента розпочати з Альянсом переговори стосовно приєднання до НАТО приймається в кожному конкретному випадку країнами-членами НАТО згідно з § 8 Декларації Мадридського саміту і Декларацією Вашингтонського саміту. Участь у Плані дій щодо членства в НАТО має відбуватися на основі самодиференціації і не означає існування ні будь-якого часового розкладу щодо прийняття таких рішень, ні будь-якої гарантії членства. ПДЧ ні в якому разі не можна вважати переліком критеріїв для набуття членства в НАТО.

План дій щодо членства (ПДЧ) в НАТО складається з п’яти розділів, а саме: Політичні та економічні питання. Оборона/військові питання. Питання ресурсів. Питання безпеки. Правові питання.

У кожному з розділів ПДЧ визначено питання, які можуть бути предметом обговорення (список не є вичерпним), та висвітлюються механізми, за допомогою яких можна якнайкраще здійснювати підготовку до можливого отримання членства. Перелік питань, визначених для обговорення, не є набором критеріїв для отримання членства; цей перелік розрахований на те, щоб охопити всі ті про-

блеми, які визначають для себе самі країни-претенденти як питання, що вони бажають розглянути. Від кожної країни-претендента вимагається розробити річну національну програму підготовчої діяльності до можливого майбутнього членства з визначенням завдань та цілей підготовки, де б містилася конкретна інформація щодо заходів, які вживаються; органів, які відповідають за вжиття цих заходів; а там, де це доцільно, – графік роботи щодо конкретних аспектів такої підготовки. Програма формуватиме основу, за допомогою якої з боку Альянсу можна буде простежити прогрес, досягнутий країнами-претендентами для забезпечення зворотного зв'язку. Зворотний зв'язок та поради з питань Плану дій щодо членства в НАТО забезпечується за допомогою механізмів, в основу яких покладено формули, що діють на сьогодні для країн-партнерів, а саме: зустрічі за формулою “26+1”, семінари в рамках Групи НАТО. Останні проводяться з метою обговорення окремих питань з Плану дій щодо членства в НАТО. Країни-претенденти мають подавати письмові заяви на проведення семінарів помічнику Генерального секретаря (або його особистому помічнику), який несе відповідальність за впровадження Плану дій щодо членства в НАТО та за розробку календарного плану зустрічей під загальним керівництвом та за координацією Політичного комітету високого рівня (або в його розширеному складі). Щороку Альянс готує звіт для окремих країн-претендентів, в якому зазначаються зрушення, досягнуті країнами-претендентами у виконанні Щорічних національних програм. Цей документ подається для обговорення на зустрічі Північноатлантичної ради з країною-претендентом. За вже сформованою традицією делегації країн-претендентів

очолюються міністром закордонних справ або міністром оборони. Результати цих переговорів закріплюються в загальній доповіді по ПДЧ, яка виноситься на міністерські сесії НАТО.

Літ.: *Критерії членства в ЄС, СОТ та НАТО. Інтеграційні перспективи України* / [В. Р. Сіденко, І. І. Жовква, Г. М. Немиря, Г. М. Перепелиця] ; ред. І. І. Жовква. – К. : [б. в.], 2007. – 85 с.; *Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України* : навч. посіб. / В. В. Говоруха, В. Г. Гульба, Ю. П. Сумін та ін. ; за заг. ред. акад. НАН України, д-ра техн. наук В. П. Горбуліна. – К. : ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 416 с.; *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / [І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2009. – 472 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 14); *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / [І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2009. – 656 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 15); *Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію* : навч. посіб.-хрестоматія : у 2 ч. / уклад. і коментар : І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова. – Ужгород : Ліра, 2007. – Ч. II. – 346 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 5); *Інститути ЄС і НАТО. Глосарій основних термінів та понять* : навч. посіб. / уклад. : І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова. – Ужгород : Ліра, 2007. – 220 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 4); *Нормативно-правове забезпечення реалізації Україною стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію* : наук.-інформ. зб. / за заг. ред. акад. НАН України, д-ра техн. наук В. П. Горбуліна. – К. : ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – Вип. 26, ч. 1. – 328 с.; *НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи* : навч. посіб. / С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. націон. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 258 с.

Білак Д.Й.

Ф

ФОНД ГАННСА ЗАЙДЕЛЯ (нім. *Hanns-Seidel-Stiftung*) – німецьке неурядове політичне об'єднання, яке було засноване при політичній партії “Християнсько-соціальний Союз” (ХСС) 7 листопада 1966 р. в Баварії. Фонд було названо на честь видатного політичного діяча Баварії, співзасновника партії “Християнсько-соціальний Союз” доктора Ганнса Зайделя.

Hanns
Seidel
Stiftung

Фонд
Ганнса
Зайделя

Ганнс Зайдель (Hanns Seidel) народився 12 жовтня 1901 р. у Швайнгаймі, Баварія. В 1929 р. Зайдель захистив у Вюрцбурзі докторську дисертацію з юридичних наук та відкрив юридичну практику в Ашаффенбурзі. В 1946 р. його було обрано до земельного парламенту (Ландтагу) Баварії, до складу якого він входив до самої смерті 6 серпня 1961 року. З 1947 по 1954 роки обіймав посаду міністра економіки Баварії. Під його керівництвом успішно була проведена валютна реформа та відновлена економіка – Баварія з аграрної землі перетворилася на землю зі здоровою економічною структурою. З 1954 по 1957 р. був лідером опозиції. З 1956 р. став головою партії ХСС. З 1957 по 1960 р. обіймав посаду прем'єр-міністра федеральної землі Баварія.

Офіційна діяльність **Ф.Г.З.** розпочалась 11 квітня 1967 р. із внесенням його до реєстру об'єднань Мюнхенського міського адміністративного суду. Головою був призначений державний міністр, депутат Бундестагу д-р Фрітц Пірклє. Розпочали свою роботу такі відділи, як Академія політики та сучасності та відділ освіти. 6 жовтня 1967 р. відбувся перший громадський захід. В 1973 р. у структурі **Ф.Г.З.** був створений Інститут міжнародних зустрічей та співробітництва. 25 вересня 1975 р. відкрився навчальний центр Вільбад Кройт у долині Тегернзе. З 1977 р. **Ф.Г.З.** розпочав діяльність, пов'язану з наданням допомоги країнам, що розвиваються.

22 квітня 1983 р. на території старовинного баварського замку Банц, що розташований у містечку Бад Штаффельштайн неподалік від Бамберга, відкрився навчальний центр Клостер Банц. 23 лютого 2001 р. розпочав роботу Конференц-центр у Мюнхені.

“*На службі демократії, миру та розвитку*” – під таким гаслом здійснює свою діяльність **Ф.Г.З.** як у Німеччині, насамперед Вільній державі Баварії, так і за її межами. З часів свого заснування він проводить освітню політичну роботу з метою, як це зафіксовано в його статуті, сприяння “*демократичній та державно-громадській освіті німецького народу на християнській основі*”. Фонд прагне виховати політично свідомих громадян, яким притаманні як вільний розвиток особистості, так і соціальна відповідальність та відчуття солідарності з іншими людьми, що набуває особливої актуальності саме в наш час, коли все більше зростає потреба у власній відповідальності, новій культурі, самостійності та активному громадянському суспільстві.

Задля реалізації поставленої мети **Ф.Г.З.** сприяє вихованню, народній і професійній освіті, включаючи допомогу студентам, зокрема забезпечення доступу до наукової освіти для талановитих та обдарованих людей; підтримує розвиток науки, особливо проведення наукових досліджень; сприяє поглибленню міжнародного взаєморозуміння народів, а також осмисленню європейської єдності, зокрема шляхом проведення інформаційно-навчальних поїздок у Баварію та обміну найкращим практичним досвідом між країнами-партнерами; здійснює підтримку культурних цілей, а також сприяє збереженню творів мистецтва та пам'яток історії; надає підтримку країнам, що розвиваються.

Ф.Г.З. є зареєстрованим об'єднанням, яке ставить перед собою виключно і безпосередньо суспільно корисні цілі. Діяльність **Ф.Г.З.** регулюється Статутом. Очолює **Ф.Г.З.** Голова правління. З 1 травня 2004 р. цю посаду обіймає Державний міністр у відставці, почесний сенатор, багаторазовий почесний доктор, професор Ганс Цейтмайр. Правління **Ф.Г.З.** обирається загальними зборами його членів. До його складу входять голова, два заступники, скарбник та діловод, а також засідателі. Відповідно до статуту загальна кількість членів Правління не може перевищувати 40 осіб.

До складу **Ф.Г.З.** входять такі структурні підрозділи:

- *управління справами*, якому підпорядковуються виконавче Бюро у справах Правління, Бюро зовнішніх зв'язків, Контактні бюро у Вашингтоні, Брюсселі, Москві, міжнародні конференції та Контактне бюро в Берліні;

- *організаційний відділ "Центральні служби"*, до складу якого входять реферат по роботі з громадськістю та пресою, реферати з кадрових, бюджетно-фінансових, господарських питань, реферат контролю та закупівель. У підпорядкуванні цього відділу також перебувають навчальні центри Вільдбад Кройт, Кластер Банц та Конференц-центр у Мюнхені;

- *Академія політики та сучасності*, яка надає політичні консультації, проводить тренінги, конференції, симпозіуми, створюючи таким чином сучасний науковий, ідейний, політичний форум та роблячи вагомий внесок у громадський дискурс та політичне життя країни;

- *Інститут політичної освіти*, діяльність якого спрямована на активізацію участі громадян у політичному житті демократичної держави;

- *Інститут підтримки талановитої молоді*, який надає ідейну та фінансову підтримку вихованню висококваліфікованих молодих наукових кадрів з різних країн світу, здійснює підготовку молодих журналістів та спеціалістів у сфері медіа-політики;

- *Інститут міжнародного співробітництва*, який забезпечує надання підтримки країнам, що розвиваються, в основу якої покладено проведення проектних заходів в Азії й Океанії, Африці, Латинській Америці, а також Центральній, Східній і Південно-

Східній Європі та Брюсселі / ЄС з метою забезпечення стабільного розвитку на основі демократії, миру і соціального ринкового господарства та сприяння створенню гідних для існування людини умов життя у всьому світі.

На сьогодні міжнародне співробітництво Фонду ґрунтується на реалізації загалом 90 проектів в більш ніж 60 країнах світу. Основним принципом діяльності **Ф.Г.З.** за межами Німеччини є надання консультативної та експертної допомоги за принципом "*допомога для самопомоги*", користуючись якою держави могли б допомогти самі собі. З 1990 р. почали працювати представництва **Ф.Г.З.** в колишніх соціалістичних країнах. Восени 1992 р. було відкрито постійне Представництво **Ф.Г.З.** (проектне бюро) в Україні (третє у країнах Східної Європи після Будапешта та Праги). Першу рамкову Угоду про діяльність Фонду в Україні підписали з української сторони віце-прем'єр-міністр Микола Жулинський та з німецької – тодішній прем'єр-міністр Баварії Макс Штрайбл. У Представництві **Ф.Г.З.** в м. Києві (Україна) на сьогодні працюють 8 співробітників. З січня 2006 р. керівником Представництва є С.В. Загорний.

Ф.Г.З. в Україні здійснює свою діяльність: у сфері внутрішньої безпеки – сприяння реформуванню правоохоронних органів, розвиток міжнародної співпраці у боротьбі з міжнародною злочинністю; у сфері державного управління – сприяння розвитку державного управління та місцевого самоврядування; у суспільно-політичній сфері – сприяння розвитку громадянського суспільства.

У рамках своєї діяльності **Ф.Г.З.** спільно з партнерськими організаціями щорічно організовує в Україні близько 100 різноманітних заходів (конференцій, семінарів, тощо) на відповідну тематику.

У сфері внутрішньої безпеки важливими партнерами **Ф.Г.З.** в Україні є Міністерство внутрішніх справ України та підпорядковані йому Національна академія внутрішніх справ України, Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка та Львівський державний університет внутрішніх справ. Крім того, Представництво **Ф.Г.З.** в Україні співпрацює з Міністерством внутрішніх справ Республіки Молдова та підпорядкованою йому Академією

“Штефан чел Марє”, Службою державної охорони Республіки Молдова, Академією Міністерства внутрішніх справ Республіки Азербайджан та Академією Міністерства внутрішніх справ Республіки Таджикистан. За його підтримки в Україні організуються різноманітні заходи для викладачів, наукових співробітників та студентів навчальних закладів системи МВС. Регулярними стали стажування українських фахівців та студентів у Німеччині. Велика увага приділяється налагодженню особистих контактів працівників правоохоронних органів обох країн.

У сфері державного управління Представництво **Ф.Г.З.** в Україні плідно співпрацює з Національною академією державного управління при Президентові України (НАДУ) та її Інститутом підвищення кваліфікації керівних кадрів, обласними та міськими державними адміністраціями, а також центрами перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій (далі – регіональні центри).

Спільна робота з НАДУ розпочалась з початку її створення в 1995 р. За підтримки **Ф.Г.З.** проводяться навчання та підвищення кваліфікації викладачів НАДУ, регіональних центрів та організаторів професійного навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. До проведення навчальних заходів залучаються багаторічні експерти, які допомагають у розробці сучасної методики викладання та навчально-методичної літератури, а також діляться досвідом Німеччини у сфері державного управління та місцевого самоврядування.

Представництвом **Ф.Г.З.** в Україні організуються стажування та інформаційні поїздки українських експертів у Федеративну Республіку Німеччина. З 1995 по 1997 р. стажування в Німеччині пройшли 11 груп викладачів і організаторів навчання УАДУ при Президентові України загальною кількістю 110 осіб. Була також проведена робота в рамках стипендіальної програми уряду Федеративної Республіки Німеччина за ініціативою канцлера ФРН Гельмута Коля, в результаті якої викладачам Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів УАДУ було надано 34 стипендії. Програма мала на меті підвищення кваліфікації стипендіатів та напруження ними навчально-методичних

матеріалів. У зв'язку з цим викладачі вивчали вітчизняний досвід та досвід ФРН з обраних актуальних проблем.

Було розроблено 40 навчальних програм, 42 науково-аналітичні і методичні рекомендації, які обговорені на міжнародних науково-практичних конференціях і надруковані у збірниках з актуальних питань організації навчання в системі підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, а також професійні програми та методики викладання в малих групах. Представництво **Ф.Г.З.** надає допомогу для сучасного технічного забезпечення навчання державних службовців та фінансово підтримує видання збірників науково-методичної літератури. Так, у НАДУ за підтримки **Ф.Г.З.** був створений Дидактичний центр. На сучасному етапі співробітництво НАДУ з **Ф.Г.З.** триває, матеріалізується в конкретних планах і сприяє укріпленню контактів та взаємних зв'язків між Німеччиною та Україною.

Контакти Представництва Фонду Ганса Зайделя в м. Києві, Україна:

Україна, 01034, м. Київ, вул. Золотоворітська 2, офіс 7

Тел.: +380 (44) 2706272/ 73/ 74; Факс: +380 (44) 2798492

E-Mail: hssc@hssc.kiev.ua; Website: <http://hss.kiev.ua>

Лит.: *40 Jahre Hanns-Seidel-Stiftung: Dokumentation der Reden / Hans Zehetmair, Edmund Stoiber, Michael Styrmer*; Redaktion: Isabel Kьfer, Hubertus Klingsbugl. – Herausgeber: Hanns-Seidel-Stiftung e.V. – Druck : Meindl-Druck, Dachau, 2007. – 74 s. ; *Im Dienst von Demokratie, Frieden und Entwicklung – 40 Jahre Hanns-Seidel-Stiftung, 1967 – 2007. Konzeption und Redaktion: Dr. Renate Hupfinger. Bearbeitung: Andreas Bitterhof, Dr. Reiner Gepperth, Armin Huller und andere.* – Herausgeber : Hanns-Seidel-Stiftung e.V. – Druck: Atwerb-Verlag KG, Mьnchen, 2007. – 158 s.; *Актуальні питання організації навчання і методики викладання в системі підвищення кваліфікації державних службовців* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 4-5 груд. 1997 р. / за ред. В. І. Лугового, П. С. Назимка та ін. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 347 с.; *Навчально-тематичні плани та програми, науково-методичні розробки для системи підвищення кваліфікації державних службовців* : збірник / за ред. В. І. Лугового, Л. М. Гогіної, В. М. Князева та ін. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 258 с.

Загорний С.В., Назимко П.С.

Х

ХАРТІЯ ОСНОВНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 2000 Р. (Charter of Fundamental Rights of the European Union) – документ, що закріплює основні права людини в ЄС, схвалений 7 грудня 2000 р. у Ніцці (Франція), введений в дію 1 грудня 2009 р. Лісабонським Договором.

Х.о.п.ЄС вперше у межах правової системи ЄС визначила і закріпила основні фізичні, громадянські, економічні та політичні права людини в ЄС. До цього не існувало письмового переліку основних прав в ЄС на відміну від іншої міждержавної організації – Ради Європи, в межах якої ще у 1950 р. було прийнято Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Однак Європейський Суд Правосуддя (Суд ЄС) не визнавав Конвенцію 1950 р. як пряме джерело права ЄС. У рішенні від 28 березня 1996 р. він вказав на те, що засновницькими договорами ЄС не передбачено приєднання до цієї Конвенції, що не дає можливості розглядати як обов'язкове джерело права в ЄС, незважаючи на те, що всі держави ЄС є членами Ради Європи. Проте Конвенція може застосовуватись лише у їх національному праві, а не на рівні ЄС.

Винятком визначення прав і свобод людини на рівні ЄС є фрагментарне закріплення нормами м'якого права (джерела переконливого характеру) деяких положень про права людини, особливо в економічній сфері. Так, у преамбулі Договору про заснування Європейського Співтовариства 1957 р., яка не має юридичної сили, вказувалося, що засновники Співтовариства мали на меті створення найтіснішого за всю історію союзу народів Європи, зберігання та зміцнення миру та свободи в Європі. У Договорі 1957 р. містились положення щодо заборони дискримінації на підставі національності, заборона дискримінації за ознакою статі під час оплати праці та заборона дискримінації виробників та споживачів спільної сільськогоспо-

дарської політики, вільне пересування працівників. Згодом сфера захисту прав людини, що спочатку не була характерна для ЄС, основною метою якого було економічне співробітництво, почала розширюватись із поглибленням інтеграції європейських держав, прагненням закріплювати і поважати основні права людини. З метою втілення цих ідей у життя були ухвалені спільна заява Європейського Парламенту, Ради Міністрів (Ради ЄС) та Європейської Комісії від 5 квітня 1977 р.; Єдиний Європейський Акт від 17 лютого 1986 р., у преамбулі якого було записано, що однією з його цілей є підтримання демократії на основі фундаментальних прав людини; Декларація проти расизму та ксенофобії від 25 червня 1986р.; Декларація основних прав і свобод Європейського Парламенту від 12 квітня 1989 р. Однак ці акти не мали обов'язкової юридичної сили і лише частково врегульовували питання прав людини на політичному рівні.

З метою акцентування уваги на першочерговому значенні прав громадян в ЄС Європейська Рада 3-4 червня 1999 р. у Колоні (Німеччина) прийняла рішення про розроблення **Х.о.п.ЄС**. Готувати текст **Х.о.п.ЄС** мав орган, що складався з представників глав держав та урядів, Голови Європейської Комісії, а також членів Європейського Парламенту та національних парламентів. Таким органом став Європейський Конвент, створений Європейською Радою 15-16 жовтня 1999 р. в Тампере (Фінляндія). 2 жовтня 2000 р. проект **Х.о.п.ЄС** направлено на розгляд Європейської Ради. На зустрічі держав і урядів у м. Біаррітті (Франція) 13-14 жовтня 2000 р. було ухвалено рішення доручити Європейському Парламенту, Раді Міністрів (Раді ЄС) та Європейській Комісії схвалити **Х.о.п.ЄС**. 7 грудня 2000 р. **Х.о.п.ЄС** офіційно була проголошена. Однак це не надало їй юридичної сили, оскільки статус **Х.о.п.ЄС** не був визначений засновницьки-

ми договорами ЄС. І лише із набранням чинності Лісабонським Договором, окремий протокол якого визначив правовий статус **Х.о.п.ЄС**, 1 грудня 2009 р. **Х.о.п.ЄС** отримала обов'язкову юридичну силу на території ЄС, її було віднесено до актів первинного права (законодавства) ЄС.

Текстовою основою для **Х.о.п.ЄС** стали Європейська Конвенція 1950 р. та протоколи до неї, Європейська соціальна хартія 1961 р., Хартія основних соціальних прав працівників 1989 р., засновницькі договори ЄС та право ЄС, а також судова практика Європейського Суду Правосуддя (Суду ЄС).

Х.о.п.ЄС складається з преамбули та 54 статей, що вміщені в 7 главах. Перша глава "Гідність" присвячена людській гідності, гарантує право на життя, право на особисту недоторканність, забороняє тортури, рабство та смертну кару. У другій главі "Свободи" розкрито основні свободи, право на повагу приватного та сімейного життя, захист персональних даних, право на свободу думки, совісті та віросповідання, свободу думки, свободу зборів, право на освіту, працю, власність та на притулок. У третій главі "Рівність" гарантовано рівність усіх перед законом, заборону дискримінації, рівність прав чоловіка та жінки, права дитини та права літніх людей. Наступна глава – "Солідарність" визначає права у сфері працевлаштування, соціального захисту, охорони здоров'я та навколишнього середовища. П'ята глава "Громадянство" гарантує деякі політичні права громадянам ЄС, зокрема обирати і бути обраним, право на звернення до органів та посадових осіб ЄС, а також право на пересування та свободу проживання, доступу до документів, консульський захист. У главі "Правосуддя" закріплено питання у сфері юстиції, зокрема право на ефективний правовий захист, презумпцію невинуватості, принцип законності та право не бути засудженим за один і той самий злочин повторно. Остання глава "Загальні положення" визначає сферу застосування та сферу дії прав, рівень захисту, а також заборону зловживання правами.

Однак **Х.о.п.ЄС** не буде застосовуватись повною мірою в усіх країнах ЄС, оскільки Польща та Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії приєдналися до **Х.о.п.ЄС** із застереженнями, що викладені в окремому протоколі до Лісабонсько-

го Договору, а в майбутньому це правило буде поширюватись і на Чеську Республіку. Так, протокол № 30 до Лісабонського Договору виключає можливість судам ЄС чи національним судам Польщі або Сполученого Королівства Великої Британії визначати відповідність національного права, практики чи дій цих держав положенням **Х.о.п.ЄС**. Особливо це стосується гл. 4, положення якої не можуть бути предметом звернення громадян цих держав до національних судів чи судових установ ЄС щодо захисту прав на підставі **Х.о.п.ЄС**. У такому разі має застосовуватись лише національне право цих країн. Цим Польща і Сполучене Королівство Великої Британії убезпечили себе від того, що рішення Європейського Суду Правосуддя створять прецеденти, відповідно до яких вони будуть змушені вносити зміни в національне законодавство, з огляду на доктрини верховенства права ЄС над національним правом. Основним аргументом Польщі щодо обмеженого застосування **Х.о.п.ЄС** є небажання узаконення одностатевих шлюбів із наданням усіх відповідних гарантій та пільг, а Сполучене Королівство Великої Британії прагнуло зберегти своє трудове право, особливо положення, що стосуються проведення страйків. Уряд Великої Британії побоювався збільшення кількості страйків та звернень до судів ЄС, що могло б завдати, на його думку, істотних збитків. Що стосується Чеської Республіки, то основним побоюванням уряду цієї країни була можливість звернень до Суду ЄС осіб, насамперед німців, переселених після Другої світової війни на підставі декретів Президента республіки 1945-1946 рр., щодо оскарження такого виселення та націоналізації їх майна. Це призвело до того, що Чехія довго не приєднувалась до Лісабонського Договору і, зрештою, зробила це останньою. За політичною домовленістю для того, щоб не проводити знову ратифікацію змін до Лісабонського Договору у всіх державах, це питання буде вирішене при наступному розширенні ЄС.

Х.о.п.ЄС стала важливим інструментом та гарантією захисту прав людини в ЄС, однак ЄС не зупинився на цьому. Зважаючи на бажання в ЄС долучитись до Конвенції 1950 р., Лісабонський Договір окремим протоколом передбачив таку можливість. Зі свого боку, Рада Європи також здійснила заходи щодо надання такої можливості для ЄС, зокрема Протокол № 14 до Конвенції вніс зміни до

ст. 59 основного тексту Конвенції, що дало можливість ЄС приєднатись до Конвенції 1950 р., адже до цього це могли зробити окремі держави, а не міжнародні організації. Надання **Х.о.п.ЄС** юридичної сили за Лісабонським Договором зробило її обов'язковою на території ЄС. Однак приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод могло створити ситуацію, коли існування двох рівнозначних за юридичною силою документів призвело б до суперечностей щодо їх застосування. Тому Лісабонський Договір передбачив механізм розв'язання таких суперечностей: як правило, більш ліберальна норма матиме пріоритет. Таким чином, ЄС створив серйозну основу для розширення прав людини у цьому міждержавному об'єднанні, сформувавши відповідні інструменти та механізми запобігання порушенню, захисту та відновлення порушених прав і свобод.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : навч. посіб. / І. А. Грицяк ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009; *Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями.* – М. : Инфра-М, 2008; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – 3-тє вид., змінен. і допов. – К. : Істина, 2010; *Economic and social rights under the EU Charter of Fundamental Rights: a legal perspective* / Tamara K. Hervej, Jeff Kenner. – Portland, Oregon: Hart Publishing, 2003; *The EU Charter of Fundamental Rights: From Declaration to Binding Instrument* / Giacomo Di Federico. – Bologna: Springer, 2011; *The EU Charter of Fundamental Rights: politics, law and policy* / Steve Peers, Angela Ward. – Portland, Oregon : Hart Publishing, 2004.

Решота В.В.

ХАРТІЯ ОСНОВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ РОБІТНИКІВ ЄС (Соціальна хартія) Social Charter. Принцип захисту прав людини, чітко зафіксований у нинішніх статутних документах Європейського Союзу (ЄС), має основоположний характер для функціонування усіх його органів. Відповідно до нього мають будуватися відносини з громадянами ЄС та особами, які перебувають під його юрисдикцією, а також співпраця його держав-членів. 1989 р. всі держави Європейського Союзу, крім Сполученого Королівства Великобританії, підписали декларацію під назвою “Хартія основних соціальних

прав працівників” (скорочено Соціальна хартія, не плутати з Європейською соціальною хартією Ради Європи, підписаною 1961 р.). Це політичний інструмент, який накладає на країн-учасниць “моральні зобов'язання” і покликаний гарантувати певні соціальні права громадянам цих країн. Йдеться насамперед про ринок праці, фахову підготовку, умови праці та однакові можливості. Хартія також доручала Європейській Комісії якомога швидше розробити пропозиції для перенесення положень Хартії в законодавство Союзу. Розвиваючи положення Соціальної хартії, в грудні 1991 р. держави-члени підписали Договір із соціальної політики. Великобританія знов утрималась, і щоб інші країни могли попри її неучасть, просуватися далі в узгодженні соціальної політики, Договір зробили додатком до Маастрихтського договору разом з так званим “Протоколом з соціальної політики” (соціальний протокол). Коли 1997 р. Тоні Блер став прем'єр-міністром Британії, країна приєдналася до соціальної політики Спільноти, що дало можливість через поправки, внесені Амстердамським договором, внести так звану “соціальну главу” в Договір про заснування Європейської Спільноти. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників складається з двох розділів: Основні соціальні права працівників та Імплементация Хартії. В **Х.о.с.п.р.ЄС** визначені такі соціальні фундаментальні права: свобода пересування, зайнятість і винагорода, поліпшення умов життя та праці, соціальний захист, свобода об'єднання та колективних переговорів, професійне навчання, рівність чоловіків та жінок, інформування, консультації та участь працівників в управлінні, охорона здоров'я та безпека на робочому місці, особливі права дітей та підлітків, осіб похилого віку, непрацездатних осіб (інвалідів). Кожний працівник Європейського Співтовариства має право на свободу пересування по всій території Співтовариства за умови обмежень, виправданих громадським порядком, громадською безпекою або громадським здоров'ям. Право на свободу пересування дає можливість будь-якому працівникові здійснювати у Співтоваристві будь-яку діяльність за будь-якою професією відповідно до принципів рівного ставлення щодо прийняття на роботу, умов праці і соціального захисту в країні перебування. Право на

свободу пересування також передбачає: гармонізацію умов проживання в усіх державах-членах, зокрема тих, що стосуються возз'єднання родин; усунення перешкод, створених унаслідок невизнання дипломів або еквівалентних свідоцтв про професійну підготовку; поліпшення умов життя і праці транскордонних працівників.

Кожна особа вільна обирати і працювати за спеціальністю відповідно до правових актів, які регулюють кожний вид діяльності. Всі види зайнятості підлягають справедливій винагороді. З цією метою згідно з положеннями, що застосовуються в кожній країні: працівникам забезпечується справедлива заробітна плата, тобто заробітна плата, достатня для забезпечення їм гідного рівня життя, відповідно до умов зайнятості працівники, крім тих, що працюють на основі безстрокового контракту на умовах повного робочого часу, одержують пропорційну винагороду; заробітна плата може бути утримана, вилучена або передана лише відповідно до національного законодавства; подібні положення мають передбачати заходи, що дають змогу зацікавленому працівникові продовжувати користуватися необхідними засобами існування для нього/неї та його/її сім'ї. Кожна особа повинна мати можливість безкоштовно користуватися доступом до громадських служб працевлаштування.

Кожний працівник Європейського Співтовариства має право на щотижневий відпочинок і щорічну оплачувану відпустку, тривалість яких має підлягати прогресивній гармонізації відповідно до національної практики. Умови зайнятості кожного працівника встановлюються в законах, колективній угоді або трудовому контракті згідно з положеннями, що застосовуються в кожній країні.

Кожний працівник Європейського Співтовариства має право на адекватний соціальний захист і незалежно від статусу і розміру підприємства, на якому працює, користуватися адекватним рівнем допомоги із соціального забезпечення. Особи, які не мають можливості увійти або повторно увійти на ринок праці та не мають засобів до існування, повинні мати можливість отримувати достатні кошти і соціальну допомогу з урахуванням особливостей їх конкретної ситуації. Працедавці і працівники в Європейському Співтоваристві мають право на об'єднання з метою утворення за своїм вибором

професійних організацій або професійних союзів для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Кожний працедавець і кожний працівник мають свободу вступати або не вступати в подібні організації, не зазнаючи внаслідок цього будь-яких персональних або професійних збитків. Працедавці або організації працедавців, з одного боку, і організації працівників – з другого мають право починати переговори й укладати колективні угоди відповідно до умов, установлених національними законодавством та практикою. Діалог між двома соціальними партнерами на європейському рівні, який має розвиватися, може, якщо сторони вважають за необхідне, виражатися в договірних відносинах, зокрема на міжпрофесійному та галузевому рівнях. Право вдаватися до колективних дій у разі конфлікту інтересів включає право на страйк відповідно до зобов'язань, що випливають з національних регламентів і колективних угод. З метою сприяння врегулюванню виробничих конфліктів згідно з національною практикою необхідно заохочувати запровадження та застосування на відповідних рівнях процедур примирення, а також посередницьких і арбітражних процедур.

Кожний працівник Європейського Співтовариства повинен мати можливість доступу до професійного навчання та користування таким навчанням протягом усього періоду своєї трудової діяльності. В умовах, що регулюють доступ до такого навчання, не може існувати жодної дискримінації на підставі громадянства. Компетентні державні органи, підприємства та два соціальних партнери, кожний в рамках своєї сфери компетенції, мають запровадити безперервні та постійні системи навчання, які дають можливість кожній особі пройти повторне навчання, особливо за допомогою надання відпустки для навчання, з метою поліпшення її професійних навичок або набуття нових професійних навичок, зокрема з огляду на технічний розвиток.

Має бути забезпечена рівність чоловіків і жінок. Необхідно забезпечувати рівні можливості для чоловіків і жінок. З цією метою мають бути посилені заходи щодо реалізації принципу рівності чоловіків і жінок, зокрема стосовно доступу до зайнятості, винагороди, умов праці, соціального захисту, освіти, професійного навчання та розвитку

кар'єри. Необхідно також вживати заходів щодо поєднання чоловіками і жінками своїх професійних та сімейних обов'язків.

Інформування, консультації та участь працівників в управлінні мають розвиватися у відповідних напрямках, беручи до уваги існуючу практику в різних державах-членах. Це особливо стосується компаній чи груп компаній, що мають підприємства або компанії у двох чи більше державах – членах Європейського Співтовариства. Таке інформування, консультації та участь мають здійснюватися в належний час, зокрема в таких випадках: під час проведення на підприємствах технологічних перетворень, які з огляду на умови й організацію праці працівників мають серйозні наслідки для робочої сили; у зв'язку з процесами реструктуризації на підприємствах або в разі їх злиття, які впливають на зайнятість працівників; у разі проведення колективного скорочення чисельності персоналу; коли, зокрема, транскордонні працівники перебувають під впливом політики зайнятості, проведеної підприємствами, на яких працюють.

Кожний працівник у своєму робочому середовищі має право на задовільні умови охорони здоров'я та безпеки. Необхідно вжити відповідних заходів щодо досягнення подальшої гармонізації у цій сфері при збереженні існуючих досягнень. Ці заходи мають враховувати, зокрема, необхідність навчання, інформування, консультації та збалансованої участі працівників у тому, що стосується існуючих ризиків та дій у напрямі їх усунення або зменшення. Положення щодо застосування внутрішнього ринку мають сприяти забезпеченню подібного захисту.

Без шкоди для правил, що можуть бути більш сприятливими для молодих людей, зокрема що забезпечують їх підготовку до праці через професійне навчання та з урахуванням відступів, обмежених щодо певних видів легкої роботи, мінімальний вік трудової діяльності не повинен бути нижчим за мінімальний вік закінчення школи та у будь-якому разі не меншим ніж 15 років. Молоді люди, які працюють за винагороду, повинні одержувати справедливую заробітну плату відповідно до національної практики. Необхідно вжити відповідних заходів щодо коригування трудового законодавства стосовно молодих працівників з метою задоволення потреб у їх особистому розвитку, професій-

ному навчанні та доступі до зайнятості. Зокрема, має бути обмежена тривалість робочого часу: без будь-якої можливості обійти це обмеження понаднормова робота та робота в нічний час має бути заборонена стосовно працівників, які не досягли 18 років, крім випадків з певними видами робіт, установленими національним законодавством або правилами. Після завершення обов'язкової освіти молоді люди повинні мати право на початкове професійне навчання достатньої тривалості, щоб дати змогу їм адаптуватися до вимог їхмайбутнього трудового життя; для молодих працівників подібне навчання має проводитися в робочий час.

Кожний працівник Європейського Співтовариства при досягненні пенсійного віку повинен мати можливість користуватися коштами, що забезпечують йому/їй гідний рівень життя. Будь-яка особа, яка досягла пенсійного віку, але не отримала права на пенсію або не має інших засобів існування, повинна отримати право на достатнє матеріальне забезпечення та медичну і соціальну допомогу, що відповідають її потребам.

Усі непрацездатні особи (інваліди) незалежно від походження і причини їхньої непрацездатності повинні мати право на додаткові конкретні заходи, спрямовані на поліпшення їх інтеграції в соціальне та професійне життя. Ці заходи, зокрема, з урахуванням здібностей їхніх бенефіціаріїв мають стосуватися професійного навчання, ергономіки, доступності, мобільності, транспортних засобів та житлових умов.

Відповідальність за забезпечення основних соціальних прав **Х.о.с.п.р.ЄС** та вжиття соціальних заходів, необхідних для забезпечення належного функціонування внутрішнього ринку як складової стратегії економічної і соціальної єдності, переважно несуть держави-члени відповідно до їх національної практики.

Літ.: *Акти європейського права із соціальних питань*. – К. : Парламент. вид-во, 2005; *Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін* : навч. посіб. / І. Я. Тодоров, В. В. Пашутін, В. П. Філонов, В. М. Суботін. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2008; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / В. М. Бесчасний, І. Я. Тодоров, В. П. Філонов, В. М. Суботін. – К. : Знання, 2010; *Соціальна політика Європейського Союзу на сучасному етапі: становлення и развитие*. – СПб. : [б. и.], 2009.

Тодоров І.Я.

ХОЛОДНА ВІЙНА – поряд з Першою і Другою світовими війнами становила одну з найдраматичніших сторінок в історії ХХ ст. США, країни традиційної демократії, з одного боку, і СРСР та згодом і низка інших країн, у яких утвердилися комуністичні тоталітарні режими, – з другого, по-різному сприйняли підсумки Другої світової війни, хоча спочатку керівні діячі США і СРСР, на перший погляд, цілком схвально поставилися до вистражданих, вимріяних надій народів світу на швидке подолання жакликих наслідків війни, краще повоєнне майбутнє, забезпечення тривалого миру і міжнародної безпеки. Згодом з'ясувалося, що з боку США і СРСР – головних партнерів в антигітлерівській коаліції в роки війни – стали виявлятися різні, подекуди цілком протилежні погляди і підходи до післявоєнного устрою в країнах Європи, які під час війни були окуповані гітлерівськими військами. Керівні кола СРСР прагнули якнайшвидше скористатися сприятливою міжнародною обстановкою, зумовленою крахом фашизму, для зміцнення своїх позицій у Європі та світі. В умовах повного банкрутства більшості провідних політичних партій колись окупованих гітлерівцями країн Європи, що скомпрометували себе співробітництвом з окупантами, комуністи за безпосередньої підтримки з боку СРСР швидко набирали ваги в Югославії, Албанії, Польщі, Болгарії, Румунії, Угорщині, в радянській зоні окупації Німеччини, а також в Італії, Франції і деяких інших країнах.

У країнах Азії, Африки, Латинської Америки крах фашизму, японського мілітаризму привів до посилення антиколоніальних рухів народів, які при вагомій політичній, матеріально-технічній, а часто і щедрий військовій допомозі з боку СРСР набували виразного антиімперіалістичного, антиамериканського характеру.

Лідери КПРС квапливо зробили висновок про те, що крах фашизму наблизив смертельну кризу капіталізму, і отже, створив надзвичайно сприятливі умови для розгортання боротьби за соціалістичне оновлення світу, започатковане революцією більшовиків в Росії у 1917 р.

Натомість у керівних колах провідних західних країн, зокрема в США, Великобританії, задовго до закінчення війни виникло серйозне занепокоєння з приводу розгортання міжнародного комуністичного руху, праг-

нення СРСР будь-якою ціною завоювати лідерські позиції у світі, створити в прикордонних з СРСР країнах Східної і Центральної Європи дояльні, практично, прокомуністичні політичні режими. США, Великобританія, інші західні держави намагалися гостро реагувати на комуністичні загрози.

Реалізація “плану Маршалла” сприяла налагодженню тіснішої співпраці країн Європи і США. Негативна реакція з боку Москви на цей план, виникнення так званої Берлінської кризи, яка могла спровокувати воєнне зіткнення глобального масштабу, прискорили створення військового оборонного союзу, що об'єднав США, Канаду, провідні західноєвропейські держави. В квітні 1949 р. у Вашингтоні було офіційно оформлено створення Північноатлантичного альянсу (НАТО) у складі Бельгії, Данії, Ісландії, Італії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Великобританії, США і Франції. Згодом з ініціативи США з'явилася ще низка регіональних військово-політичних блоків. Їх загальна спрямованість – зміцнення національної безпеки, відвернення загроз війни, хоча не приховувалося намагання активно протистояти комуністичним загрозам.

Відповідно СРСР на створення НАТО, зусилля країн Заходу щодо посилення своєї національної безпеки були прискорені роботи з виготовлення власної атомної зброї і відтак ліквідації американської монополії на це смертельне знаряддя війни. У серпні 1949 р. СРСР успішно провів випробування атомної бомби, а також вжив низку інших важливих заходів щодо рівної спроможності протистояти США, НАТО. В тому ж 1949 р. з ініціативи Москви було створено Раду економічної взаємодопомоги у складі Албанії, Болгарії, Польщі, Румунії, СРСР, Угорщини, Чехословаччини. Мотивуючи необхідністю прискорення інтеграційних процесів, впровадження науково-технічного прогресу, СРСР домігся переорієнтації економіки країн-членів РЕВ на інтенсивний розвиток галузей виробництва воєнно-оборонного комплексу. Найбільші зусилля СРСР докладав для розвитку, зміцнення військового потенціалу соціалістичних країн, зокрема європейського регіону. У травні 1954 р. СРСР, скориставшись як аргументом вступом ФРН до НАТО (проти чого СРСР рішуче заперечував), ініціював створення військово-політич-

ного союзу європейських соціалістичних країн – Організації Варшавського Договору. Нечуваних масштабів набуло смертельно небезпечне суперзмагання ворогуючих політично-військових блоків у розбудові ракетно-термоядерної зброї. Незважаючи на титанічні зусилля ООН, прийняті нею численні ухвали про заборону випробувань термоядерної зброї, кількісні її обмеження, різноманітні інші обмежувальні ухвали в цій галузі, двосторонні угоди між США і СРСР, у тому числі щодо кількісного складу термоядерних зарядів і їх ракетних носіїв, ні на мить не припинялися спроби обійти досягнуті угоди, випередити суперника в створенні ракетно-термоядерного потенціалу. Поряд з цим на політичному, військовому, національному, територіальному, релігійному підґрунті постійно виникали глобальні та регіональні конфлікти (Карибська криза, війна у В'єтнамі, Берлінські кризи, збиття радянською авіацією корейського пасажирського літака тощо), які створювали надзвичайне напруження, погіршували відносини між державами, народами різних соціально-політичних систем. Зрештою, світова громадськість, ООН були вражені вторгненням радянських військ в Угорщину (1956 р.), Чехословаччину (1968 р.), розв'язанням прямої агресії СРСР проти Афганістану (1979 р.). Кожна з цих акцій могла призвести до термоядерного конфлікту глобального масштабу. Розвіявся міф про миротворчий характер Організації Варшавського Договору, його прагнення відстоювати мир і міжнародну безпеку.

Напруження у відносинах між США і СРСР у роки **Х.в.** створювали різні підходи урядів цих країн до національно-визвольного руху в Африці, Азії, Латинській Америці. Урядові кола США, спецслужби країн НАТО мали досить переконливі свідчення щедрої військової, економічної допомоги з боку СРСР національно-визвольним рухам, країнам, що вже здобули незалежність – Кубі, Бірмі, Іраку, Лівії, Чілі, Гвінеї, Індонезії,

Кампучії, Лаосу, Ефіопії, Сомалі, Нікарагуа і багатьом іншим. Цим рухам штучно прищеплювалися антиімперіалістична, антиамериканська спрямованість, просоціалістична орієнтація. Хоч західні засоби масової інформації розповсюджували переконливі повідомлення про реакційні расові, релігійні, націоналістичні, терористичні, вузькопланові тенденції, що проявляли себе в цих регіонах, одноставну підтримку вони одержували лише з боку міжнародного комуністичного руху, СРСР та інших соціалістичних країн.

Х.в. увійде в історію ХХ ст. як війна, що породила безпрецедентну за масштабами ідеологічну боротьбу. У психологічній війні, оголошеній обома ворогуючими блоками, застосовувалися потворні, аморальні засоби боротьби: шантаж, провокації, підкуп, дезінформація, обман, спотворення фактів, перекручення історії, залякування. Ці засоби однаковою мірою застосовували пропагандистські центри і спецслужби як СРСР, так і Сполучених Штатів Америки.

СРСР, Організація Варшавського Договору зазнали нищівної поразки у **Х.в.** не внаслідок силового тиску з боку США, НАТО, хоч безглуздо було б повністю ігнорувати вплив цього чинника. Вирішальну роль відіграло те, що СРСР, європейські країни соціалізму не витримали шалених темпів і масштабів гонки озброєнь, які зумовили визрівання гострої всеосяжної політичної, економічної, соціальної кризи. СРСР, Організація Варшавського Договору розпалися під тиском внутрішніх саморуйнівних процесів.

Літ.: *Бжезинський Збігнев*. Холодна війна та її наслідки / Збігнев Бжезинський // Політика і Час. – 1994. – № 1, 2; *Киссинджер Генри*. Дипломатія / Генри Киссинджер : пер. с англ. В. В. Львова ; послесл. Г. А. Арбатова. – М. : Ладомир, 1997; *Тумашов А. В.* Політичні аспекти виникнення і наслідки "холодної війни" / А. В. Тумашов. – Львів : [б. в.], 2000; *Військово-науковий вісник*. – Б. м. : ЛВІ, 2000. – Вип. 1.

Кальниш Ю.Г.

Ц

ЦЕНТРАЛЬНОАМЕРИКАНСЬКИЙ БАНК ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (*Central American Bank for Economic Integration*) – орган з кредитно-фінансового співробітництва Центральноамериканського спільного ринку. Створений в 1960 р. Члени **ЦАБЕІ**: Гватемала, Гондурас, Коста-Рика, Нікарагуа, Панама, Сальвадор, Мексика, Венесуела, Колумбія, Аргентина, Тайвань, США. Статутний капітал банку – 1100 млн дол. Основна мета **ЦАБЕІ**: сприяння інтеграції країн Центральної Америки і їх економічному розвитку.

Вищий орган – *Рада керуючих*, виконавчий орган – Директорат на чолі з головою. Штаб-квартира розміщена в м. Тегусігальпа (Гондурас). У галузевому розподілі кредитів переважають інфраструктура, інтеграційні об'єкти, сільське господарство.

Розвинуті країни світу створили свій організаційно-правовий механізм валютних відносин. Його структурними ланками є, насамперед, самі держави або уповноважені ними відповідні державні органи. Сьогодні спостерігається тенденція до посилення впливу окремих держав на міжнародні валютні відносини. Це пояснюється тим, що держави з метою уникнення кризових явищ намагаються оптимально поєднувати стихійний розвиток валютних відносин з їх державним регулюванням. Уряд цих країн відіграє значну роль у визначенні державної валютної політики і проведенні її через свої державні (центральні) банки. Наприклад, у США цю політику здійснюють Федеральна резервна система, в якій об'єднані державні банки; в Англії – Банк Англії, у Франції – Французький банк, у ФРН – Німецький федеральний банк, в Україні – Національний банк.

У виробленні й реалізації валютної політики важливу роль відіграють і неурядові структури міжнародного і національного характеру (комітети, спілки, комісії, банківські клуби тощо). Так, ще за ініціати-

вою Д. Рокфеллера (керівника фінансово-промислового угруповання низки країн) була створена Трестороння комісія, до складу якої входили представники ділових і політичних кіл США, країн Західної Європи і Японії. Її рекомендації, зокрема з питань валютної політики, враховували уряди багатьох країн.

Провідні країни вишукують найефективніші форми координації своєї валютної політики. Значну роль у розвитку міжнародних валютних відносин відіграють міжнародні кредитні організації і фонди, що, як правило, поділяють на шість груп:

1) організації і фонди як спеціалізовані заклади ООН: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), Спеціальний фонд ООН (СФ), Фонд капітального розвитку ООН (ФКР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК);

2) міжнародні організації Європейського континенту: Банк міжнародних розрахунків (БМР), Європейська валютна система (ЄВС), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Північний інвестиційний банк (ПІБ), Міжнародний кооперативний банк (МКБ), Європейська федерація асоціацій кредитних інститутів (ЄФАКІ);

3) азійські міжнародні організації: Азіатський банк розвитку (АзБР), Ісламський банк розвитку (ІБР), Азіатський кліринговий союз (АКС), Фінансова корпорація (АССАН);

4) африканські міжнародні організації: Африканський банк розвитку (АфБР), Африканський фонд розвитку (АфФР), Західноафриканський банк розвитку (ЗБР) і Банк розвитку держав Центральної Африки (БРЦА), Західноафриканська клірингова палата (ЗАКП);

5) міжнародні організації країн Латинської Америки: Міжамериканський банк розвитку (МАБР), Карибський банк розвитку (КБР), **ЦАБЕІ**, організації Андської групи:

корпорація розвитку, резервний фонд, зовнішньоторговельний банк;

б) міжнародні організації арабських країн: Арабська інвестиційна компанія (АІК), Арабський банк економічного розвитку Африки (АБЕРА), Арабо-африканський міжнародний банк (ААМБ), Арабо-латинський банк (АЛБ), Союз арабських і французьких банків (САФБ), Арабський фонд економічного і соціального розвитку (АФЕСР), Саудівський фонд розвитку (СФР), Спеціальний фонд арабських країн для надання допомоги Африці.

Ці міжнародні кредитні організації і фонди створені на основі міжнародних угод відповідних держав, і їх функціонування регулюється міжнародно-правовими актами. Вони, як правило, мають право від свого імені укладати договори як з країнами-учасницями, так і з іншими країнами. Звичайно, діяльність кожного з цих суб'єктів міжнародних валютних відносин має специфічні особливості, які впливають з поставлених перед ними завдань.

Система центральноамериканської інтеграції була створена в процесі політичної, культурної та економічної інтеграції країн регіону, що розпочався в 1907 р. з утворенням Центральноамериканського суду. В 1951 р. з підписанням Сан-Сальвадорського договору була створена Організація центральноамериканських країн (ОДЕСА), яка, проте, не була ефективною через конфлікти між кількома країнами регіону. Економічна інтеграція в Латинській Америці у 80-90-ті рр. ХХ ст. отримала нові стимули і дещо змінила свій зміст після переходу від політики державного протекціонізму до лібералізації економіки і зовнішньої торгівлі. Особливо різко активізувалися інтеграційні процеси в 90-ті рр. Основною тенденцією стало приєднання регіону до єдиного світового господарського комплексу, який формувався. На нараді в Тегусігалпі (Гватемала) у грудні 1991 р. президенти п'яти центральноамериканських республік і Панами досягли домовленості про заснування *Центральноамериканської системи інтеграції (ЦАСІ)* в складі шести країн перешийка. В 1992 р. утворено координуючі органи ЦАСІ й ухвалено програму конкретних дій. У жовтні 1991 р. в столиці Гватемали урочисто відкрилася перша сесія Центральноамериканського парламенту (договір про субрегіональний

парламент підписали Гватемала, Гондурас, Сальвадор, Коста-Рика та Нікарагуа).

Активніше домагались всебічної, в тому числі політичної, інтеграції три республіки в субрегіоні: Гватемала, Гондурас і Сальвадор. У жовтні 1992 р. їхні президенти висунули ідею політичного союзу і створення Центральноамериканської федерації. З лютого 1993 р. вони розпочали ліквідацію взаємних митних бар'єрів, здійснення єдиної митної політики та інтеграцію фінансових систем. Певний інтерес до планів трьох республік виявила Нікарагуа. Коста-Рика підтримала лише ідею економічної інтеграції. Панама погодилася на їх інтеграцію, розглядаючи її як проміжний етап до спільного співробітництва зі США і Мексикою.

Літ.: Герчикова И. Н. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности : учеб. / И. Н. Герчикова. – М. : Консалтбанкир, 2000; Івасів Б. С. Міжнародні ринки грошей і капіталів : навч.-метод. посіб. / Б. С. Івасів, В. В. Комар. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008; Рогач О. І. Міжнародні фінанси / О. І. Рогач. – К. : ВЦ "Київ. ун-т", 2009; *Світова економіка* : підручник / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков та [ін.] – К. : [б. в.], 2000; *Опришко В. Ф. Міжнародне економічне право* : підручник / В. Ф. Опришко. – Вид. 2-ге, переробл. і допов. – К. : КНЕУ, 2003.

Фесенко Н.С.

ЦЕНТРАЛЬНОАМЕРИКАНСЬКИЙ СПІЛЬНИЙ РИНОК (англ. Central American Common Market, САСМ) – асоціація п'яти центральноамериканських країн, яка була сформована для сприяння регіональному економічному розвитку на основі вільної торгівлі та економічної інтеграції в рамках Центральноамериканської інтеграційної системи. Заснована Генеральним Договором про Центральноамериканську економічну інтеграцію, який підписали Гватемала, Гондурас, Сальвадор і Нікарагуа в грудні 1960 р. і до якого в липні 1962 р. приєдналась Коста-Рика. Штаб-квартира розміщена в Гватемалі.

Центральноамериканська економічна рада – основний колегіальний орган з вироблення політики – проводить зустрічі раз на три місяці і складається з міністрів економіки, які координують питання регіональної економічної інтеграції. Рада обирає на трирічний термін Генерального секретаря.

У кінці грудня 1997 р. були підписані угоди про укладення Договору про вільну торгівлю між ЦАСР і Домініканською Республікою про участь останньої в ЦАСР і про співробітництво в галузі охорони здоров'я, туризму та боротьби з контрабандою наркотиків.

Літ.: *Офіційний сайт* Центральноамериканської інтеграційної системи. – Режим доступу : <http://www.sica.int/>

Стрельцов В.Ю.

ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКА УГОДА ПРО ЗОНУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ (англ. Central European Free Trade Agreement (CEFTA)) – угода про зону вільної торгівлі між країнами Центральної та Південно-Східної Європи, які не є членами ЄС.

Спочатку Угоду щодо створення **Ц.у.з.в.т.** було підписано 21 грудня 1992 р. країнами Вишеградської групи: Польщею, Угорщиною, Чехією та Словаччиною (тоді ще Чехословаччина). Угода набула чинності в 1994 р. Після розпаду СРСР держави Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) розглядали **Ц.у.з.в.т.** як інструмент пришвидшення інтеграції в західні структури (економічні, безпекові та правові), передусім до ЄС та НАТО.

Згодом до **Ц.у.з.в.т.** приєдналися: у 1995 р. – Словенія, у 1997 р. – Румунія, у 2003 р. – Хорватія та в 2006 р. – Македонія; у 2007 р. – Албанія, Боснія та Герцеговина, Косово (з дотриманням положень резолюції № 1244 РБ ООН), Молдова, Сербія, Чорногорія. Для набуття чинності угоди пройшли процедуру ратифікації.

Після досягнення своїх цілей країнами ЦСЄ (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія) – вступу до НАТО та ЄС їх членство в **Ц.у.з.в.т.** було зупинено (2004). Болгарія та Румунія вийшли з договору в січні 2007 р. після вступу до ЄС. Угода про **Ц.у.з.в.т.** містить положення, згідно з яким після приєднання сторони угоди до ЄС вона виходить з угоди; найпізніше – в день перед набуттям членства (ст. 51).

У 2006 р. внаслідок зміни складу організації було підписано нову Угоду про зміну та вступ до **Ц.у.з.в.т.** (*далі* – Угода). Головною метою серед іншого визначено розширення торгівлі товарами та послугами, пришвидшення інвестицій шляхом запровадження чесних, стабільних та передбачуваних правил; обмеження бар'єрів у торгівлі між сторонами; забез-

печення необхідного захисту прав інтелектуальної власності відповідно до міжнародних стандартів та узгодження положень щодо актуальних питань торговельної політики, серед яких правила конкуренції та державна допомога. Також передбачено зрозумілі та ефективні процедури вирішення суперечок та сприяння поступовому встановленню зони діагональної кумуляції походження товарів ЄС – Західні Балкани, як це передбачено у повідомленні Комісії від 27 січня 2006 р.

Критерії членства в організації було змінено. Колишня Познанська декларація (діяла для країн ЦСЄ) визначала такі критерії: членство в СОТ; угода про асоціацію з ЄС із зазначенням перспективи набуття членства; угоди про вільну торгівлю з дійсними країнами-учасницями **Ц.у.з.в.т.**

Оновлені критерії вступу до організації було затверджено під час саміту в Загребі в (2005). Вони включають: членство в СОТ або зобов'язання дотримуватися правил СОТ; угоду про асоціацію з ЄС (у будь-якій формі); угоди про вільну торгівлю з дійсними країнами-учасницями **Ц.у.з.в.т.**

До підписання оновленої **Ц.у.з.в.т.** все було підготоване в такий спосіб, що давало змогу одночасно вносити зміни до угоди та приймати нових членів. Переговори відбувалися в контексті Пакту про стабільність для Південно-Східної Європи за підтримки Європейської Комісії. Відтак угода у повному обсязі відповідала зобов'язанням сторін перед ЄС та узгоджувалася з положенням СОТ.

У межах **Ц.у.з.в.т.** створено інституційну структуру з метою управління та реалізації Угоди. Певні органи було створено самою Угодою, наприклад Спільний комітет, інші – рішеннями останнього, а деякі діють на *ad-hoc* основі.

Офіційні органи **Ц.у.з.в.т.**: Спільний комітет, головування в якому здійснює кожна держава за ротативним принципом; Підкомітет з сільськогосподарських, санітарних та фітосанітарних питань; Підкомітет з митних питань та правил походження; Підкомітет з технічних та нетарифних бар'єрів у торгівлі; Секретаріат.

Організація роботи **Ц.у.з.в.т.**: регулярні зустрічі на рівні заступників міністрів, відповідальних за торгівлю з метою забезпечення поступу у різних питаннях; при нагоді – саміти на рівні прем'єр-міністрів, щоб

підкреслити особливі досягнення та підтвердити зобов'язання щодо лібералізації торгівлі та підтримання інвестицій.

Механізм ухвалення рішень: усі рішення ухвалюються одностайно. Рішенням № 1/2007 Правил процедури Спільного Комітету визначено процедури, необхідні для набуття чинності будь-яким рішенням. Угода обумовлює сфери, в яких Спільний комітет може ухвалювати рішення, а в яких – давати рекомендації.

Загалом Угода про **Ц.у.з.в.т.** повною мірою відповідає правилам та процедурам СОТ, а також постановам ЄС. Ефективна імплементація Угоди надає державам-учасникам надійну платформу для підготовки до вступу в ЄС, чим продовжує традицію **Ц.у.з.в.т.**, учасниці якої вже стали повноцінними членами Європейського Союзу.

Літ.: Гнидюк Н. А. Розширення ЄС та досвід реформ країн Центрально-Східної Європи у контексті приєднання до ЄС : навч. посіб. / Н. А. Гнидюк, С. В. Федонюк ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009. – 354 с.; *Інтернет-сторінка* Центрально-європейської угоди про зону вільної торгівлі (CEFTA 2006). – Режим доступу : <http://www.cefta2006.com>; *Угода* про зміну та вступ до Центральноєвропейської угоди про зону вільної торгівлі (CEFTA-2006). – Режим доступу : <http://www.cefta2006.com/cefta-agreement>

Заворітня Г.П.

ЦІЛІ РОЗВИТКУ ТИСЯЧОЛІТТЯ (ЦРТ) – міжнародні зобов'язання України, що мають бути враховані у процесі розроблення Програми невідкладних соціально-економічних реформ. Проведення цих реформ має визначити першочерговість вирішення завдань подальшого людського розвитку та гарантувати інвестиції у громадян та інфраструктуру України.

Уперше **ЦРТ** були затверджені лідерами 189 країн, включаючи з України, під час Саміту тисячоліття ООН у 2000 р. Цей документ дістав назву Декларація Цілей Тисячоліття.

Підписання Україною Декларації Цілей Тисячоліття ООН є не тільки визнанням першочерговості розв'язання проблем людського розвитку і їх важливості для подальшого процвітання нації, а й ознакою взяття на себе державою відповідальності за стан і перспективи розвитку людського потенціалу. Документ містить 8 цілей та 41 завдання за

такими напрямками: подолання бідності; забезпечення якісної освіти впродовж життя; сталий розвиток довкілля; поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності; обмеження поширення ВІЛ-інфекції та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їх масштабів; забезпечення гендерної рівності.

Україні вдалося досягнути значного прогресу в просуванні питань людського розвитку за період з 2000 до 2008 р., зокрема в таких сферах, як подолання абсолютної бідності, забезпечення доступу до шкільної освіти, покращення здоров'я матерів та зменшення рівня смертності дітей до 5 років. Однак повністю виконати узяті зобов'язання не вдалося.

У 2003 р. **ЦРТ** були адаптовані до національних потреб України і тепер вони використовуються для моніторингу прогресу в урядовій політиці та урядових програмах.

На Саміті **ЦРТ** (вересень 2010 р., Нью-Йорк) лідери країн погодили план дій, у якому закріплено досягнуті успіхи та визначено проблемні питання в досягненні всіх **ЦРТ** до 2015 р. Оновлена матриця **ЦРТ** для України містить 7 цілей, 15 завдань, 33 індикатори, розроблена шляхом прозорого та відкритого процесу стратегічного планування та прогнозування тенденцій розвитку до 2015 р. Вона становить єдину, цілісну модель розвитку з урахуванням екологічної та соціальної складових.

ЦРТ повністю відповідають першочерговим завданням уряду України, який приділяє значну увагу розробці та адаптації нових методів та підходів, що перетворюють **ЦРТ** на конкретні цілі для урядової політики за умови об'єднувальних зусиль центру та регіонів. Це має базуватися на подальшому формуванні механізму лібералізації ринку, посиленні політичної демократії, розвитку людського потенціалу, національному та культурному плюралізмі та інших саморегулюючих механізмах, що існують у розвиненому громадянському суспільстві.

Система **ЦРТ**, що базується на принципах узгодженості людського, економічного та екологічного розвитку, здатна забезпечити соціальний прогрес за умов виконання урядом України таких рекомендацій:

– *активізувати соціальну політику*, спрямовану на забезпечення високих стандартів життя, підвищення ролі громадянських

інститутів, підтримку громадських ініціатив, орієнтованих на соціальний захист, з підвищенням адресності соціальної підтримки населення;

– *провести кардинальне реформування системи первинного перерозподілу доходів* з метою уникнення надмірної диференціації доходів та досягнення їх справедливішого перерозподілу, зокрема, не оподатковувати доходи в межах прожиткового мінімуму, запровадити низку податків на багатство, надмірну нерухомість і спадщину тощо;

– *внести зміни до політики оплати праці*, неухильно забезпечувати гарантії у сфері оплати праці та зайнятості, посилити державний нагляд за додержанням роботодавцями законодавства про працю для недопущення поширення бідності серед працюючого населення;

– *сформувати оптимальну і збалансовану мережу дошкільних, середніх та вищих навчальних закладів* відповідно до потреб населення та демографічної ситуації, а також загальнонаціональну систему оцінки якості освіти і реалізованих освітніх програм;

– *інвестувати в створення нових можливостей щодо залучення жінок до соціально-економічного та громадсько-політичного життя країни*;

– *забезпечити державні інвестиції у надання відповідних соціальних послуг*, зокрема охорону здоров'я, запобігання небезпечним хворобам, впровадження в українському суспільстві засад здорового способу життя, розвиток інфраструктури з окремим наголосом на покращення доступу до медичного лікування для представників уразливих груп населення;

– *покращити доступ до альтернативних джерел енергії* та розвивати енергоефектив-

ну економіку з окремим акцентом на скорочення викидів шкідливих парникових газів; – *установити плідне партнерство* між владою та бізнесом, покращити ведення діалогу між державою та суспільством з метою прискорення мобілізації внутрішніх ресурсів для фінансування ЦРТ.

Для досягнення ЦРТ необхідна консолідація зусиль трьох складових суспільства – влади, бізнесу та громадськості. Важливими партнерами у реалізації Декларації ЦРТ є Міністерство економіки України, профільні міністерства, регіональна влада, неурядові організації, представники бізнес-кіл, освітні заклади та медіа. Встановлення партнерських відносин між владою та бізнесом, активізація діалогу між державою та суспільством є запорукою прогресу, спрямованого на досягнення ЦРТ.

Літ.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Національна доповідь “Цілі розвитку Тисячоліття. Україна – 2010”*. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/ua/media/e-library/>; *Програма економічних реформ на 2010-2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”*. – Режим доступу : <http://www.prezident.gov.ua/>; *Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна*. – К. : М-во економіки України, 2003; *Beyond the Midpoint: Achieving the Millennium Development Goals*. – United Nations Development Programme, 2010; *Human Development Report 2000: Human Rights and Human Development*. – New York : UNDP, 2000.

Хожило І.І.

Ч–Ш

ЧЕРЧИЛЛЬ УЇНСТОН ЛЕОНАРД СПЕНСЕР (1874–1965) – видатний політичний діяч Великої Британії. Політичну кар’єру розпочав у 1900 р., ставши членом палати громад від консервативної партії, і залишався парламентарем протягом 64 років.

У 1904 р. перейшов до ліберальної партії і з 1906 р. обіймав багато міністерських посад в урядах, які формували ліберали, у тому числі в 1906–1908 рр. був заступником міністра колоній, з 1908 р. – міністр торгівлі, в 1910–1911 р. – міністр внутрішніх справ, у 1911–1915 рр. – перший лорд Адміралтейства, тобто морський міністр, у 1917–1918 рр. – міністр постачання, в 1919–1921 рр. – військовий міністр і міністр авіації, в 1921–1922 рр. – міністр колоній. На початку 20-х рр. ХХ ст. повертається до консервативної партії і після її перемоги на виборах 1924 р. стає міністром фінансів (до 1929 р.). Після тривалої перерви, з початком Другої світової війни, був призначений у вересні 1939 р. військово-морським міністром, а в травні наступного року, в найважчий для його країни час, став прем’єр-міністром і залишався на чолі уряду до перемоги. Вдруге став прем’єр-міністром у 1951–1955 рр. Після відставки відмовився від титулу герцога, оскільки не хотів залишати палату громад і переходити до палати лордів. Написав багато творів історико-мемуарного жанру: чотиритомну “Світову кризу” (1923–1929), шеститомну “Другу світову війну” (1948–1954), чотиритомну “Історію англомовних народів” (1955–1958) та ін. У 1953 р. отримав Нобелівську премію з літератури за “високу майстерність творів історичного та біографічного характеру, а також за блискуче ораторське мистецтво, за допомогою якого відстоювалися найвищі людські цінності”. З проектами об’єднання Європи виступив ще в роки війни. Зокрема, в жовтні 1942 р.,

коли стало зрозумілим, що під час війни Радянський Союз зміцнить свої позиції і це зможе посилити революційний рух у Європі, в своєму меморандумі членом британського воєнного кабінету висловився за створення об’єднаної Європи. У березні 1943 р. у своєму виступі на Бі–Бі–Сі дещо трансформував свої погляди. Висунув ідею створення Ради Європи, яка б стала “посередньою сферою” між США і СРСР і була б змушена реалізувати спільні політичні установи, об’єднати збройні сили та створити арбітражний трибунал. Раді Європи мали підлягати регіональні федерації (дунайська, балканська, скандинавська, центрально-європейська). Цей підхід значною мірою зумовив позицію **Ч.** у повоєнний час щодо необхідності створення федерації європейських держав “на кшталт Сполучених Штатів Європи”. Разом з тим, підтримуючи ідею європейської федерації, Велика Британія не вважала за потрібне входити до неї. Ще під час війни **Ч.** говорив, що Англія діє у трьох сферах: англо-американській, британо-імперській і європейській, і ця троїстість забезпечує їй особливі можливості й унікальне становище у світі. Найбільш важливим був перший напрям, а європейська сфера видавалась найменш перспективною. У вересні 1946 р., виступаючи в університеті Цюриха (Швейцарія), ініціював процес політичної інтеграції. Згадавши Р.Куденхова-Калергі й А.Бріана, закликав створити федерацію Сполучених Штатів Європи, основою якої мав стати союз Франції і Німеччини: “Першим кроком у новій побудові європейської сім’ї має стати партнерство між Францією і Німеччиною. Лише таким чином Франція зможе повернути собі репутацію морального лідера Європи. Відродження Європи неможливе без духовної величі Франції та духовної величі Німеччини. Побудова Сполучених Штатів Європи має бути такою, щоб матеріальна міць однієї держави не відіграла визна-

чальної ролі. Великі і малі нації є однаково важливими, а мірилом їх авторитету має стати спільний внесок у спільну справу". Висловив переконання, що "європейські нації утворюють єдиний фронт, єдиний монолітний блок під егідою європейської ради".

У січні 1947 р. створює в Лондоні "Тимчасовий комітет Об'єднаної Європи", який у липні 1947 р. об'єднується з аналогічними рухами інших країн. Був створений міжнародний координаційний комітет прихильників руху "Об'єднана Європа" на чолі із зятем Ч. лордом Дунканом Сандісом, який взяв на себе ініціативу скликання у травні 1948 р. в Гаазі I Конгресу європейських рухів. Наслідком Конгресу стало заснування в жовтні 1948 р. в Брюсселі Європейського руху та в травні 1949 р. – Ради Європи.

Літ.: *Дергачев В. А.* Геополитический словарь-справочник / В. А. Дергачев. – К. : КНТ, 2009; *Дюрозель Жан-Батіст.* Історія дипломатії від 1919 року до наших днів/ Жан-Батіст Дюрозель; пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К. : Основи, 1995; *Кальвокоресси П.* Мировая политика после 1945 года : в 2 кн. / П. Кальвокоресси ; пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 2000. – Кн. 1; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Трухановский В. Г.* Уинстон Черчилль / В. Г. Трухановский. – 3-е изд. – М. : Междунар. отношения, 1982; *Черчилль Уинстон.* Вторая мировая война / Уинстон Черчилль. – Ростов н/Д : Феникс, 1997; *Łastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Łastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ БАНК ТОРГІВЛІ ТА РОЗВИТКУ (ЧБТР) (Black Sea Trade and Development Bank) – створено за ініціативою Ділової ради ЧЕС 30 червня 1994 р. на підставі відповідної Угоди між країнами-членами ОЧЕС, підписаної в м. Тбілісі.

Співзасновниками банку стали 11 країн: Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Російська Федерація, Туреччина та Україна. Найбільшими акціонерами Банку є Греція, Росія і Туреччина, частка яких у статутному капіталі становить по 16,5%, а також Болгарія, Румунія та Україна (по 13,5%), а частка інших країн – по 2%. Початковий статутний капітал Банку, який становить 1,2 млрд дол.

США, планується збільшити на 300 млн дол. США і довести його до 1,5 млрд дол. США. Центральний офіс ЧБТР розміщений у Салоніках (Греція).

Мета діяльності ЧБТР – ефективна підтримка процесу переходу держав-членів до економічного процвітання народів регіону, а також функціонування та сприяння регіональним проектам і надання інших банківських послуг згідно з проектами державного та приватного секторів у державах-членах та торговельними відносинами між державами-членами відповідно до Угоди про створення ЧБТР (ст. 22, розд. 7).

Згідно із засновницькими документами ця потужна міжнародна фінансова установа покликана, передусім, забезпечити фінансову підтримку пріоритетних проектів у Чорноморському регіоні, насамперед у транспортній, телекомунікаційній, енергетичній галузях, а також у сфері захисту Чорного моря і довкілля, розвитку підприємницьких зв'язків між країнами-членами ОЧЕС тощо. Наприкінці 1997 р. Україна здійснила усі внутрішньодержавні процедури, необхідні для вступу до ЧБТР, та перерахувала свій вклад у початковий статутний капітал Банку у розмірі 18,15 млн дол. США.

Формально Банк розпочав свою роботу з 1 червня 1999 р., хоча урочиста церемонія його відкриття відбулася 21 червня 1999 р. Керівними органами банку є Рада керуючих та Рада директорів. Рада керуючих (по одному представнику від кожної країни) на своїх засіданнях визначає головні напрями діяльності Банку, призначає його президента, розглядає і затверджує основні результати фінансової діяльності цієї установи. На сьогодні Президентом ЧБТР є Мустафа Гюртін (Туреччина).

Рада директорів, до якої також входять по одному представнику від кожної країни, здійснює нагляд за проведенням Банком операцій відповідно до Статуту Банку.

Першим представником у Раді керуючих ЧБТР від України був тогочасний Голова правління Національного банку України В.А.Ющенко, який очолював її в 1998 та 1999 р.

У лютому 2002 р. Указом Президента України до складу Ради керуючих ЧБТР було призначено Міністра економіки та з питань європейської інтеграції України О.В.Шлапака. До складу Ради директорів від України входить перший заступник Держсекретаря

Мінекономіки та з питань європейської інтеграції А.І.Гончарук.

ЧБТР здійснює свою діяльність на основі загальноприйнятої практики великих міжнародних банківських інституцій, зокрема стосовно фінансування проектів та надання кредитів. Усі без винятку країни-учасниці ЧЕС, потреби яких у кредитуванні оцінено, принаймні, у 100 млрд дол. США, відводять **ЧБТР** надзвичайну роль у розвитку економічного співробітництва. Але ресурсів цієї фінансової установи, капітал якої визначений у 1,5 млрд дол., недостатньо для покриття потреб, тому фінансування проектів є вибірковим.

Так, на початок 2002 р. **ЧБТР** було розглянуто понад 200 різноманітних проектів на загальну суму понад 150 млн дол. США. Якщо взяти до уваги те, що **ЧБТР** почав фінансувати проекти з грудня 1999 р., то за такий короткий термін використано великі кошти.

Необхідно зазначити, що першим проектом, який був профінансований **ЧБТР**, став проект реконструкції газопроводу, що проходить територією України і яким постачається російський газ на Балкани та до Туреччини. З цією метою у 2000 р. **ЧБТР** було виділено кредит у сумі 12 млн дол. США для проведення реконструкції газокompresорної станції в селищі Тарутіно (Україна). Ще 40 млн дол. США для фінансування цього проекту виділив ЄБРР. Загальна вартість першої черги реконструкції становить 78 млн дол. США. Друга черга реконструкції газопроводу дасть змогу підвищити його пропускну здатність ще на 17 млрд м³ газу на рік. 6 млн дол. США для реалізації цього проекту знову планується отримати у вигляді кредиту **ЧБТР**. ЄБРР вже виділив з цією метою кредит у розмірі 51 млн дол. США.

Бізнес-планом розвитку **ЧБТР** передбачено будувати його діяльність на таких засадах: **ЧБТР** діє скоріше як банк розвитку, ніж комерційний; кредитори та позичальники є країнами-засновниками і розподіляють свої внески так: Туреччина, Греція і Росія – по 16%; Болгарія, Румунія, Україна – по 13,5%; Азербайджан, Албанія, Вірменія, Грузія – 2%; передбачено співфінансування проектів з іншими агенціями розвитку.

Серед пріоритетних напрямів діяльності **ЧБТР** виділено: розвиток транспортної інфраструктури, кредитування зовнішньоторговельних операцій та підтримку фінан-

сових систем країн Чорноморського басейну. Основними видами послуг **ЧБТР** є кредити, гарантії, прямі інвестиції. Передбачено також здійснення лізингових та факторингових операцій.

Перспективи діяльності банку є досить проблематичними через недостатність реальної частки передплатного капіталу, що пов'язано з бюджетними обмеженнями держав-учасниць. Найпотужніші з фінансового погляду країни-учасниці (Росія, Туреччина, Греція) на Нараді міністрів закордонних справ розподілили між собою керівні посади директора та заступника директора **ЧБТР** і в майбутньому отримали можливість суттєво впливати на реалізацію інвестиційних проектів банку, вирішуючи на свою користь питання розподілу ресурсів **ЧБТР**.

10 серпня 2000 р. між **ЧБТР** та Avin International S. A. (Греція) було підписано угоду про надання позички на суму 10 млн дол. США з метою побудови судна для перевезення нафти та нафтопродуктів. Замовником виступає зазначена компанія Avin International S. A. (входить до складу Vardinoyannis Group – однієї з найбільших грецьких корпорацій, сфера інтересів якої простягається від видобутку й переробки нафти та перевезення вантажів до банківської діяльності, операцій з нерухомістю, засобів масової інформації, готельного бізнесу та спорту). Виконавцем замовлення виступає Чорноморська суднобудівна верф (м. Миколаїв).

Серед останніх проектів **ЧБТР** в Україні слід згадати відкриття кредитної лінії (затверджено Радою Директорів **ЧБТР** під час 27-го засідання 7 квітня 2002 р.) на користь Хайпоферайнзбанку (до 2002 р. – Банк Австрія Кредитанштальт Україна). Хайпоферайнзбанк є фінансовим посередником у наданні короткотермінових інструментів фінансування торгівлі (пreekспортне фінансування та множинний споживчий кредит) на загальну суму 5 млн дол. США терміном до 360 днів. Уже на прикладі цих проектів видно, що Україна є активним партнером **ЧБТР**. Подальше співробітництво нашої держави з **ЧБТР** є взаємовигідним і має сприяти залученню коштів в українську економіку через механізм банківського фінансування пріоритетних проектів у нашій державі.

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. О. С. Кучика. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2007;

Ломагин Н. А. Международные организации: Теория и практика деятельности / Н. А. Ломагин. – М. : [б. в.], 2006; Циганкова Н. Міжнародні організації : навч. посіб. / Н. Циганкова, О. Гордєєва. – К. : КНЕУ, 2001.

Шамраєва В.М.

ШАНХАЙСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ СПІВРОБІТНИЦТВА (ШОС) (Shanghai Cooperation Organization, SCO) – субрегіональна міжурядова міжнародна організація, утворена 15 червня 2001 р. в м. Шанхаї (КНР). До ШОС входять 6 країн-членів (Китайська Народна Республіка, Російська Федерація, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Таджикистан і Республіка Узбекистан). Штаб-квартира організації розміщена в Пекіні. Офіційні робочі мови – російська та китайська. Загальна площа держав – членів ШОС дорівнює 30 млн 189 тис. км², що становить 3/5 площі Євразії, а населення – 1,481 млрд. осіб, що становить чверть усього населення Земної кулі. Що стосується економічного потенціалу, то він включає найбільш могутню і динамічну після США китайську економіку. Попередницею ШОС була так звана “Шанхайська п’ятірка” (Росія, Казахстан, Киргизія, Китай і Таджикистан), що утворилася в результаті підписання “Угоди про зміцнення довіри у військовій галузі в районі кордону” (1996), і “Угоди про взаємне скорочення збройних сил у районі кордону” (1997). Першу з цих двох угод було підписано в Шанхаї, що дало підставу для появи терміна “Шанхайська п’ятірка”. Коло питань, які обговорювались на зустрічах “Шанхайської п’ятірки”, охоплювало сфери зовнішньої політики, економіки, охорони навколишнього середовища, включаючи використання водних ресурсів, культури тощо. У червні 2001 р. була підписана Конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом, що передбачає взаємну видачу осіб, обвинувачених у цих злочинах, і обмін інформацією та співробітництво у боротьбі з тероризмом. Конвенція передбачає створення Регіональної антитерористичної структури (РАТС) з місцем розташування у Бішкеку. У червні 2002 р. на саміті ШОС в Санкт-Петербурзі були підписані Хартія Організації та Угода про регіональну антитерористичну структуру (РАТС). На зустрічі глав урядів країн ШОС восени 2003 р.

була прийнята Довгострокова програма багатостороннього торговельно-економічного співробітництва. Програма, розрахована до 2020 р., передбачає на завершальному етапі створення “сприятливих умов” для вільного руху товарів, капіталів, технологій та послуг. У січні 2004 р. в Пекіні був відкритий Секретаріат ШОС. На саміті в Астані три країни – Індія, Пакистан і Іран – отримали статус спостерігачів у ШОС. Пізніше до них приєдналась Монголія. Статус партнера по діалогу отримали Білорусь та Шрі-Ланка. Була також створена Контактна група ШОС – Афганістан. Таким чином, у ШОС склалося два кола учасників: “внутрішнє”, країн-засновників, і “зовнішнє”, що включає чотири країни-спостерігача та 2 партнери по діалогу. В серпні 2007 р. у Бішкеку країнами – членами ШОС був підписаний багатосторонній Договір про довгострокове добросусідство, дружбу і співробітництво.

Загалом до 2007 р. ШОС сформував відповідну базу нормативних та договірних документів і має статус повноцінної світової міжнародної організації з опрацьованим механізмом прийняття рішень і чітким розмежуванням компетенцій.

У серпні 2007 р. у рамках ШОС відбулися перші масштабні військові навчання, названі “Мирна місія-2007” (у навчаннях “Мирна місія-2005”, що проходили в серпні 2005 р. на Шаньдунському півострові, брали участь тільки Росія і Китай).

ШОС стала основною регіональною організацією багатостороннього співробітництва в Центральній Азії. Сфера діяльності організації охоплює економічне, культурне та гуманітарне співробітництво, хоча спочатку вона обмежувалась питаннями безпеки. З точки зору лідерів країн-учасниць основними регіональними загрозами залишаються так звані “три зла” – тероризм, сепаратизм та екстремізм. Організаційні рамки ШОС закріплюють неформальне прийняття рішень, що базується на консенсусі.

Фінансування організації здійснюється за рахунок бюджету ШОС. Росія і Китай вносять по 24% бюджету, за ними йдуть Казахстан (21%), Узбекистан (15%), Киргизстан (10%) і Таджикистан (6%). Пости в Секретаріаті розподіляються за цим самим принципом. Завдяки високій частці внесків у загальній сумі бюджету ШОС Росія і Китай мають більший вплив усередині організації

порівняно з іншими державами-членами. Така організаційна модель дає змогу Росії і Китаю реалізовувати спільні проекти і розвивати свої відносини за межами двосторонніх зв'язків.

Відповідно до Хартії ШОС основними цілями і завданнями організації є: зміцнення між державами-членами взаємної довіри, дружби і добросусідства; розвиток багатопрофільного співробітництва з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки і стабільності в регіоні, сприяння побудові нового демократичного, справедливого і раціонального політичного й економічного міжнародного порядку; спільна протидія тероризму, сепаратизму і екстремізму у всіх їх проявах, боротьба з незаконним обігом наркотиків і зброї, іншими видами транснаціональної злочинної діяльності, а також незаконною міграцією; заохочення ефективного регіонального співробітництва у політичній, торговельно-економічній, оборонній, правоохоронній, природоохоронній, культурній, науково-технічній, освітній, енергетичній, транспортній, кредитно-фінансовій та інших галузях, що становлять спільний інтерес; сприяння всебічному і збалансованому економічному зростанню, соціальному і культурному розвитку в регіоні за допомогою спільних дій на основі рівноправного партнерства з метою неухильного підвищення рівня і поліпшення умов життя народів держав-членів; координація підходів у процесі інтеграції у світову економіку; сприяння забезпеченню прав і основних свобод людини відповідно до міжнародних зобов'язань держав-членів і їх національного законодавства; підтримка і розвиток відносин з іншими державами та міжнародними організаціями; взаємодія щодо запобігання міжнародним конфліктам і їх мирне врегулювання; спільний пошук шляхів розв'язання проблем, які виникнуть у XXI ст.

Держави-члени ШОС дотримуються таких принципів: взаємної поваги до суверенітету, незалежності, територіальної цілісності держав і непорушності державних кордонів, ненападу, невтручання у внутрішні справи, незастосування сили або загрози силою в міжнародних відносинах, відмови від односторонньої військової переваги в суміжних районах; рівноправності всіх держав-членів, пошуку спільних точок зору на основі взаєморозуміння і поваги думок кожного з

них; поетапного здійснення спільних дій у сферах загального інтересу; мирного усунення розбіжностей між державами-членами; неспрямованості ШОС проти інших держав і міжнародних організацій; недопущення будь-яких протиправних дій, спрямованих проти інтересів ШОС; сумлінного виконання зобов'язань, що випливають з цієї Хартії та інших документів, прийнятих у рамках ШОС.

Основними напрямками співробітництва країн членів є: підтримка миру та зміцнення безпеки і довіри в регіоні; координація зусиль з питань роззброєння і контролю над озброєннями; підтримка та заохочення регіонального економічного співробітництва в різних формах, сприяння створенню сприятливих умов для торгівлі та інвестицій з метою поступового здійснення вільного пересування товарів, капіталів, послуг і технологій; ефективне використання наявної інфраструктури в галузі транспорту і комунікацій, удосконалення транзитного потенціалу держав-членів, розвиток енергетичних систем; забезпечення раціонального природокористування, включаючи використання водних ресурсів у регіоні, здійснення спільних спеціальних природоохоронних програм та проектів тощо.

Основними органами, що діють в рамках ШОС, є: Рада глав держав; Рада глав урядів (прем'єр-міністрів); Рада міністрів закордонних справ; Народи керівників міністерств і / чи відомств; Рада національних координаторів; Регіональна антитерористична структура; Секретаріат.

Рада глав держав є найвищим органом ШОС. Вона визначає пріоритети і основні напрями діяльності Організації, вирішує принципові питання її внутрішнього устрою і функціонування, взаємодії з іншими державами та міжнародними організаціями, а також розглядає найбільш актуальні міжнародні проблеми.

Рішення в органах ШОС приймаються шляхом погодження без проведення голосування і вважаються прийнятими, якщо жодна з держав-членів у процесі узгодження не заперечила проти них (консенсус), за винятком рішень про припинення членства або про виключення з організації, які приймаються за принципом "консенсус мінус один голос зацікавленої держави-члена".

Літ.: Арис С. Российско-китайские отношения через призму ШОС / С. Арис. – Париж : Фр. центр

междунар. отношений ; Центр Россия/ННГ, 2008. – 25 с.; *Декларация* о создании Шанхайской организации сотрудничества. – Режим доступа : <http://www.sectsc.org/RU/show.asp?id=83>; *Розпутенко І. В.* Шанхайська організація співробітництва / І. В. Розпутенко // *Енциклопедичний словник з державного управління* / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Троїцинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Троїцкий Е.* Становление и развитие Шанхайской организации сотрудничества (200–2007 гг.) / Е. Троїцкий // *Вестн. Том. гос. ун-та.* – 2009. – № 323. – С. 180-182; *Хартия* Шанхайской организации сотрудничества. – Режим доступа : <http://www.sectsc.org/RU/show.asp?id=86>

Бучик В. С.

ШЕНГЕНСЬКА УГОДА (англ. Schengen agree) – міжнародно-правовий договір, підписаний 14 червня 1985 р. в маленькому містечку Люксембургу Шенген (розміщене поблизу точки збігу кордонів Люксембургу, Німеччини та Франції) урядами держав Економічного Союзу Бенілюкс (Бельгія, Нідерланди, Люксембург), Федеративної Республіки Німеччина і Французької Республіки, про поступове скасування перевірок на спільних кордонах. Відповідно до **Ш.у.** сторони домовились поступово скасовувати контроль на спільних кордонах і запроваджувати свободу пересування для громадян країн Європейського Союзу, інших країн Європейського Союзу та третіх країн, які підписали цю угоду. Таким чином, був закладений ґрунт для створення так званого, “Шенгенського простору”, “Шенгенської зони” або “Шенгену”. **Ш.у.** складається з преамбули і двох розділів. Перший розділ містить положення про заходи, яких необхідно вжити в короткостроковій перспективі, а другий – про заходи довгострокового характеру. **Ш.у.** чітко встановлює строки, в які мають бути запроваджені згадані заходи. До заходів, яких потрібно вжити в найкоротший термін, належать, зокрема: спрощення формальностей щодо перевірки громадян, який полягає у встановленні виключно візуального контролю за особистими транспортними засобами на внутрішніх кордонах країн-учасниць **Ш.у.**, з 15 червня 1985 р. До 1 січня 1986 р. передбачалось знайти спільне рішення для скасування систематичної перевірки дозволів на перевезення пасажирів; установити спільний контроль на комунікативних національних контрольних постах; гармонізувати системи на-

дання дозволів на вантажоперевезення; взаємно впорядкувати процедури надання віз і допуску на свою територію та ін. З 1 липня 1985 р. передбачалось відмовитись від здійснення певних видів контролю перевезень вантажу. Для цього запроваджено регулярні зустрічі відповідних повноважних представників держав. Положення довгострокової перспективи, які містились в розд. II, починали застосовуватись з 1 січня 1990 р. Установлено загальні зобов'язання держав, які полягають у тому, що сторони повинні: вживати необхідних заходів щодо спрощення пересування підданих держав Європейських Спільнот, які проживають уздовж спільних кордонів; вживати належних заходів щодо координації візових політик; боротися з нелегальною торгівлею наркотичними засобами та забезпечити координацію дій держав у цій сфері; зміцнювати співробітництво між своїми митними службами й поліцією; поліпшувати і розвивати обмін інформацією між державами у питаннях, що стосуються боротьби зі злочинністю, особливо з нелегальною торгівлею наркотичними засобами і зброєю, нелегальним в'їздом і проживанням осіб, ухиленням від сплати податків і митних зборів, контрабандою; посилити взаємну допомогу в боротьбі з незаконним переміщенням капіталу; здійснювати пошук рішень, які б дали змогу скоротити терміни виконання формальностей під час перетину кордонів усіма видами транспорту; вивчати складності, які можуть виникати під час застосування домовленостей про надання правової допомоги і видачу злочинців; здійснювати пошук засобів боротьби з організованою злочинністю; вживати усіх необхідних заходів щодо приведення у відповідність законодавчих та підзаконних актів у відповідних сферах; виступати зі спільними ініціативами в Європейських Спільнотах, які стосувались б збільшення кількості товарів, що провозяться без сплати мита, узгодженого скасування податку на додану вартість на перевезення туристів; прагнути до звільнення від обкладання митом палива, зближення податкових тарифів на дизельне паливо; вживати заходів щодо зменшення затримок вантажного транспорту та кількості пунктів обов'язкових зупинок на національних контрольних постах; шука-

ти можливості для перенесення контролю за вантажними перевезеннями на зовнішні кордони; дбати, щоб будь-які заходи не завдавали шкоди здоров'ю людей, тварин і рослин; зміцнювати безпеку та запобігати нелегальній імміграції громадян третіх країн, та ін.

Ш.у. передбачає гармонізацію законодавчих та підзаконних актів держав-учасниць у питаннях: деяких приписів стосовно соціального аспекту транспортних перевезень; надання дозволів на вантажні перевезення в напрямі спрощення, пом'якшення і заміни видання дозволів на кожний перетин кордонів багаторазовими дозволами на певний термін; щодо наркотичних засобів, зброї, вибухових речовин, реєстрації осіб, які зупиняються в готелях; непрямих податків; розкладу роботи митних пунктів, контролю заборон і обмежень; посилення безпеки і запобігання нелегальній міграції. Держави зобов'язуються координувати свої візові політики, а також дії, пов'язані із боротьбою з нелегальною торгівлею наркотичними засобами. Сторони повинні вживати заходів щодо взаємного впорядкування процедур видання віз і допуску на свою територію, а також приведення у відповідність своїх візових політик.

Загалом **Ш.у.** постійно наголошує на зміцненні безпеки та боротьбі з нелегальною імміграцією. Договір не містить жодного визначення понять, що використовуються в його тексті.

Депозитарієм **Ш.у.** є уряд Великого Герцогства Люксембург. Офіційними вважаються тексти договору німецькою, французькою та нідерландською мовами.

19 червня 1990 р. цими самими країнами було підписано Шенгенську конвенцію, у якій викладено заходи та гарантії щодо запровадження свободи пересування.

Ш.у. та Конвенція набрали чинності 26 березня 1995 р. Ці два документи разом з деклараціями та рішеннями, ухваленими виконавчою радою, утворюють сукупність документів, відомих під назвою "Шенгенське *acquis*" (лат. *acquis* – надбання). З 1999 р. ці правові акти стали частиною інституційних і правових положень Європейського Союзу відповідно до протоколу, доданого до Амстердамського договору (1997 р.). У межах цього протоколу питання, пов'язані з функціону-

ванням Шенгенського простору, регулюються в двох розділах: IV – візи, надання притулку, імміграція та інші питання, що стосуються вільного пересування людей; VI – співпраця правоохоронних і судових органів у кримінальних справах. Протокол передбачає, що всі держави, які стають членами Європейського Союзу, зобов'язані повністю прийняти Шенгенське надбання разом з правилами, виробленими інституціями на базі цього надбання. 15 березня 2006 р. було прийнято Шенгенський кодекс про кордони, що змінював Шенгенську конвенцію. Завершення створення Шенгенського простору відбулося в березні 2008 р., коли було скасовано контроль на авіарейсах усередині простору. Країни, які прагнуть набути членства в ЄС, повинні прийняти всі положення Шенгенського надбання.

Восени 1990 р. відбулось перше розширення Шенгенського простору, оскільки до **Ш.у.** приєдналися територія Східної Німеччини (колишня Німецька Демократична Республіка) та Італія. Станом на 2010 р. Шенгенський договір підписали 31 держава, з них тільки три не належать до Європейського Союзу: Ісландія, Норвегія та Швейцарія (див. таблицю). Фактично договір діє (зі скасуванням прикордонного контролю) у 24 країнах. Країнами Союзу, які не підписали **Ш.у.**, є Сполучене Королівство Великобританії, Ірландія. При цьому вони можуть брати участь в заходах, що вживаються на виконання завдань **Ш.у.** та забезпечення функціонування Шенгенського простору, повністю або частково за умови, що вони подадуть відповідну заявку та за неї одностайно проголосує Рада. Особливий статус має також Данія: незважаючи на те, що вона підписала **Ш.у.**, Данія надалі може самостійно вирішувати, до яких заходів у межах Шенгенського простору їй приєднатись. Болгарія, Кіпр та Румунія станом на 2010 р. також тільки частково приєдналися до Шенгенського надбання, тому контроль на їх кордонах ще зберігся. Держави, які не належать до Європейського Союзу, мають обмеження в процесі прийняття рішень, що спрямовані на втілення мети **Ш.у.**

Держави-учасниці Шенгенської угоди

Дата підписання договору	Назви країн	Кількість країн
14 червня 1985 р.	Бельгія, Франція, ФРН, Люксембург, Нідерланди	5
3 жовтня 1990 р.	Східна Німеччина	-
27 листопада 1990 р.	Італія	1
25 червня 1991 р.	Португалія, Іспанія	2
6 листопада 1992 р.	Греція	1
28 квітня 1995 р.	Австрія	1
19 грудня 1996 р.	Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія, Швеція	5
29 травня 2000 р.	Ірландія, Великобританія	2
1 травня 2004 р.	Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія	9
12 грудня 2008 р.	Швейцарія, Ліхтенштейн	2
01 січня 2008 р.	Румунія, Болгарія, Кіпр	3
Всього		31

Літ.: *The Schengen area and cooperation*. – Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/133020_en.htm; *Мудрий Я. М.* Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції / Я. М. Мудрий // “Glossary of Terms on European Integration” / за заг. ред. М. Бойцуна, Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009. – 588 с. ; *Дзяд О. В.* Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для

України / *Common EU Policies and Their Significance for Ukraine* : навч. посіб. / О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. М. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009. – 668 с.; *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Magіstr”, 2009. – 620 с.

Чулаєвська М. Є.

ISO – Міжнародна організація зі стандартизації (назва походить від грецького слова *isos*, що на українську перекладається як “рівний”), метою діяльності якої є ратифікація стандартів, розроблених спільними зусиллями делегатів від різних країн.

Організація **ISO** була заснована як координуючий орган 25 національними організаціями зі стандартизації і розпочала свою діяльність 23 лютого 1947 р. в Женеві (Швейцарія).

ISO залишається найпотужнішою неурядовою організацією з розробки міжнародних стандартів. Її можливості з розробки та ратифікації стандартів значно більші, ніж в інших подібних організацій. Це сприяло тому, що багато її стандартів стали державними у багатьох країнах, що, у свою чергу, дає змогу досить ефективно координувати дії багатьох національних організацій зі стандартизації.

Стандарти **ISO** – це технічні угоди, які забезпечують основу для сумісності технологій у всьому світі. Вони покликані бути відповідними у глобальному масштабі, тобто корисними всюди у світі.

Завдання стандартів **ISO**: зробити проектування, виготовлення та постачання продуктів і послуг більш ефективними, безпечними та екологічно чистими; сприяти розвитку торгівлі між країнами і зробити її більш справедливою; надати урядам технічну базу з охорони здоров'я, безпеки і природоохоронного законодавства, а також з оцінки відповідності; сприяти технічному прогресу та хорошій управлінській практиці, поширенню інновацій; захищати споживачів і користувачів у цілому, а також товари і послуги; зробити життя простішим, сприяючи розв'язанню загальних проблем.

Членство в **ISO** відкрите для національних найбільш представницьких інституцій стандартизації в країні. **ISO** нараховує 160 членів, які розподілені на три категорії: *повно-*

правний член – кожен має один голос незалежно від рівня розвитку економіки країни, яку він представляє. Має право брати участь у розробці будь-якого стандарту, який має важливе значення для економіки його країни; *член-кореспондент* – має право брати участь у політичних або технічних органах **ISO** як спостерігач, без права голосу; *член-передплатник* – представляє країну з невеликою економікою, який, однак, хотів би підтримувати контакти з **ISO**.

Україна стала повноправним членом **ISO** з 1993 р. Її представляє Державна служба технічного регулювання України.

У період з 1947 р. до сьогодні **ISO** розробила понад 18000 міжнародних стандартів, інших видів нормативних документів стосовно різних об'єктів та приблизно 1100 нових стандартів **ISO** публікуються щороку. Напрями діяльності **ISO** поширюються на здоров'я, безпеку і навколишнє середовище, інженерні технології, електроніку, інформаційні технології та телекомунікації, транспорт і розподіл товарів, сільське господарство і харчові технології, матеріали технологій, будівництво, спеціальні технології.

Більшість стандартів **ISO** характерні для конкретного продукту, матеріалу або процесу. Лише стандарти ISO 9001 (якість) та ISO 14001 (охорона навколишнього середовища) є “загальними стандартами системи управління”. “Загальні” означає, що такі стандарти можуть бути застосовані до будь-якої організації незалежно від її потужності, продукції або послуг, у будь-якій галузі діяльності (чи то комерційне підприємство, державне управління або урядова установа).

Стандарти серії 9000 та ISO 14000 є одними із найбільш відомих будь-коли стандартів **ISO**, а їх версії ISO 9001 та ISO 14001 виконують більш ніж мільйон організацій в 161 країні.

Стандарти серії 9000 стосуються управління якістю. Вони визначають, що має робити організація для виконання вимог замовника

щодо якості і застосовуваних нормативних вимог. Мета цих стандартів – підвищити задоволеність клієнтів і забезпечити постійне поліпшення своєї діяльності для досягнення цієї мети.

Стандарти ISO 14000 “Екологічний менеджмент” визначають, що повинна робити організація для зведення до мінімуму шкідливого впливу на навколишнє середовище в результаті її діяльності і досягнення безперервного поліпшення своїх екологічних показників.

ISO створює тільки ті стандарти, на які існує потреба. Стандарти **ISO** розробляють технічні комітети у складі експертів на основі міжнародного консенсусу між експертами, періодично переглядаються – не рідше одного разу на п’ять років, щоб вирішити, мають вони бути збережені, оновлені чи скасовані.

Технічні комітети **ISO** мають конкретну спеціалізовану спрямованість. Крім того, **ISO** має три загальних комітети з розробки політики, які забезпечують стратегічне керівництво розробкою міжсекторальних стандартів діяльності. Ці комітети забезпечують приведення конкретних технічних робіт у відповідність із більш широкими груповими інтересами суб’єктів ринку. До них належать: CASCO (оцінка відповідності); COPOLCO (споживча політика); DEVCO (питання країн, що розвиваються).

Україна бере участь у роботі 276 технічних комітетів **ISO**. Керівне технічне бюро **ISO**, враховуючи високий науковий потенціал українських фахівців і активну участь у розробленні міжнародних стандартів, прийняло рішення щодо передачі ведення секретаріату міжнародного технічного комітету ISO/TC 218 “Деревина” українському ТК 18 “Лісоматеріали” (рішення прийнято резолюцією 90/2003 Технічного керівного бюро ISO – TMB). Це єдиний міжнародний технічний комітет, секретаріат якого доручено вести Україні.

Стандарти **ISO** є добровільними щодо їх виконання. Як неурядова організація **ISO** не має ніяких правових повноважень щодо забезпечення виконання своїх стандартів.

Літ.: *Матеріали* сайта Міжнародної Організації Стандартизації. – Режим доступу : <http://www.iso.org>; 10 жовтня – День працівників стандартизації і метрології. 14 жовтня – Всесвітній день стандартів : матеріали сайта Держстандарту України. – Режим доступу : <http://www.dssu.gov.ua/control/uk/publish/article>

Ярош Н.П.

“RESPUBLICA CHRISTIANA” (християнська республіка) – середньовічна концепція єдиної християнської спільноти і єдиної всесвітньої держави. Вакуум після падіння Західної Римської імперії у 476 р. був заповнений усвідомленням християнським світом себе не тільки як релігійної, а і як єдиної політичної спільноти. У політично роздробленій, багатоетнічній і багатомовній християнській Європі зі слабкими економічними зв’язками саме культурні та релігійні зв’язки давали змогу зберігати відносну єдність. У V-XV ст. головним чинником духовної європейської інтеграції стала церква – єдина інституція, яка стояла над розмаїттям мов та політичних структур і прагнула об’єднати їх завдяки авторитету римського папи. Другою об’єднувальною силою була спільна культура – літературна для освіченої еліти і релігійна – для більшості.

Попри регіональні відмінності у сповідванні християнського культу, кожен християнин був частиною фундаментальної і всюди однакової священної структури, що базувалася на підвалинах віри, одній релігії. Саме церква ініціювала відновлення імператорської влади Карлом Великим, що відповідало церковній об’єднувальній концепції. Влада папи як духовного глави західного світу доповнювалася світською владою римського імператора як спадкоємця давніх цезарів, захисника римської церкви і поширювача християнства.

Проте на X-XI ст. припадають важливі зміни у взаємовідносинах між папством та імператором. Церква в цей період перебувала у своєрідному становищі. З одного боку, вона поширила свій вплив на всю Західну Європу, управлялася з одного центру, володіла величезними багатствами і за понтифікату Миколая I (858-867) вперше проголосила теорію першості духовної влади перед світською. З другого боку, відсутність чіткого порядку вибору пап робила можливим втручання імператорів у справи римської курії.

Дедалі більші розбіжності між папою та імператором переросли у відкрите зіткнення за понтифікату Григорія VII Гільдебранда (1073–1085), який енергійно втілював у життя кардинальні реформи церкви, включаючи заборону на симонію, шлюби католицьких священників, рукоположення єпископів світськими владами.

Погляди Григорія VII на взаємовідносини світської і духовної влади були близькими до розуміння римської імперської традиції: після Бога й божественного закону папа був найвищим, суверенним главою всієї церкви. У березні 1075 р. Григорій VII оприлюднив знамениту заяву з 27 пунктів про “*Dictatus Papae*” (“Верховенство папи”). Папа претендував на верховну законодавчу й судову владу в християнському світі, право скидати як духовних, так і світських володарів, тобто йшлося про підпорядкування папі держав Європи і створення всесвітньої теократії. Починаючи з XI ст. папський престол міцно утвердився на чолі християнського світу, усунувши головного суперника у змаганні за провід у ньому німецького імператора.

Найбільшої могутності папська влада досягла за Інокентія III (1198-1216), який активно продовжував лінію Григорія VII на закріплення верховенства пап над світською владою. У його улюбленому афоризмі йшлося про те, що “папська влада – сонце, імператорська – місяць. Як місяць запозичує свій блиск від сонця, так й імператори отримують свою владу від папи”. Папським претензіям відповідала реальна величезна могутність середньовічної католицької церкви. Серед королів, які визнавали себе васалами папи, були монархи Англії, Арагону, Португалії, Сицилії, Болгарії, Швеції, Данії, Польщі тощо. Васальну залежність від папи визнала навіть далека Вірменія.

Проголошений Григорієм VII пріоритет папської влади не тільки над духовенством, а й над світськими володарями зміцнив серед західноєвропейських католиків почуття відповідальності за долю всього християнства. В умовах зростання релігійності суспільства у них формувалося відчуття, що вони належать до єдиної великої спільноти, яка стоїть над їх участю в житті та діяльності регіонів і великих суспільних угруповань. Хрестові походи (1096-1291) стали першим реальним виявом спочатку досить абстрактного поняття: “християнський народ”, об’єднаний навколо свого папи для досягнення якоїсь великої мети. Їх офіційною метою було визволення Св. Землі від невірних. Однак насправді походи стали спробою об’єднати зароджувані політичні системи через напад на послаблених ворогів. Перший хрестовий похід, у результаті якого було утворено 4 християнські держави, пере-

дусім Єрусалимське королівство, дуже надихнув християнську Європу.

Однак піднесення та занепад ідеалу хрестових походів відбувалися майже паралельно з розвитком та занепадом уявлень про християнський світ, очолюваний одним папою. Їх претензії на світове панування виявилися так само марними, як і розрахунки імператорів. Головна причина цього полягала у формуванні національних держав, унаслідок чого знижувалася самостійна політична роль католицької церкви. Потужний претендент на політичне панування в Західній Європі в XI-XIII ст. у суперництві з німецькими імператорами, організатор хрестових походів, вона дедалі більше змушена була відмовлятися від своїх політичних амбіцій і шукати миру зі світськими володарями, що значно посилилися.

Літ.: *Вульф Ерік Р.* Європа і народи без історії / Ерік Р. Вульф ; пер. з англ. І. Пошивайла. – К. : КМ Академія, 2004; *Дейвіс Норман.* Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Лінч Джозеф Г.* Середньовічна церква. Коротка історія / Джозеф Г. Лінч ; пер. з англ. В. Шовкуна. – К. : Основи, 1994; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Себайн Джордж Г.* Історія політичної думки / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон ; пер. з англ. – К. : Основи, 1997; *Семенов В. Ф.* Історія середніх віків : учебник / В. Ф. Семенов. – Изд. 4-е. – М. : Просвещение, 1975; *Терещенко Ю. І.* Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиїв. держави до кінця XVI ст. : навч. посіб. / Ю. І. Терещенко. – К. : Перун, 1996.

Прокопенко Л.Л.

SIGMA – заснована в 1992 р. спільна ініціатива Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і Європейського Союзу (ЄС), яка надає консультативні поради урядам держав з перехідною економікою щодо вдосконалення управління. Загальне управління та фінансування програми здійснюється Європейською Комісією. Програма складається з двох окремих підрозділів: один з них надає консультації та допомогу новим державам-членам у Центральній-Східній Європі, зосереджуючи основну увагу на зміцненні їхніх можливостей у сфері творення політики, а також щодо фінансового контролю, зовнішнього аудиту, розвитку державної служби та доповнення до двітирічних програм ЄС. Другий підрозділ працює з країнами Західних Балкан для модернізації та зміцнення публічних інституцій, зосе-

реджуючи основну увагу на бюджетуванні, казначействі та оподаткуванні, фінансовому контролі та аудиті, а також на адміністративній реформі і реформі державної служби.

Програма **SIGMA** – один з найпрестижніших аналітичних центрів Європейського Союзу, який відіграє ключову роль у підготовці держав-кандидатів до вступу в Європейський Союз. Основні завдання програми **SIGMA**: технічна допомога країнам-партнерам; допомога донорам та Європейській комісії у формуванні програм та керуванні ними; оцінка перебігу реформ (підготовка матеріалів до щорічних звітів Європейської комісії); надання порад Європейській Комісії з питань державного управління.

При цьому програма **SIGMA** використовує такі методик: щодо допомоги державам-партнерам – повний спектр інструментів технічної допомоги (за винятком “масового” навчання), які функціонують у рамках партнерських зв’язків; щодо оцінки перебігу реформ (яка проводиться щорічно) – використання сукупності показників та методології оцінки, розроблених програмою **SIGMA** у співпраці зі службами Європейської Комісії.

Контроль за діяльністю проекту та його підвітність забезпечується завдяки регламентації відносин ОЕСР/ЄС через поновлювані контракти; санкціонування діяльності програми на рівні проектів здійснюється Європейською Комісією; Єврокомісія доручає оцінку незалежним підрядникам або власним службам; керівник програми звітує безпосередньо Єврокомісії з питань, пов’язаних із контрактами, а перед Комітетом ОЕСР з питань державного врядування (OECD/GOV) – з внутрішніх та адміністративних питань; звіти подаються щоквартально та після закінченні контракту. Всі операції проводяться за правилами й нормами ОЕСР, підлягають внутрішньому та зовнішньому аудиту ОЕСР. У своїй роботі програма **SIGMA** координує дії зі Світовим банком (особливо щодо Росії), Міністерством міжнародного розвитку Великої Британії, а також США, Францією, Німеччиною.

На прохання Європейської Комісії програма **SIGMA** з 1999 р. щорічно проводить оцінку системи державного управління у перехідних країнах. Така оцінка проводилася у країнах-кандидатах на вступ до ЄС та у Балканських країнах у контексті процесу стабілізації та асоціації. Для проведення оцінки програмою були розроблені базові

критерії та система показників по кожному критерію. Ці критерії базуються на стандартах державного управління, що добре зарекомендували себе на практиці в державах-членах ЄС і тому можуть слугувати інструментами для здійснення оцінки державного управління в інших країнах.

Проведення оцінки програмою **SIGMA** має на меті: сприяння країнам-бенефіціарам у їх прагненнях до кращого державного управління, що дало б змогу підвищити ефективність адміністрування та стимулювало б дотримання представниками державного сектору демократичних цінностей, етики та поваги до верховенства права; допомога у зміцненні потенціалу країн на центральному рівні, що має сприяти розв’язанню проблем глобалізації та підтримати інтеграційні плани країн щодо Європейського Союзу; підтримка ініціатив ЄС та інших донорів, які спрямовані на допомогу бенефіціарам у проведенні реформ державного управління.

На початку 2005 р. уряд України звернувся до програми **SIGMA** з проханням провести оцінку системи державного управління в Україні. Україна вже мала до цього успішний досвід використання базових показників **SIGMA**: у 2003 р. була проведена оцінка системи державної служби щодо її відповідності базовим показниками ОЕСР, які використовуються для щорічної оцінки країн-кандидатів у члени Європейського Союзу і дають змогу протестувати національну систему на її відповідність засадам Європейського адміністративного простору. Ця оцінка мала бути основою для планування реформ у сфері державної служби і була проведена експертами Світового банку та Міністерства у справах міжнародного розвитку Великої Британії. Міністерство міжнародного розвитку Великої Британії (DfID) та Шведське агентство міжнародного розвитку (SIDA) погодилися фінансувати оцінку системи державного управління в Україні, про що й було домовлено за підтримки Європейської Комісії. Оцінка в Україні була проведена у тих самих рамках, за тією самою методологією та базовими показниками, що й у країнах-кандидатах на вступ до ЄС. Така оцінка мала тривати 3-4 місяці і була проведена в другому півріччі 2005 р. Її вартість – близько 400 тис. євро (основне джерело фінансування – Європейська Комісія).

Варто звернути увагу на певні особливості процесу оцінки, яку здійснює програма

SIGMA, зокрема в Україні: хоча цей процес має назву “оцінка врядування”, оцінки програми **SIGMA** не охоплюють всю роботу системи врядування. Вони обмежені загальними (“горизонтальними”) урядовими системами адміністративного управління та ширшими інституціональними схемами, як зумовлюють функціонування адміністрації. Це такі системи: система формування політики; права основа державного управління (в тому числі Конституція); управління кадрами (державна служба); системи управління державними видатками; державний внутрішній фінансовий контроль; система державних закупівель; зовнішній аудит. **SIGMA** застосовує системний, а не інституційний підхід – оцінюються не окремі інституції “горизонтальних” урядових систем адміністративного управління, а результат їх діяльності, в тому числі узгодженість їх дій. Крім того, передбачається, що розглянуті системи пронизують усе управління і не обмежуються центральним відомством (наприклад бюджетна система включає як бюджетний підрозділ у Міністерстві фінансів, так і бюджетні підрозділи розпорядників бюджетних коштів); через обмеження у часі та бюджеті ця оцінка не торкнулася деяких важливих аспектів системи врядування – цілісності, регулювання, правосуддя та місцевого самоврядування. Підсумковий звіт був поданий у березні 2006 р., а його головні висновки представлені на міжнародній конференції “Стратегія адміністративної реформи: рекомендації **SIGMA** Урядові України” в Києві у липні 2006 р. У 2007 р. **SIGMA** представила оновлений звіт. У резюме до підсумкового звіту, в якому були наведені узагальнені висновки та рекомендації, зазначалося, що, незважаючи на досягнення в багатьох сферах, система врядування в Україні ще не відповідає стандартам, які існують у державах-членах ЄС. Програма **SIGMA** поділяє погляди багатьох інших спостерігачів, зокрема ЄС, Світового банку, МВФ, Ради Європи та українських експертів стосовно того, що Україна потребує системної реформи державного управління, в тому числі кращого визначення конституційних обов’язків і зміцнення верховенства права. Але така реформа може бути сталою лише за підтримки її широким політичним консенсусом. Як зазначають експерти **SIGMA**, на даний момент Україна не готова до такої грандіозної реформи, тому вони ре-

комендують, щоб Україна у коротко- та середньостроковій перспективі вжила низку заходів: зосередила увагу на тому, що є здійсненим у короткостроковій перспективі, через галузеві вдосконалення, спрямовані на поліпшення правової визначеності та надійності державних дій, на управління державними коштами, що у середньостроковій перспективі має акумулюватися у системну реформу, а також на тому, що пріоритет слід віддати обмеженню свавільності у прийнятті державних рішень, розвитку адміністративного правосуддя та зміцненню управління фінансами; сприяла консенсусу серед інститутів громадянської та політичної спадковості для майбутніх змін в основоположних схемах державного врядування; заохотила головних конституційних гравців еволюціонувати в напрямі створення демократичного інституціонального середовища, де юридично визначені та запроваджені стримування, противаги та ліміти у здійсненні влади; підтримала становлення лідерів державної служби нового покоління. Отже, замість планування грандіозних реформ, які майже напевно не будуть реалізовані на практиці, оскільки вийдуть за межі можливостей інституцій та межі суспільної легітимації, експерти програми **SIGMA** рекомендують українській владі політику “радикальної помірності”: помірною відхилення грандіозних реформ з одночасним радикальним прийняттям стратегії помірних реформ; це вимагатиме зміни поведінки як прибічників реформ, так і донорів. У 2008 р. Європейською Комісією було прийнято рішення про можливість використання у 2008-2011 рр. інструменту **SIGMA** країнами-сусідами ЄС. Активне використання Україною такої можливості дасть змогу залучити провідних європейських експертів до адаптації до стандартів ЄС сфер адміністративного законодавства та адміністративної юстиції, управління витратами, контролю, внутрішнього та зовнішнього аудиту, закупівель, державної служби, координації політики та управління.

Літ.: Колісніченко Н. М. Державна служба в Європейському Союзі. Європеїзація та розвиток державної служби в Україні : навч. посіб. / Н. М. Колісніченко ; за заг. ред. М. Бойцуна, О. Рудика, Я. Мудрого. – К. : Міленіум, 2009. – 248 с.; *Україна. Оцінка системи врядування / SIGMA. Підтримка вдосконалення у врядуванні та управлінні. Спільна ініціатива ОЕСР та Європейського Союзу. – Берез. 2006 р. : [Б. м., б. р.]. – 175 с.; Україна. Оцінка системи врядування / SIGMA.*

Підтримка вдосконалення у врядуванні та управлінні. Спільна ініціатива ОЕСР та Європейського Союзу. – Доповнення – лютий 2007 р. – 8 с.; *SIGMA Working Paper 21* / <http://www.sigmaxweb.org/dataoecd/52/6/1818959.pdf>; *SIGMA Working Paper 21* – World Bank Moscow (Unofficial translation). – August 2004 / Dobrolyubova L: \Economic Unit\Parison\ HR Diagnostics\SIGMA21_var2.doc

Баранцева К.К.

ТАІЕХ (Technical Assistance Information Exchange) – спеціальний інструмент з технічної допомоги та обміну інформацією, яким керує Генеральний Директорат з розширення Європейської Комісії. **ТАІЕХ** підтримує держав-партнерів щодо наближення їх законодавства до законодавства ЄС. **ТАІЕХ** було створено у відповідь на пропозицію, що містилася в Білій книзі, про підготовку країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Союзу. Цей інструмент як інструмент інституційної розбудови та допомоги у прийнятті надбання Спільноти *acquis* діє з 1996 р. Спочатку його було призначено для допомоги та надання інформації країнам Центральної та Східної Європи щодо законодавства стосовно єдиного ринку з метою полегшення його імплементації. На сьогодні **ТАІЕХ** надає допомогу таким групам держав-бенефіціарів, як Хорватія, Ісландія, Туреччина, Македонія, Албанія, Боснія та Герцеговина, Чорногорія, Сербія та Косово, Турецька община Кіпру в північній частині Кіпру, Алжир, Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Єгипет, Грузія, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Лівія, Молдова, Марокко, Палестинська Автономія, Сирія, Туніс, Україна та Росія. Основними завданнями **ТАІЕХ** є: надання короткострокової допомоги щодо транспозиції законодавства ЄС до національного законодавства держави-бенефіціара, а також щодо подальшої реалізації та дотримання такого законодавства; наближення держав-партнерів Інструменту європейського сусідства та партнерства до ЄС через економічне посилення інтеграції та поглиблення політичного співробітництва через обмін досвідом, накопиченим під час процесу розширення; проведення тренінгів та надання іншої допомоги для партнерів і зацікавлених сторін з держав-бенефіціарів; збирання та поширення інформації; забезпечення функціонування баз даних, які дають змогу визначити прогрес у процесі наближення на-

ціонального законодавства до законодавства ЄС, а також виявити потребу в подальшій технічній допомозі; надання допомоги в підготовці фахівців, спеціалістів із законодавства ЄС у пріоритетних сферах шляхом обміну візитами державними службовцями та експертами, а також через інституційну розбудову підготовки спеціалістів та надання технічної допомоги.

У контексті розширення ЄС місія **ТАІЕХ** полягає в тому, щоб надавати підтримку в побудові суспільно-політичних інститутів, сприяння процесу передачі, запровадження й зміцнення законодавчих норм та політики ЄС, організації технічного співробітництва короткострокового характеру між урядами та організаціями держав-партнерів, які запозичують досвід роботи держав-членів ЄС у суспільному секторі, задоволення потреб держав-бенефіціарів щодо допомоги, зближення держав-бенефіціарів між собою. Бенефіціаріями допомоги **ТАІЕХ** є як приватні, так і державні сектори, які відіграють значну роль у транспозиції законодавства ЄС або сприяють посиленню економічної та політичної співпраці в рамках інструменту європейського сусідства та партнерства. Безпосередніми бенефіціарами є: державні службовці як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні, судові та правоохоронні органи, парламенти та державні службовці, які працюють у законодавчих органах, професійні та комерційні об'єднання, що представляють соціальних партнерів, а також представники профспілок та об'єднань роботодавців, перекладачі та редактори законодавчих текстів. **ТАІЕХ** не надає безпосередньої допомоги окремим громадянам або компаніям. Централізоване управління програмою **ТАІЕХ** здійснюється Підрозділом інституційної розбудови (ІВУ) Генерального Директора з розширення.

Діяльність **ТАІЕХ** здійснюється за такими напрямками: сільське господарство та харчова безпека; свобода, безпека та правосуддя; екологічна, транспортна та енергетичні інфраструктури, внутрішній ринок, підтримка турецької громади Кіпру, Європейська політика сусідства, регіональні тренінгові програми, переклад.

Літ.: Офіційний сайт **ТАІЕХ**. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/taieux/what-is-taieux/index_en.htm#

Мовчан Ю.В.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ

А	
Агентства Європейського Союзу	9
Агентство з атомної енергії	10
Адміністративна здатність публічної адміністрації	12
Адміністративні реформи в країнах-членах Європейського Союзу	13
Азійський Банк Розвитку	15
Акваторія	16
Американізація	17
Амстердамський договір	19
Андська Група (див. <i>Андська Спільнота</i>)	20
Андська Спільнота	20
Антиглобалізм	21
Арабський банк економічного розвитку Африки	23
Арабський Валютний Фонд	24
Асоціація Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (ААТЕС)	24
Асоціація регіональної співпраці Південної Азії	26
Асоційовані з ЄС країни	27
Атлантизм	29
Атталі Жак	30
Аудит адміністративної діяльності	31
Аудит екологічний	33
Африканський Банк Розвитку	34
Африканський Фонд Розвитку	35
Б	
Барселонський процес	37
“Батьки Європи”	38
Безпека європейська	41
Безпека інформаційна	43
Безпека інформаційна держави (див. <i>Безпека інформаційна</i>)	43
Безпека колективна	44
Безпека міжнародна	46
Безпека регіональна	47
Безпека соціальна	48
Бенілюкс	50
Берегова зона	51
Бізнесєвропа	52
Біла книга з європейського (належного) врядування	53
Більдерберзький клуб	54
Біпартизм	55
Біполярний світ	57
Болонський процес	58
Боумен Ісайя	59
Бреттон-Вудські інститути	60
Бріан Аристид	61
Брюссельський договір	63
Буферна держава	65
Бюджет ЄС	65
Бюро по боротьбі з шахрайством	67

В	
Варшавський договір	69
Вашингтонський консенсус	70
“Велика двадцятка”	71
Велика сімка/Велика вісімка (G7/G8)	72
“Велика шахівниця”	73
Великий простір	75
Великий шовковий шлях	76
Венеціанська Комісія (див. <i>Європейська Комісія за демократію через право</i>)	213
Вето в ЄС	77
Визнання дипломів / кваліфікацій у Європі	79
Виклик національній безпеці	80
Виклики глобалізаційні	82
Виробничі ради в Німеччині	84
Віддалені регіони	86
Відкритий метод координації	87
Війна інформаційна	90
Вільне переміщення робочої сили в ЄС	90
Вільнюські ініціативи з поглиблення співпраці Україна–НАТО	92
“Вісь зла”	93
Вічного миру проекти	94
Внутрішній ринок (див. <i>Спільний ринок</i>)	662
Внутрішньополітичний вектор Плану дій Україна–НАТО	96
Всесвітня декларація місцевого самоврядування	97
Всесвітня Митна Організація	98
Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)	100
Г–Г	
Гаазький Конгрес	103
Гантінгтон Самуель Філіпс	104
Гаусхофер Карл	105
Гендер	105
Гендерна асиметрія	106
Гендерний підхід, гендерний підхід у державному управлінні	107
Гендерна політика в ЄС	108
Генеральна Асамблея ООН	109
Генеральна угода ГАТТ–СОТ	111
Геодетермінізм	112
Геополітика	114
Геополітичні кодекси (коди) держави	116
Геостратегія	117
Герцог Сюлі Максимільєн де Бетюн	118
Глобалізація	120
Глобальна демократія	122
Глобальна держава	125
Глобальна інтеграція	129
Глобальна інформатизація суспільства	131
Глобальна контракція	132
Глобальна міграція	133
Глобальна політична експансія	136
Глобальна політична реструктуризація	139
Глобальна фінансово-економічна криза	143
Глобальне адміністративне право	145

Глобальне врядування	146
Глобальний договір Організації Об'єднаних Націй	149
Глобальні загрози економічній безпеці	150
Глобальні проблеми безпеки	152
Глокалізація	154
Голль Шарль де	155
Громадянство Європейського Союзу	157
Група двадцяти (див. "Велика двадцятка")	71
ГУАМ	158
Д	
Давоський світовий форум	161
Данте Аліг'єрі	162
Демпінг	163
"Держава загального добробуту"	163
Державне регулювання міжнародної міграції капіталу	165
Державно-приватне партнерство	167
Дефіцит демократії	169
Джерела міжнародного права	171
Джерела права ЄС	173
Діалог культур	174
Добросусідські відносини	176
Договір про Європейський Союз	177
Дохійський раунд	179
Дюбуа П'єр	180
Е	
Економічна і соціальна рада Організації Об'єднаних Націй (ЕКОСОП)	182
Економічна Спільнота держав Центральної Африки	183
Економічне співробітництво держав Західної Африки (ЕКОВАС)	183
Економічний вектор Плану дій Україна–НАТО	185
Екстремізм	185
Ембарго	186
Еміграція	187
Етапи формування Єдиного європейського економічного і монетарного союзу	189
Є	
Євразійство	192
Євразійське Економічне Співтовариство	194
Євроатлантична інтеграція (див. <i>Інтеграція євроатлантична</i>)	327
Євробанківська Асоціація	197
Європеїзація	197
Європеїзація державного управління	199
Європеїзм	201
Європейська Асоціація вільної торгівлі	203
Європейська Банківська Федерація	205
Європейська економічна спільнота (ЄЕС)	205
Європейська енергетична хартія	206
Європейська ідентичність	208
Європейська інтеграція (див. <i>Інтеграція європейська</i>)	329
Європейська Комісія	211
Європейська Комісія за демократію через право (Венеціанська комісія)	213
Європейська Комісія проти расизму і нетерпимості (ЄКРН)	215

Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ)	216
Європейська конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами або органами влади	217
Європейська концепція соціальної ексклюзії	219
Європейська патентна конвенція (див. <i>Європейська патентна організація</i>)	220
Європейська патентна організація	220
Європейська політика сусідства	222
Європейська політика у сфері охорони здоров'я	225
Європейська поліцейська служба (див. <i>Європол</i>)	292
Європейська прокуратура	228
Європейська Рада	228
Європейська система безпеки та оборони	229
Європейська система центральних банків	231
Європейська служба зайнятості	231
Європейська соціальна хартія	232
Європейська соціальна хартія (переглянута) (див. <i>Європейська соціальна хартія</i>)	232
Європейська Спільнота	234
Європейська спільнота вугілля і сталі	236
Європейська спільнота з атомної енергії	238
Європейська стратегія зайнятості	239
Європейська структура (архітектура) безпеки	241
Європейське агентство з координації досліджень	243
Європейське адміністративне право	245
Європейське кооперативне товариство (ЄКТ)	247
Європейське космічне агентство (ЄКА)	248
Європейське об'єднання з економічних інтересів (ЄОЕІ)	250
Європейське право	251
Європейське соціальне партнерство	252
Європейський адміністративний простір	253
Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)	254
Європейський молодіжний форум	257
Європейський молодіжний центр	258
Європейський Омбудсмен	259
Європейський Парламент	261
Європейський простір вищої освіти	263
Європейський Соціальний Фонд	265
Європейський Союз	265
Європейський тиждень місцевої демократії	268
Європейський фонд регіонального розвитку	269
Європейський центр підприємств з часткою держави та підприємств загального економічного інтересу	271
Європейський центральний банк	271
Європейський цивільний кодекс	272
Європейські моделі організації охорони здоров'я	274
Європейські навчальні заклади у сфері державного управління	276
Європейські освітні програми	279
Європейські принципи державного управління	281
Європейські символи	283
Європейські системи адміністративної юстиції	283
Європейські стандарти	287
Європейські угоди	288

Європейські цінності	289
Європейські цінності державного управління	291
Європол	292
Єврорегіон	294
Євростат	296
Єдиний економічний простір	299
Єдиний європейський економічний і монетарний союз (див. <i>Етапи формування Єдиного європейського економічного і монетарного союзу</i>)	189
З	
Загальний суд ЄС	301
Загроза національній безпеці	302
Загроза політичній безпеці	305
Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі	305
Засадничі принципи Європейського Союзу (див. <i>Принципи субсидіарності і пропорційності</i>)	566
Західноафриканський банк розвитку	307
Західноафриканський економічний і валютний союз	307
Західноєвропейський Союз	308
Зважування голосів у Раді ЄС	310
Зовнішньополітичний та безпековий вектор Плану дій Україна–НАТО	311
Зона вільної торгівлі	312
Зона вільної торгівлі між країнами АСЕАН	314
І	
Ідеї європейської еволюції	315
Ідентичність європейська у сфері безпеки і оборони	316
Ізоляціонізм	319
Імміграція	319
Імперії світові	321
Інтеграційні ідеї Давньої Греції	323
Інтеграція	326
Інтеграція євроатлантична	327
Інтеграція європейська	329
Інтеграція міжетнічна	331
Інтеграція міжнародна	334
Інтернаціонал	335
Інтеррегіональне співробітництво	337
Інформаційна геополітика	339
Інформаційна мережа Європейської Спільноти (EURVDICE)	339
Інформаційне насильство	339
Інформаційний вектор Плану дій Україна–НАТО	340
Іоанінський компроміс	341
ІШЕК	342
К	
Кампанія “Стала енергетика Європи”	345
Карибська Спільнота та спільний ринок	346
Карибський банк розвитку	346
Карл V Габсбург	348
Карл Великий	349
Кваліфікована більшість	350
Колони Європейського Союзу	353

Комісія для країн південної частини Тихого океану (див. <i>Тихоокеанська Спільнота</i>)	696
Комітет Міністрів Ради Європи (КМРЕ)	354
Комітологія	355
Компетенції ЄС	357
Конвенція про захист прав людини та основних свобод (див. <i>Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод</i>)	216
Конвергенція	358
Консалтингова діяльність	359
Конференція ООН з питань торгівлі та розвитку (ЮНКТАД)	361
Конфлікт воєнний	362
Конфлікт збройний етнополітичний	364
Конфлікт міжнародний	366
Конфлікт політичний	368
Концепція освіти впродовж життя у сфері європейської освіти (LLL)	370
Координація	371
Копенгагенські критерії	374
Корпоративно-правові директиви ЄС	376
Країни БРІК	378
Країни, що розвиваються	379
Криза економічна світова	380
Критерії конвергенції	383
Куденхов-Калергі Ріхард	385
Л	
Лаекенська декларація	385
Латиноамериканська асоціація інтеграції	388
Латиноамериканська економічна система	388
Латиноамериканська організація з енергетики	390
Ліга арабських держав	390
Лісабонський договір про внесення змін у договір про ЄС та договір про заснування ЄС	392
Людство	394
Люксембурзький компроміс	395
Люттвак Едуард	396
М	
Макіндер Хелфорд Джон	397
Меморандум про взаєморозуміння у галузі підтримки операцій НАТО з боку України	398
Митна політика ЄС	399
Митна територія Європейського Союзу	401
Митний кодекс Європейської Спільноти	403
Митний союз	404
Митний союз Європейського Союзу	405
Митний та економічний союз Центральної Африки (див. <i>Економічна спільнота держав Центральної Африки</i>)	183
Митний тариф	407
Міграційна політика	409
Міграція міжнародна	411
Міграція населення	412
Міграція трудова	413
Міжамериканський банк розвитку (МАБР)	415

Міжнародна асоціація повітряного транспорту (IATA)	416
Міжнародна електротехнічна комісія (IEC/МЕК)	417
Міжнародна морська організація	418
Міжнародна організація зі стандартизації (див. <i>ISO</i>)	742
Міжнародна програма викорінення дитячої праці (див. <i>IPEK</i>)	342
Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ)	419
Міжнародний банк економічного співробітництва (МБЕС)	421
Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)	423
Міжнародний валютний фонд (МВФ)	424
Міжнародний інвестиційний банк (МІБ)	426
Міжнародний кримінальний суд (МКС)	427
Міжнародний поділ праці	429
Міжнародний суд	430
Міжнародний фонд “Відродження”	432
Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку	434
Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД)	435
Міжнародні економічні відносини (МЕВ)	436
Міжнародні стратегічні альянси	436
Міжнародні сили сприяння безпеці в Афганістані (МССБ)	438
Міжсекторне соціальне партнерство	440
Місток “Успільнотнення”	441
Міцне ядро	442
Мобільність у сфері освіти та професійної підготовки в Європі	444
Мови офіційні ЄС	445
Мови офіційні ООН	446
Мовна політика в країнах-членах ЄС	447
Моделі соціальної політики	449
“Модель соціальної гармонії в Нідерландах”	450
Модельний кодекс належної адміністрації	452
Модернізація	455
Мультикультуралізм	456
Н	
Надбання спільноти	459
Наднаціональна регіональна політика європейських спільнот	460
Належна адміністрація	463
Належне урядування	465
НАТО	467
Національний суверенітет	470
Національні меншини	473
Національні парламенти	474
Небезпека	475
Нейтралітет міжнародний	478
Неучасть	480
Новий європейський порядок	481
Нормативно-правові витоки євроатлантичної інтеграції України	483
О	
Об’єднання інституцій	486
Обумовленість	487
Обумовленість адміністративна	489
Одноставність	491
Ойкумена	493
Організація американських держав	493

Організація африканської єдності	496
Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ)	498
Організація економічного співробітництва та розвитку	500
Організація країн-експортерів нафти	502
Організація Об'єднаних Націй (ООН)	504
Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)	508
Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО)	510
Організація Північноатлантичного договору (див. <i>НАТО</i>)	467
Організація східнокарибських держав	512
Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)	513
Оттон I Великий	515
Офшорна зона	516
П	
Пакт стабільності і зростання Європейського Союзу	518
Пан'європейський союз	519
Паризька хартія для нової Європи	520
Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ)	521
Парламентські слухання	522
Партнерство заради миру (ПЗМ)	523
Пенн Уільям	526
Петерсберзькі завдання	527
“Південний потік”	528
Південний спільний ринок	529
Південноафриканське співтовариство розвитку (САДК)	529
Південнотихоокеанський форум	530
“Північний потік”	531
Північноатлантична рада (ПАР)	531
Піратство міжнародне	533
План дій Україна–НАТО	535
План Коломбо із спільного економічного та соціального розвитку в Азії та Тихому океані	537
План Маршалла	538
План Шумана	539
Подвійна більшість	541
Подебрад Іржі	542
Політика забезпечення міжнародної безпеки	543
Політика і стратегія зайнятості в ЄС	545
Політика обмеження соціального виключення в Європі	546
Політичний конфлікт (див. <i>Конфлікт політичний</i>)	368
Політичні партії транснаціональні ЄС	548
Поправка Джексона-Веніка	550
Порядок денний асоціації Україна–ЄС	551
Посилена кваліфікована більшість	552
Посилене співробітництво	553
Право Європейського Союзу	554
Правові основи функціонування європейських платіжних систем	556
Правосуб'єктність ЄС	557
Практика співучасті найманих працівників в управлінні підприємствами в Швеції	559
Принципи європейського адміністративного простору	561
Принципи належної адміністрації	563
Принципи розвитку відносин між Україною та НАТО	565

Принципи субсидіарності і пропорційності	566
Притулок політичний	567
Прогнозування глобальне	568
Програма “Розумна енергетика для Європи”	570
Програма всеохоплюючої інституційної розбудови	571
Програма дій з обміну студентів університетів ЄС	572
Програма соціальних дій ЄС	574
Програми міжнародного співробітництва ЄС	575
ПРООН	577
Простір геополітичний	578
Протокол Кіотський	578
ПУМА	580
Р	
Рада	581
Рада арабської економічної єдності	582
Рада Безпеки Організації Об’єднаних Націй	583
Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ)	584
Рада євроатлантичного партнерства (РСАП)	586
Рада Європейського Союзу (див. <i>Рада</i>)	581
Рада Європи (РС)	588
Рада міністрів (див. <i>Рада</i>)	581
Рада національної безпеки і оборони України (РНБО)	589
Рада співробітництва арабських держав Перської затоки	591
Рахункова Палата	593
Регіон геополітичний	595
Регулювання міжрегіональної взаємодії	597
Режим безпеки	598
Режим найбільшого сприяння	601
Релігії світові	602
Реформа воєнна	603
Римський клуб	604
Ринок праці в ЄС	606
Розвиток відносин між НАТО і Україною	608
Розширення ЄС	610
С	
Світова організація торгівлі (СОТ)	612
Світовий банк	613
Світовий економічний порядок	616
Свобода підприємницької діяльності в ЄС	617
Свободи внутрішнього ринку Європейського Союзу	618
“Священий союз”	620
Сектор безпеки	621
Сен-П’єр Шарль	624
Сен-Симон Клод-Анрі де Рувруа	625
“Серединна Європа”	626
Система забезпечення національної безпеки	628
Системи забезпечення міжнародної (колективної) безпеки	630
Системи міжнародних відносин	631
Ситуація надзвичайна	634
Соціальна ексклюзія	635
Соціальна політика ЄС	637

Соціальна хартія (див. <i>Хартія основних соціальних прав робітників ЄС</i>)	724
Соціальне партнерство	638
Соціальне ринкове господарство в Німеччині	640
Соціальний вимір спільного європейського ринку	642
Соціальний захист в ЄС	644
Соціальний консенсус	645
Соціальний контракт	647
Соціальні стандарти в ЄС	648
Союз конфедерацій промисловців і роботодавців Європи (див. <i>Бізнесєвропа</i>)	52
Співдружність незалежних держав (СНД)	650
Спільна безпекова та оборонна політика Європейського Союзу (СПОБ)	652
Спільна зовнішня та безпекова політика Європейського Союзу (СЗБП)	654
Спільна імміграційна політика ЄС	656
Спільна оборонна політика	658
Спільна позиція	659
Спільна рибальська політика	660
Спільний ринок	662
Спільний ринок Східної і Південної Африки	664
Спільні політики Європейського Союзу	665
Стандарти ISO на системи управління якістю	667
Стандарти якості життя в Європі	669
Статут Ради Європи	670
Стратегія і структури ЄС щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків (2010-2015)	673
Стратегія митної безпеки ЄС	674
Структури міжнародної безпеки	677
Структурні фонди ЄС	678
Суд Європейського Союзу	679
Сучасні світові загрози	681
Сфери партнерства і співробітництва України з НАТО у галузі готовності до катастроф	683
Сціборський Микола	684
Т	
Таласократія	686
Твінінг	686
Телурократія	689
Теорії європейської інтеграції	689
Тероризм	691
Тероризм інформаційний	692
Тероризм міжнародний	695
Тихоокеанська Спільнота	696
Транс'європейська програма мобільності для університетської співпраці	697
Транс'європейські мережі	698
Транснаціональна корпорація (ТНК)	700
Третій світ	703
Трипартизм	704
Трудова міграція в ЄС	707

У	
Угода щодо регіонального розвитку	710
Угода про асоціацію	711
Угода про зону вільної торгівлі	714
Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова	716
Умови вступу до НАТО	716
Ф	
Фонд Ганнса Зайделя	719
Х	
Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р.	722
Хартія основних соціальних прав робітників ЄС	724
Холодна війна	727
Ц	
Центральноамериканський банк економічної інтеграції	729
Центральноамериканський спільний ринок	730
Центральноєвропейська угода про зону вільної торгівлі	731
Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ)	732
Ч–Ш	
Черчилль Уїнстон Леонард Спенсер	734
Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР)	735
Шанхайська організація співробітництва (ШОС)	737
Шенгенська угода	739
ISO	742
“RESPUBLICA CHRISTIANA”	743
SIGMA	744
TAIEX	747